

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
ΣΧΟΛΗ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΥΓΕΙΑΣ
ΤΜΗΜΑ ΙΑΤΡΙΚΗΣ
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ
ΣΠΟΥΔΩΝ
ΠΡΩΤΟΒΑΘΜΙΑ ΦΡΟΝΤΙΔΑ ΥΓΕΙΑΣ

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Φυματίωση: Η αρρώστια του «μεταμορφωμένου έρωτα»

ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗ ΚΑΖΑΝΑ

ΝΟΣΗΛΕΥΤΡΙΑ

ΤΡΙΜΕΛΗΣ ΣΥΜΒΟΥΛΕΥΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

Κ.Ι.ΓΟΥΡΓΟΥΛΙΑΝΗΣ Επιβλέπων Καθηγητής

Ζ.ΔΑΝΙΗΛ Μέλος Τριμελούς Επιτροπής

Θ.ΚΕΡΕΝΙΔΗ Μέλος Τριμελούς Επιτροπής

Λάρισα, 2015

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
ΣΧΟΛΗ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΥΓΕΙΑΣ
ΤΜΗΜΑ ΙΑΤΡΙΚΗΣ
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ
ΣΠΟΥΔΩΝ
ΠΡΩΤΟΒΑΘΜΙΑ ΦΡΟΝΤΙΔΑ ΥΓΕΙΑΣ

TUBERCULOSIS – the Disease of Ttransformed Love

« Φαίνομαι γλωμός. Θα ήθελα να πεθάνω από φυματίωση γιατί τότε όλες οι γυναίκες θα 'λεγαν: κοίτα αυτό το φτωχό Βύρωνα πόσο ενδιαφέρον τύπος φαίνεται ενώ πεθαίνει»

Λόρδος Μπάιρον

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

1. Περίληψη	σελ. 6
2. Abstract	σελ. 7
3. Εισαγωγή	σελ. 8
Α' ΜΕΡΟΣ: Η φυματίωση στην ελληνική λογοτεχνία	σελ. 10
Α. Η κερένια κούκλα	σελ. 12
1. Εισαγωγή	σελ. 12
2. Γενικό μέρος	σελ. 12-16
3. Ειδικό μέρος	σελ. 16-18
Β. Πρώτη αγάπη	σελ. 18
1. Εισαγωγή	σελ. 18
2. Γενικό μέρος	σελ. 19-21
3. Ειδικό μέρος	σελ. 21-23
Γ. Η Αστριφεγγιά	σελ. 23
1. Εισαγωγή	σελ. 23-24
2. Γενικό μέρος	σελ. 24-26
3. Ειδικό μέρος	σελ. 26-28
Δ. Ο γέροντας με τους χαρταϊτούς	σελ. 28
1. Εισαγωγή	σελ. 28
2. Γενικό μέρος	σελ. 28-29
3. Ειδικό μέρος	σελ. 29-31
Ε. Ανακεφαλαίωση- Συζήτηση	σελ. 32-37
ΣΤ. Συμπεράσματα	σελ. 38-39
Β' ΜΕΡΟΣ: Η φυματίωση στο ρεμπέτικο τραγούδι	σελ. 40
1. Εισαγωγή	σελ. 40-41
2. Ονομασία- Προέλευση του ρεμπέτικου τραγουδιού	σελ. 41-42
3. Θεματολογία του ρεμπέτικου τραγουδιού	σελ. 42
4. Γενικό μέρος	σελ. 42-47
5. Ειδικό μέρος	σελ. 47-55
6. Συμπεράσματα	σελ. 56-57
Επίλογος	σελ. 58
Βιβλιογραφία	σελ. 59
Παράρτημα	σελ. 60-71

Αποδίδοντας φόρο τιμής στους γονείς μου, που μου έμαθαν να αγαπώ το βιβλίο.

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

«η φθίση στο χωριό μας ήτο γνωστή μόνο με δύο ονόματα, χτικιά και βραμέμ... και το χαρακτηριστικό του χτικιάου ότι οι φθισικοί έχουν τη μανία να μεταδίδουν στους άλλους την αρρώστειά των. Δίδουν να πίνουν τοποπίδι των ή να τρώγουν τοποφάγια των...»

*Μόνα μου, μου το πιν οι γιατροί πως έχω φθίση,
δεν μπορεί μανούλα μου ο βήχας να μ' αφήσει»*

ΣΚΟΠΟΣ

Παραθέτοντας τα παραπάνω αποσπάσματα, αναφέρουμε πως σκοπός της διπλωματικής εργασίας αυτής, είναι η αναζήτηση της παρουσίας της φυματίωσης, σε τέσσερα λογοτεχνικά κείμενα και σε σαράντα περίπου ρεμπέτικα τραγούδια καθώς και η αναζήτηση της αλλαγής της μορφής του έρωτα μέσα από το μοτίβο της νόσου.

Η Δ.Ε. στοχεύει τόσο στην συγκέντρωση των στοιχείων που αφορούν στη φυματίωση στην ελληνική λογοτεχνία και στην ελληνική μουσική, όσο και στη καταγραφή πρώτων συμπερασμάτων.

ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ

Για την επίτευξη του παραπάνω σκοπού εκπονήθηκε η συστηματική αποδελτίωση των χωρίων και στίχων, έπειτα από την μελέτη τεσσάρων ελληνικών λογοτεχνημάτων και σαράντα ρεμπέτικων τραγουδιών.

Ως υλικό για αποδελτίωση, θεωρήθηκε κάθε χωρίο και στίχος στο οποίο εμφανίζονται όροι, λεξιλόγιο ή φρασεολογία που να παραπέμπει στη φυματίωση, τα συμπτώματα τη θεραπεία της και να αναφέρεται σε ιατρικές δραστηριότητες ή να περιγράφει ιατρικά πρόσωπα.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟ

Η Δ.Ε. απαρτίζεται από την εισαγωγή, το κύριο μέρος, το ειδικό μέρος, τη σύζηση και τα συμπεράσματα.

Στην εισαγωγή παρουσιάζεται το λογοτέχνημα και το τραγούδι, με κριτήριο επιλογής την ημερομηνία έκδοσης και την ημερομηνία ηχογράφησης αντίστοιχα και γίνεται η επισήμανση των χωρίων που αφορούν στη φυματίωση.

Στο ειδικό μέρος παρουσιάζεται η σχολιασμένη αποδελτίωση των χωρίων που επισημάνθηκαν στο κύριο μέρος και τίθεται το ερώτημα της αναζήτησης που θα μας οδηγήσει στη σύζηση και τα συμπεράσματα. Οι λέξεις κλειδιά είναι: Φθίση, χτικιά, φθισικός, χτικιάρης, έρωτας.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Στα συμπεράσματα, σύμφωνα με τα δεδομένα που εξάγονται από την σύζηση, η φυματίωση και ο έρωτας αποτελούν τη βασική πηγή στη θεματική ενότητα των υπό μελέτη λογοτεχνημάτων και ρεμπέτικων τραγουδιών.

Η νόσος και ο έρωτας αποτελούν τον κεντρικό θεματικό άξονα της αφήγησης ή της μελωδίας.

Ο περιορισμός που συναντήσαμε αφορούσε στην μη αναλυτική μελέτη του κάθε ρεμπέτικου τραγουδιού ξεχωριστά, λόγω του εύρους του αριθμητικού μεγέθους των ρεμπέτικων τραγουδιών. Παρόλο τον περιορισμό στη μελέτη της μουσικής, έχουμε μια πλήρη εικόνα της διάστασης της νοσογραφίας της φυματίωσης στη μουσική.

ABSTRACT

“Phthisis in our village was known with only two names “chtikio” and “varemi”...and the distinctive of the “chtikio” is that phthisic wish to transmit their disease to others. They give them to drink from their glass or eat from their plates...

Mother, the doctors told me I have phthisis
and the cough, mummy, cannot leave me”

AIM

By citing the above quotations the writer states that aim of this thesis is to investigate of the presence of tuberculosis in literary texts and about forty rebetika songs and also the change of the form of love through the disease.

The thesis aims at the concentration of references on tuberculosis in Greek literature and music and also at the recording of the first conclusions.

METHODOLOGY

For the achievement of the aim mentioned above the whiter has systematically indexed quotations and lyrics after studying Greek literary texts and forty rebetika songs.

Every quote and lyric in which terms, vocabulary or phraseology referring to tuberculosis the symptoms, the cure and medical activity has indexed.

CONTENT

The thesis consist of the introduction, the main part, the special part the discussion and the conclusions.

The introduction presents the literary texts and the songs selected according to the date of first edition or the date of the recording, respectively and highlight the quotations that refer to tuberculosis.

In the special part the previously highlighted quotations are discussed and the writer poses the question that leads to discussion and conclusion the key-works are: phthisis, “chtikio”, phthisic, chtikiaris, love.

CONCLUSIONS

In the conclusions, according to the data extracted from the discussion, tuberculosis and love are the basic source in the theme of studied texts and songs.

Disease and love constitute thematic axis of the narration or song.

The only restriction was the non analysis study of each rebetiko song individually because of the great amplitude of rebetika. Despite the restriction in the study of music there is a complete depiction of tuberculosis in music.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η φυματίωση είναι η πιο κοινή μολυσματική ασθένεια σήμερα. Περίπου το 1/3 του παγκόσμιου πληθυσμού έχει μολυνθεί από το μυκόβακτηρίδιο της φυματίωσης.¹

Η φυματίωση έχει εμφανιστεί στους ανθρώπους από την αρχαιότητα, με πραγματική εκτίναξη της νόσου τη δεκαετία του 1800 στην Ευρώπη, καθώς αποτέλεσε αιτία θανάτου περίπου 25% επί του συνόλου των θανάτων. Η θνησιμότητα μειώθηκε κατά περίπου 90% μέχρι τη δεκαετία του 1950.

Η πραγματική παρουσία της νόσου της φυματίωσης και του θανάτου που αυτή προκαλούσε είχε επιπτώσεις στην απεικόνιση αυτών των ζητημάτων στην τέχνη και στην ιστορία παγκοσμίως.

Η παρούσα διπλωματική εργασία αποτελείται από δυο μέρη. Το ένα μέρος περιλαμβάνει την αναδρομική μελέτη της επιρροής της φυματίωσης στην ελληνική λογοτεχνία και το άλλο μέρος περιλαμβάνει την αναδρομική μελέτη της επιρροής της φυματίωσης στην ελληνική μουσική.

Η αναδρομική μελέτη της λογοτεχνίας, θα περιλαμβάνει συλλογή δεδομένων από ελληνικά λογοτεχνικά κείμενα με αναφορά στη νόσο, στα στερεότυπα της νόσου της φυματίωσης, με τους οποίους συνδέθηκε και μέσα από τη μελέτη θα αναδειχτούν οι αντιλήψεις που σχετίζονται με τη νόσο στην Ελλάδα, σύμφωνα με τη λογοτεχνία.

Συγκεκριμένα, αρχικά στην ενότητα αναδρομικής μελέτης της επιρροής της φυματίωσης στη λογοτεχνία θα μελετηθούν τα παρακάτω λογοτεχνικά κείμενα: «Η κερένια κούκλα» του Κ. Χρηστομάνου², «Η Πρώτη Αγάπη» του Ιω. Κονδυλάκη³, «Η Αστριφεγγιά» του Ι.Μ. Παναγιωτόπουλου⁴, και «Ο γέροντας με τους χαρταϊτούς» του Γ. Ρίτσου⁵, σε ότι αφορά τη σχέση τους με την λογοτεχνική αναπαράσταση της φυματίωσης και κατόπιν θα αναζητηθεί η αλλαγή στη μορφή του έρωτα μέσα από το βίωμα της νόσου, πάντα από την λογοτεχνική πλευρά.

Η σειρά με την οποία θα μελετηθούν τα λογοτεχνικά κείμενα θα είναι χρονολογική, με κριτήριο επιλογής την ημερομηνία έκδοσης των λογοτεχνικών κειμένων, κατά την περίοδο 1911-1986, ξεκινώντας από το παλαιότερο και καταλήγοντας στο νεότερο, στο οποίο θα μελετηθεί η διαφορά με τα υπόλοιπα κείμενα: σε αυτό θα μελετηθεί η στατιστική περιγραφή της νόσου.

Η επιλογή των παραπάνω λογοτεχνημάτων έγινε στη βάση των παρακάτω κριτηρίων:

1. τα υπό μελέτη κείμενα είναι αντιπροσωπευτικά κείμενα της εποχής που η φυματίωση ως νόσος σημείωσε τη μεγαλύτερη έξαρση και παρουσία,
2. ήταν μια από τις ασθένειες που χαρακτήρισε με τη νοσολογία της το 19^ο αιώνα και το πρώτο μισό του 20^{ου} αιώνα,
3. οι συγγραφείς που την πραγματεύονται στα λογοτεχνικά κείμενα είναι καταξιωμένοι στην ελληνική λογοτεχνία και τέλος

¹ ΚΕΕΛΠΙΝΟ, Η επιδημιολογική εικόνα της φυματίωσης στον κόσμο

² Χρηστομάνος Κωνσταντίνος, Η κερένια κούκλα, Εκδ. Νεφέλη, Αθήνα 1988

³ Κονδυλάκης Ιωάννης, Πρώτη αγάπη, Εκδόσεις Νεφέλη, Αθήνα 1988

⁴ Παναγιωτόπουλος Ι.Μ., Αστριφεγγιά, Εκδ. Αστήρ, Αθήνα, 1971

⁵ Ρίτσος Γιάννης, Ο γέροντας με τους χαρταϊτούς, Εκδ. Κέδρος, Αθήνα, 1986

4. ο ένας από αυτούς την περιγράφει με βάση τα προσωπικά του βιώματα εφόσον η βιογραφία του μας γνωστοποιεί ότι νόσησε από τη φυματίωση.

Θεωρούμε απαραίτητα να υπογραμμίσουμε ότι στην παρούσα εργασία, η Ιατρική, η Υγεία και η Νόσος στη Λογοτεχνία παρουσιάζονται από τη λογοτεχνική σκοπιά και όχι από την ιατρική.

Η αναδρομική μελέτη της επιρροής της φυματίωσης στη μουσική, θα περιλαμβάνει συλλογή δεδομένων από την ελληνική δισκογραφία με θεματολογικό περιεχόμενο τη φυματίωση και συγκεκριμένα συλλογή δεδομένων της δισκογραφίας του ρεμπέτικου τραγουδιού , με κριτήριο επιλογής τη χρονολογική ημερομηνία δισκογράφησης των «ρεμπέτικων του χτικιού», κατά την περίοδο 1908-1955 και με θεματολογικό περιεχόμενο που καθορίζει ο τίτλος των τραγουδιών.

Η επιλογή των ρεμπέτικων τραγουδιών , έγινε στη βάση του κριτηρίου που ορίζει ο τίτλος των τραγουδιών και στη βάση της ανάπτυξης και εξέλιξης του ρεμπέτικου τραγουδιού η οποία συνέπεσε με την έξαρση της νόσου στην ελληνική κοινωνία.

Η σειρά με την οποία θα εξεταστούν τα «*ρεμπέτικα τραγούδια του χτικιού*»⁶ θα είναι χρονολογική , με κριτήριο επιλογής την ημερομηνία δισκογράφησης κατά την περίοδο 1908-1955, και με θεματολογικό περιεχόμενο που ορίζει ο τίτλος των τραγουδιών

Από την μελέτη της ρεμπέτικης μουσικής θα αναζητηθεί η αναφορά στη νόσο , στα συμπτώματα, στην μολυσματικότητα, στην θνησιμότητα, στην ιατρική αντιμετώπιση και θεραπεία, στην κοινωνική στάση της εποχής απέναντι στη νόσο, καθώς και στη χρονική περίοδο εξέλιξης της νόσου. Στο κύριο μέρος της αναδρομικής μελέτης της λογοτεχνίας και της μουσικής θα εντοπιστούν τα χωρία και οι στίχοι αντίστοιχα, που αφορούν στη νόσο . Στο ειδικό μέρος της μελέτης θα αποδελτιωθούν τα παραπάνω και θα τεθεί το ερώτημα της αναζήτησης Η συζήτηση - ανακεφαλαίωση, περιλαμβάνει την περιγραφή, και ερμηνεία των αποτελεσμάτων που προέκυψαν από την αναζήτηση. Στο κεφάλαιο των συμπερασμάτων θα περιλαμβάνονται, τα αποτελέσματα που προέκυψαν από την αναζήτηση.

⁶ Κουνάδης Παν., Η φθίση στο ρεμπέτικο τραγούδι, Εφημ. Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ, Αθήνα, 24/11/2002

Α΄ ΜΕΡΟΣ

Η ΦΥΜΑΤΙΩΣΗ ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Στην ελληνική μυθολογία ο «Χρυσοκόμης Απόλλων» ήταν θεός θεραπευτής, «Παίων» εκ του παῖω, ο με απλή επίθεση του χεριού θεραπεύων και συνάμα θεός της μουσικής. Είναι επίσης γνωστό ότι οι Ασκληπιάδες γιατροί της αρχαιότητας, χρησιμοποιούσαν θεραπευτικές μεθόδους όπως τη μουσική, το τραγούδι και την ποίηση. Δε θα πρέπει λοιπόν να απορούμε για τη σχέση Λογοτεχνίας και Ιατρικής από την αρχαιότητα ακόμη.

Η λογοτεχνία αποτελεί πηγή πληροφόρησης για τη φύση των ανθρώπινων συναισθημάτων και συμπεριφορών. Η τέχνη της γραφής συμβάλλει στην αύξηση της ευαισθησίας του αναγνώστη και τον βοηθάει στην κατανόηση στοιχείων της πολυπλοκότητας του χαρακτήρα των ανθρώπων, καθώς και της αντίληψης του εαυτού του και των άλλων.

Η μεταφορά της περιγραφής της νόσου στη γραφή είναι αυτή που συνδέει τη Λογοτεχνία με την Ιατρική. Η κατασκευή της διήγησης διακατέχει τη Λογοτεχνία και την Ιατρική εφόσον απαιτεί την περιέργεια για τη ζωή του άλλου. Απαιτεί την ύπαρξη παρόμοιων ανολυτικών ικανοτήτων.

Κάθε εποχή χαρακτηρίζεται και από τη νοσολογία της και δημιουργεί τη λογοτεχνία που την περιγράφει. Αναζητώντας τη φυματίωση στα ελληνικά γράμματα την προσεγγίζουμε αρκετά πρόωγα από τον εθνικό μας ποιητή Διονύσιο Σολωμό στο πεζογράφημα του: «*Η γυναίκα της Ζάκυθος*»⁷. Ο ποιητής καταγράφει: «...το σήθος σχεδόν πάντα σηματοδεδιμένο από τις αβδέλες που έβανε για να ρουφίζουν το ηχητικό⁸... το μάγουλο της εξερνούσε σάγριο, πότε ζωντανό και πότε πονηδισμένο και μαραμένο⁹... απάνου στο προσκέφαλο είδα μια κεραλή σκάνητη και λεπτή... κάπ ανοιδεύθηκε στα σεντόνια τα λερωμένα, ξενορολοισμένα και αιματωμένα.¹⁰...και κοιτώντας καλύτερα την εικόνα του προσκεφάλου... εγνώρισα τη γυναίκα της Ζάκυθος, που κοιμότανε σκεπασμένη από το σεντόνι ως το λαμμό, όλη φθαρμένη από το ηχητικό.»¹¹

Η νόσος στη λογοτεχνία επίσης χρησιμοποιείται μεταφορικά για να ανοδείξει κοινωνικά προβλήματα και καταστάσεις, στερεότυπα, αντιλήψεις και μύθους. Ενδεικτικής σημασίας μυθιστόρημα αποτελεί το «*Μαγικό Βουνό*»¹² του Thomas Mann, το οποίο περιγράφει τη ζωή σε ένα σανατόριο. Επομένως από τα παραπάνω ανοδεικνύεται ότι η λογοτεχνική εικόνα της νόσου μεταφέρει και εφοδιάζει με χρήσιμες περιγραφές και πληροφορίες.

Συνδέοντας τη λογοτεχνία με τη ιατρική επιστήμη, την επιδημιολογία και τη στατιστική επιστήμη και συγκεκριμένα συνδέοντας την παρουσία της νόσου της φυματίωσης στην ελληνική λογοτεχνία, στην παρούσα διπλωματική εργασία θα μελετηθούν αναδρομικά τέσσερα ελληνικά μυθιστορήματα που παρουσιάζουν την διαδρομή της λογοτεχνικής

⁷ Σολωμός Διονύσιος, *Η γυναίκα της Ζάκυθος*, Εκδ. Μεταίχμιο, Αθηνά, 2008

⁸ Σολωμός Διονύσιος, *Η γυναίκα της Ζάκυθος*, Εκδ. Μεταίχμιο, Αθηνά, 2008, Κεφ. 2, Παρ. 2

⁹ Σολωμός Διονύσιος, *Η γυναίκα της Ζάκυθος*, Εκδ. Μεταίχμιο, Αθηνά, 2008, Κεφ. 2, Παρ. 7

¹⁰ Σολωμός Διονύσιος, *Η γυναίκα της Ζάκυθος*, Εκδ. Μεταίχμιο, Αθηνά, 2008, Κεφ. 6, Παρ. 17

¹¹ Σολωμός Διονύσιος, *Η γυναίκα της Ζάκυθος*, Εκδ. Μεταίχμιο, Αθηνά, 2008, Κεφ. 6, Παρ. 18

¹² Μαν Τόμας, *Το μαγικό βουνό*, μτφ Άρης Δικταίος, Εκδ. Ζαχαρόπουλος Σ. Ι., Αθήνα, 1995

μορφής της φυματίωσης στην Ελλάδα. Τα λογοτεχνήματα που θα μελετηθούν είναι τα παρακάτω: «Η κερένια κούκλα» του Κ. Χρηστομάνου, «Η πρώτη αγάπη» του Ι. Κονδυλάκη, «Η αστροφεγγιά» του Ι.Μ. Παναγιωτόπουλου και «Ο γέροντας με τους χαρταϊτούς» του Γ. Ρίτσου.

Η ΚΕΡΕΝΙΑ ΚΟΥΚΛΑ–ΧΡΗΣΤΟΜΑΝΟΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ

1.ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η *Κερένια κούκλα* του Κωνσταντίνου Χρηστομάνου¹³ εκδόθηκε το 1911, μετά τον θάνατο του συγγραφέα, και από τότε επανεκδόθηκε αρκετές φορές, διασκευάστηκε για το θέατρο και προκάλεσε αντιφατικές συζητήσεις. Χαρακτηρίστηκε από τον ίδιο ως «το πρώτο αθηναϊκό μυθιστόρημα», στην εισαγωγή του οποίου αναγγέλλει τις αρχές πάνω στις οποίες κτίζει το έργο του: «*Εσείς που θα διαβώσετε αυτή την ιστορία θα σκεφθείτε ίσως πως με περισσότερη υποταγή κ' ευγνωμοσύνη πρέπει να ζήσουμε τη θλίψη της ζωής που μας έδωσε η Μοίρα*»¹⁴. Στο μυθιστόρημα ο συγγραφέας αφηγείται τη ιστορία ενός νέου ζευγαριού, του Νίκου και της άρρωστης από φυματίωση Βεργινίας. Στη ζωή του ζευγαριού εμφανίζεται η 17χρονη Λιόλια, η οποία έρχεται στο σπίτι να βοηθήσει την άρρωστη Βεργινία. Η Λιόλια γοητεύει και γοητεύεται από το Νίκο, ερωτεύονται ενώ η υγεία της Βεργινίας επιδεινώνεται και πεθαίνει, όταν το αντιλαμβάνεται. Ενώ το ζευγάρι είναι ελεύθερο να ζήσει ευτυχισμένο, η σκιά της νεκρής Βεργινίας επιδρά καταστροφικά στη σχέση και στη ζωή του μέσα από το θάνατο του παιδιού τους.

2.ΓΕΝΙΚΟ ΜΕΡΟΣ

Από την αρχή του μυθιστορήματος η Βεργινία είναι ήδη άρρωστη.

«*Κάθε μέρα γινόταν πιο αδύνατη, πιο μυστηρή στο πρόσωπο. Κάθε φορά που ήθελ' ανεβή τα λίγα πέτρινα σκαλοπάτια απ' την κουζίνα, που ήτανε στο υπόγειο, ως την χοιματένια την αυλή, σταματούσε κι ακουμπούσε και τά δυό της τά χέρια σά γόνατα, γιά νά πάρει ανάσα. Ή μύτη της κέρωνε και τα ρουθούνια της ανοηγοκλείνανε σαν τις φτερούγες μιας άσπρης πεταλούδας. Ήταν αλήθεια λίγο αιμηλά τα σκαλοπάτια, μα τόσο λαχάνισμα πάλι!*»¹⁵

Η Βεργινία εξασθενεί σταδιακά. Η εξασθένιση της παρουσιάζεται μυθολογικά από το Χρηστομάνο «*Μα πιο λυπητερό ήτανε να βλέπατε τη νέα γυναικούλα να κρυφοβηγγιά και να σέρνεται, στραγγίζοντας στα πόδια της, χωρίς να θέλη να τ' ομολογήση στον ίδιο τον εαυτό της. Γιατί αν το παραδεχόταν πως ήταν άρρωστη, ήτανε χαμένη*»¹⁶

Η αρρώστια περιγράφεται από τη γειτονιά: «*Κρίμας το νέο να πάρει εκείνη τη χακιάρα*».¹⁷

«*Όλος ο κόσμος το λέει αυτό κ' είναι κρίμας, γιατ' είναι ήσυχη γυναικούλα και φρόνιμη – μόνο που δεν έχ' υγεία! Ο λόγος είναι να μην την πάθη κανείς κι απέ ύστερα – βλοσυρή τα! Εμ, χάνεις τον άνθρωπο σου, εμ, βασανίζεσαι και ζοδεύεσαι στα γιατρικά!*»¹⁸

Ο Νίκος καλεί το γιατρό:

«*Την άλλη μέρα ήρθ' ο γιατρός για τη Βεργινία. Έβλεπε τ' αυτί του στην καρδιά της που μόλις ακουγότανε, έπειτα έπιασε το σφυγμό, κύτταξε τα μαπόκλαδα της από μέσα που 'ταν ξέχρωμα, ανισήκωσε με το δάχτυλο τα χείλια της να δη τα γούλια που 'ταν σχεδόν άσπρα. Είπε πως έχει μεγάλη αναιμία και να μείνει στο κρεβάτι σκάνητη ως ν' αναλάβη... Έπειτα έγραψε κάτι*

¹³ Χρηστομάνος Κωνσταντίνος, *Η κερένια κούκλα*, Εκδ. Νεφέλη, Αθήνα 1988

¹⁴ Χρηστομάνος Κωνσταντίνος, *Η κερένια κούκλα*, Εκδ. Νεφέλη, Αθήνα 1988, σελ.8

¹⁵ Χρηστομάνος Κωνσταντίνος, *Η κερένια κούκλα*, Εκδ. Νεφέλη, Αθήνα 1988, σελ.9

¹⁶ Ο.π.σελ. 10

¹⁷ Ο.π.σελ. 18

¹⁸ Ο.π.σελ. 19

καινούργια φόρμικα: πρώτα ένα νερό κτηνωπό σαν τσί που θα γράφει απ' όζω από το μπουκόλι δουκαλίτς, να παίρνει δυο κουτάλια της σούπας, ένα το πρωί κ' ένα το βράδυ, για τρεις μέρες το πολύ, κ' έπειτα από λίγες μέρες ξανά: δεύτερο εν' άλλο που θα 'χη χρώμα σκούρο κόκκινο και θα λήη κολά, να βάζει από μισό κουταλάκι ή καμμιά εικοσαριά στάλες στο κροσί της – τρια δόχτυλα κροσί μαύρο κάθε φορά, όχι περισσότερα. Φαί δυναμοτικό κι αλαιφρό: σούπα μ' αυγό χτυπητό, λίγη μπριζόλα με το αίμα, μωλό και σοκολάτα πλάκες όσες θέλει. Και να παίρνη πάντα τς πακρές τς στάλες και τα χάπια. Σε δυο-τρεις μέρες είτε θα ξανοσπερόση. Συμβούλαμε κι αυτός το Νίκο να πάρη κάποια γυνάικα στο σπίτι να νοιάζεται και την άρρωση, όταν θα λείπη αυτός»¹⁹

Κρυφός καημός αποτελεί για τη Βεργινία η διαφορά ηλικίας που είχε με τον άντρα της. Τα δύο χρόνια που τους χώριζαν μετά την αρρώστια της την έκαναν να φαίνεται δέκα χρόνια μεγαλύτερη.

«Κακό πράμα να 'ν' η γυναίκα και μια μέρα μεγαλύτερη από τον άντρα της! Τον αγαπάει μ' αλλοιώτικη αγάπη από 'κείνονε, με μια φωτιά που καίει»²⁰

Παράλληλα όμως τον λυπάται το Νίκο που ζει δίπλα σε μια γυναίκα, η οποία γίνεται ολοένα και ασχημότερη. «Ήτονε μικροκαμωμένος ο Νίκος, ενώ η Βεργινία ήτον αφηγή και ξερακιανή ανέκαθε, με κάτι κοκκάλες στο πρόσωπο, με μαλλιά κοκκινωπά κι αριά, κ' έτσι έδειχνε τουλάχιστο δέκα χρόνια πιο μεγάλη του, που δεν είχαν ούτε τρία χρόνια διαφορά»²¹

Η εξασθένηση της Βεργινίας γίνεται η αιτία για την εμφάνιση και παραμονή της Λιόλιας στο σπίτι μετά από παρότρυνση του γιατρού. Ο συγγραφέας αναδεικνύει την αντίθεση ανάμεσα στις δυο γυναίκες: «Ένας σέρας αλλιώτικος σαν κάποιο φως, μπήκε στο σπίτι που ως τώρα ήταν αφύπνιστο, πνημένο από την περίχρητη κούραση και το βοσητημένο πόνο της άρρωστης γυναίκας».²²

Η αντίθεση ανάμεσα στην αρρωστημένη όψη της Βεργινίας και τη ζωνρή και υγιή όψη της Λιόλιας θα αποτελέσει πηγή ζωής για το Νίκο και θα γίνει η βασική αιτία επιδείνωσης της υγείας της Βεργινίας:

«Αισθάνθηκε τότες ο Νίκος πως δεν ήτον μοναχός στο σπίτι με αυτό το μωστηριόδη εχθρό, την κρυφή αρρώστια που έφρωνε το κρέας της γυναίκας του κάτω από το πετό της και της έπνε το αίμα και τη νιότη της»²³.

Η υγεία της Βεργινίας επιδεινώνεται όταν: «...είδε τα μάτια του ασηριού της να γλυκαίνονται, ν' ανοήγουνε διάπλατα σαν άνθη στον ήλιο, όταν ακουμπούσαν στα μαλλιά της Λιόλιας... και δεν έβλεπε πια τίποτε άλλο γύρω της κι απ' όλη τη ζωή που είχε ακόμα μέσα της κι απ' όλη την αρρώστια που της είχε ζωσμένο το κορμί της και της το 'τρανε... κατ'άλαβε πως για να 'ναι του Νίκου τα μάτια γλυκά σαν τώρα κι η φωνή του τόσο διάτορη και κρουσταλένια και

¹⁹ Ο.π.σελ. 21

²⁰ Ο.π.σελ.11

²¹ Ο.π. σελ.11

²² Ο.π.σελ. 25

²³ Ο.π. σελ. 25

κρυφοχαρούμενη, αυτή ήταν πια περιττή –και κατόλαβε τότες πως δεν της χρησίμευε πια ούτε της ίδιας να ξαναβρεί την υγεία της. Κι αυτό την έριξε πιο βοριά κάτω»²⁴

Ήταν μια όμορφη γυναίκα. η Βεργινία, τότε που τα μάτια του Νίκου της είχαν κάνει μάγια και της έκανε ταχτικά τα βρόδια καντάδες, ήταν μια όμορφη γυναίκα. Όταν η ίδια η Βεργινία αποφασίζει η Λιόλια να κοιμάται στο ίδιο δωμάτιο με το ζευγάρι, δίπλα της στο πάτωμα, το κορίτσι μοιάζει να είναι το είδωλο της αρρώστης.

«Μα της Βεργινίας το πρόσωπο ήταν όλο απ' όζω, σα να φοβότανε μήπως πνηγή, κι άσπριζε σα μια χούφτα αφρός ασάνου σ' ένα κύμα ασπλωτό -αφρός που δεν ήθελε να λειώσει. Και στα βόθρη αυτό το κύμα έκρυβε τη δύναμη και την αρρώστεια- κι η αρρώστεια λαχταρούσε τη δύναμη την κοιμισμένη. Και το κύμα έπερτε από πάνω από της Βεργινίας το αδυνατισμένο κορμί και φιλούσε της Λιόλιας, που κοιπότανε στο πάτωμα, το γλυκό παρθενικό κεφάλι.»²⁵

Η σύζυγος βαθμιαία χάνει την αίσθηση της οντότητάς της και γίνεται μόνο δυο μάτια που παρακολουθούν τη γεμάτη ζωή Λιόλια.

«Όλη η ζωή που της έμεινε είχε μαζευτεί αυτόν τον καιρό στα μάτια της: αυτά μιλούσαν, αυτά φώναζαν, αυτά έτρεχαν απάνω- κάτω και σηκώνανε χέρια παρακαλεστά, αυτά σπάραζαν και σβήνανε λιγόθυμα. Η ίδια δεν είχε πια δύναμη να τα κάνει όλ' αυτά κ' η φωνή της δεν μπόραγε να τα πει τα όσα ήθελε.»²⁶

Η δεύτερη κρίση επιδείνωσης της υγείας της Βεργινίας πραγματοποιείται την Κυριακή της Αποκριάς, βραδιά που ο Νίκος και η Λιόλια επιστρέφουν αργοπορημένοι στο σπίτι μετά από έξοδο.

Εκείνο το βράδυ η Βεργινία έκλαψε και έτσι τη είδε ο Νίκος *« Της Βεργινίας το πρόσωπο ήταν γυρισμένο απ' την άλλη μεριά. Το προσκέφαλο ήτανε μούσκεμα πέρα ως πέρα από τα δάκρυα.... Εξοργιώθηκε ο Νίκος. Ο πόθος του νέου κορπισιού που είχε φουντώσει μέσα του, αρνιότανε της Βεργινίας την ύπαρξη – κι αυτή βρισκόταν εδω μπροστά του, ζωντανή και ζύπνια ολοένα, ολοένα μ' άγρυπνη την πίκρα που της είχε έρθει απ' αυτόν! Κι «αυτή που ήταν ολοένα ζύπνια και ζωντανή μπροστά του σπύραζε το στήθος με την άγρυπνη της πίκρα τη σταλμένη απ' αυτόν τον ίδιο.»²⁷*

Αποφασίζει τότε η Βεργινία πως *«...για την ευτυχία του Νίκου πρέπει να πεθάνει...»²⁸.*

Ο συγγραφέας συνεχίζει την περιγραφή της αρρώστιας *«Αισθανόταν την ίδια τρομερή αδυναμία σα να της είχανε ρουφήξει όλο το αίμα, σαν να 'χε σπώσει μέσα της η μηχανή της ζωής. Τ' απιά της βούιζαν ολοένα σα μια θάλασσα μακρινή... Πολλές φορές έπερτ' ένα βάρος στο στήθος της που νόμιζε ότι της έρριχναν ένα βουνό χόμα από πάνω της...»²⁹*

Η ανεμελιά του πρωταγωνιστή όταν είναι με την υγιή και ζωηρή Λιόλια είναι εμφανής: *«... ζέχασε και αυτός τον άλλο κόσμο, και την κόμαρη της αρρώστιας την πνημένη από τον πόνο, και τ' άσπρισμένα μάτια της Βεργινίας, και τον εαυτό του ακόμα...»³⁰*

²⁴ Ο.π.σελ. 27

²⁵ Ο.π.σελ.28

²⁶ Ο.π.σελ.29

²⁷ Ο.π. σελ.78

²⁸ Ο.π. σελ. 83

²⁹ Ο.π. σελ. 83

Η Βεργινία ανακαλύπτει το δεσμό του Νίκου με τη Λιόλια ένα βράδυ σε μια έξαρση υγείας, αυτό το βράδυ είναι το τελευταίο της βράδυ πριν πεθάνει: «Σα να φούντωσε μέσα της μια φλόγα από μια σπύθα που σγρόσθηκε κάτω από τη χόβολη, αισθάνθηκε μια πύρινη πνοή στις φλέβες της, αισθάνθηκε τα νεύρα της σίδηρο ρευστό. Ήτανε μονόχα που 'θελε να παρει τα σκονόκια από το κομό; Ή μιν ήθελε και να δει που ήτον ο Νίκος με τη Λιόλια, οι δυο τους που 'χανε βγει έξω από την πόρτα;»³¹

Η Βεργινία πεθαίνει αλλά η παρουσία της είναι έντονη στη ζωή του ζευγαριού: «Απ' τη ημέρα που ζινοπάτησε το πόδι της στην κόμορη που 'χε πεθάνει η Βεργινία, σκοτεινίασε η ψυχή της... Και πέρασε η ζωή της εφτά μήνες χωρίς να βγει από το ισκιάφορο... Αυτό το συνεκριασμένο πέπλο ήταν ο ίσκιος της Βεργινίας. Από εκείνο το βράδυ που την είχε ξεγλίσσει το φεγγάρι, δε λαμπύδιασε η ψυχή του κοριτσιού... Κι όταν είχε φεγγάρι, έκλεινε τα μάτια της περίπρομα να μη το δει... γιατί... ήταν το πρόσωπο της Βεργινίας πάντα μέσα του, το χλωμό με τα κόκκινα μαλλιά και την έβλεπε ως μέσα στα σπλάχνα της».³²

Η Λιόλια φέρνει στον κόσμο ένα άρρωστο μωρό. Το κορίτσι που έρχεται στον κόσμο πρόωρα, χλωμό και ατροφικό, δεν μοιάζει καθόλου στη μητέρα του. Γανιέται «χωρίς πνοή... σαν από κερύ ασπροκίτρινο άφρων»,³³ όπως ήταν η Βεργινία, όταν ζούσε. Μοιάζει περισσότερο με είδωλο της νεκρής παρά με ανθρώπινη οντότητα.

«Σαν κερένια κούκλα ήτον το τσαμένο, σαν κούκλα που 'βγαζε και λήη φωνή άμα τη ζουλούσαν».³⁴

Το μωρό είναι χλωμό και κίτρινο «άδια κερένια κούκλα», και σύμφωνα με τη γαπονιά μοιάζει με την πεθαμένη Βεργινία.

«Κερένια κούκλα! Καλά λες! Μωρ' τ' είναι τούτο; Μπάρια! Καλέ, δε βλέπετε που μοιάζει της μοκαρίτισσας;

Κάλε-κάλε-κάλε! Ίδια η Βεργινία, φτωσή! είπε ένα γραϊδίο με φοκαόλι.

Μπω-μπα-μπα! Έκαναν οι άλλες η Βεργινία!

Για δεξ κατάρια!

Εκ Θεού! Εκ Θεού!

Να και τα μαλλιά της τα κόκκινα!

Αμ' το μάτι! τι σου λέει το μάτι;

Έχει και τα κόκκαλα τα πεταγμένα κάτω απ' τα μάτια!»³⁵

Ένα κέρνιο ομοίωμα της Βεργινίας είναι το μωρό. Τα πρώτα ρούχα της κερένιας κούκλας είναι οι *παλιές ρανελίτσες* της Βεργινίας, το βλέμμα του είναι το βλέμμα της πεθαμένης.

³⁰ Ο.π. σελ. 99

³¹ Ο.π. σελ. 109

³² Ο.π. σελ. 144

³³ Ο.π. σελ. 161

³⁴ Ο.π. σελ. 162

³⁵ Ο.π. σελ. 164

Η Λιόλια βλέπει και εκείνη την ομοιότητα: «Και έκλεινε τα μάτια της για να μη δει το αγνάρι το φριχτό που άφησε η άλλη πάνω σε αυτό το κερί της ψυχής της και πόλι το άνοιγε και το πήραγε και της ερχότανε να ξεφρονίσει, γιατί έβλεπε πως το 'χε κάμει δικό της η άλλη, πως το 'χε βοηθά σημειωμένο με το νευρικό της πρόσωπο για σφραγίδα».³⁶

Στο ενδέκατο και τελευταίο κεφάλαιο με τον τίτλο «Τα τρία κεράκια» η Λιόλια γλωμί, ίδιο φάντασμα προσφεύγει στον τάφο της Βεργινίας να ανάμει τρία κεράκια πάνω στον τάφο της και να την παρακαλέσει παρακαλώντας την να της αφήσει το παιδί: «Αυτήσου μονοχά το Νίκο που τον αγαπούσες, γιατί θα αρρωστήσει. Μη μας πάρεις το παιδί μας! Θα του βγάλω τ' όνομά σου γιατί σου μοιάζει -αχ, γιατί μου το 'κανες αυτό»... έρριξε τα μάτια της στα κεράκια: το κεράκι του παιδιού είχε λειώσει ως κάτω κ' η φλόγα του έβγαине ακόμα μεσ' από το χώμα σα να τη ρουφούσε αυτό: έκοιγε και το κεράκι του Νίκου με μια φλόγα πλατειά, πεσμένη ανόποδα με το κεφάλι κάτω, που 'γλειφε, ίδια μια γλώσσα πύρινη μεσ' απ' τα μαύρα χνότα της κοπνιάς, το κερί, και τ' ανύλωνε σε κίτρινους θρόμπους και το λύνιζε κουλούρα: μια το δικό της το κερί ήτον άρηχτο, σβηστό, όπως το 'χε ανάμει. Πεπάχηκε ορθή! Δεν το 'θελε το κερί της η νεκρή! Μα τ' άλλα δυο; Γ' άλλα δυο; Το κερί του παιδιού!»³⁷

Το μωρό πεθαίνει και μόνο τότε η νεκρή θα εξλαυθεί και θα ησυχάσει. «Σα να ευχαριστήθηκε η νεκρή μέσα στον τάφο της σα να χαμογέλασε ο ίσκιος της και το χαμόγελο αυτό περιχύθηκε ολόγυρα»³⁸

Μόνον τότε και η Λιόλια θα πάμει να βλέπει πίσω από το φεγγάρι τη μορφή της Βεργινίας «Μα δεν ήτο το φεγγάρι το φριχτό, το ασημένιο, με το πρόσωπο της Βεργινίας μέσα του, παρά ήτονε σαν από άσπρο χαρτί διάφανο».³⁹ Το μωρό προσφέρεται στη νεκρή και η προσφορά αυτή φέρνει την ηρεμία στο ζευγάρι, μόνο που είναι παροδική.

Στη συνέχεια η Λιόλια σαβανώνει και θάβει το δικό παιδί, «... έβαλαν την Κερένια Κούκλα μες το χώμα, στα πόδια του τάφου της Βεργινίας... κι είδε τότες ένα φεγγάρι πελώριο μαυροκόκκινο που ήτον η πύρινη γλώσσα του κεριού που είχε ανάμει για το Νίκο στον τάφο της Βεργινίας, η ίδια φλόγα που έπρωγε το κεράκι μεσ' απ' τα μαύρα χνότα της κοπνιάς που τώρα είχε θεριέμει κ' είχε πεπαχτεί στον ουρανό! Και ξεκόλλησε απ' τον ουρανό το πελώριο μαυροκόκκινο φεγγάρι κ' έπεσε σπάνω της και τη σώριασε χάμο». ...»⁴⁰ και χάνει το Νίκο που δολοφονείται και η Λιόλια μέσα σε ένα χρόνο θα μείνει μόνη και δυστυχημένη.

3.ΕΙΔΙΚΟ ΜΕΡΟΣ

Στην αναδρομική μελέτη της Κερένιας κούκλας θα αναζητηθεί η παρουσία της φυματώσεως μέσα από τα συναισθήματα έρωτα και απόρριψης της Βεργινίας για τον νεότερο σύζυγο της

Η κερένια κούκλα του Κ. Χρηστομάνου, αποτελεί μια ρεαλιστική αναπαράσταση της αστικής ζωής στην Αθήνα.

³⁶ Ο.π. σελ. 166

³⁷ Ο.π. σελ. 172

³⁸ Ο.π. σελ. 175

³⁹ Ο.π. σελ. 177

⁴⁰ Ο.π. σελ. 175

«Κάθε μέρα γινόταν πιο αδύνατη, πιο μωπερή στο πρόσωπο».⁴¹ Με αυτή τη φράση ξεκινά το μυθιστόρημα ο συγγραφέας και συνεχίζει κάνοντας μια περιγραφή της αδυναμίας μιας γυναίκας, η οποία είναι ένας καθημερινός άνθρωπος της αστικής Αθήνας. Αυτή η γυναίκα είναι η φυματική Βεργινία που «Κάθε φορά που ήθελ' ανεβή τα λίγα πέτρινα σκαλοπάτια απ' την κουζίνα, πού ήτανε στο υπόγειο, ως την χουμαμένα την αυλή, στοματούσε κι ακουμπούσε και τά δυό της τά χέρια σ'α γόνατα, γιά νά πάρει ανάσα...»⁴²

Ο συγγραφέας Κ. Χρηστομάνος εισάγει το μοτίβο της φυματίωσης με πεσιμιστικό και μελαγχολικό τρόπο. Από την αρχή του μυθιστορήματος βρίσκουμε τη μυθολογία της φυματίωσης όπως αυτή ορίστηκε από τους ρομαντικούς λογοτέχνες της εποχής.

Πρώτη φορά πληροφορούμαστε για την αρρώστια έμμεσα από τη γειτονιά που την ονοματίζουν με το όνομά της: «Κρίμας το νέο να πάρει εκείνη τη χακιάρα»,⁴³ ενώ η εξασθένηση της Βεργινίας γίνεται πηγή στεναχώριας για την ίδια και το Νίκο. Ούτε ο γιατρός μας γνωστοποιεί τη διάγνωσή του. Θα το κάνει μόνο στον Νίκο και μάλιστα μυστικά για αρκετή ώρα.

Τότε κάνει την εμφάνισή της με παρότρυνση του γιατρού, η Λιόλια. Από την πρώτη στιγμή ο συγγραφέας αναδεικνύει την αντίθεση ανάμεσα στην αρρωστιάριχη όψη της Βεργινίας, έναν αργό βουσανιστικό βηματισμό προς την απώλεια και τη ζωνή όψη της Λιόλιας, στην πραγματικότητα στην υπόσχεση της ζωής η οποία θα αποτελέσει ανατροφοδοτική πηγή ζωής για το Νίκο και αιτία επιδείνωσης της υγείας της Βεργινίας.

Οι ήρωες συγκρούονται ανάμεσα στην πραγματικότητα και στον έρωτα. Η ερωτευμένη Βεργινία απορρίπτεται σωματικά από το σύζυγο της κι επικρατεί το έντονο συναίσθημα της πίκρας, «Τι νύχτες ήταν εκείνες! Δεν ήταν ο Νίκος εκείνος που κοιμόταν στο πλευρό της; Γιατί δεν την άφηναν τα δυνατά του χέρια σαν πρώτα; Γιατί δε γύρευαν τα χείλια του τα δικά της; Το ζεστό κορμί του το δικό της που κρύωνε ολοένα; Αχ η πίκρα κ' η σιγλιά κάθονταν άγρυπνες στο προσκέφαλο της και της έπιαναν τα στήθια και της πάγωναν τα χέρια. Ίσαμε τα νύχια και την καρδιά του Νίκου»⁴⁴

Η πάλη αυτή είναι άνιση μεταξύ των δυο γυναικών. Η Βεργινία επιθυμεί το θάνατο, η ίδια της η βούληση είναι υπεύθυνη για την άρνησή της να αναφράσει, αφού «...για την ευτυχία του Νίκου πρέπει να πεθάνει...»⁴⁵

Ο Χρηστομάνος φαίνεται πως γνωρίζει τη θεωρία του Δαρβίνου, για την επικράτηση του ισχυρότερου και την αραμύζει στο μυθιστόρημά του. Στην κερένια κούκλα επικρατεί ο ισχυρότερος, ο πιο υγιής, δηλαδή η Λιόλια, σε βάρος του αδύναμου, της Βεργινίας. Ο αδύναμος εκδικείται μεταθανάτια, μέσα από τη γέννηση ενός παιδιού που κληρονομεί τα χαρακτηριστικά του και την αδυναμία του, δηλαδή την αρρώστια. «Κολέ, δε βλέπετε που μοιάζει της

⁴¹ Ο.π. σελ. 9

⁴² Ο.π. σελ. 9

⁴³ Ο.π. σελ. 18

⁴⁴ Ο.π. σελ.29

⁴⁵ Ο.π. σελ. 83

μακαρίτισσας: ... Κάλε-κάλε-κάλε! Ίδια η Βεργινία, φτυσή!» Η αρρώστια εισχωρεί ως κατάρρα στις ανθρώπινες σχέσεις και δρα καταλυτικά: «...η Βεργινία! ...Για δεξ κατάρρα! ...»⁴⁶

Ο συγγραφέας μέσα από το μυθιστόρημα αναδεικνύει ένα από τα στερεότυπα της νόσου της φυματίωσης στην ελληνική κοινωνία: η αρρώστια της φυματίωσης είναι κληρονομική. Η φυματίωση θεωρούνταν ως μια αρρώστια που απομονώνει κάποιον από την κοινότητα. Παρόλο που δεν αναφέρεται στο κείμενο, εύκολα συμπεραίνεται μιας και κανείς δεν το επισκέπτεται. Ο μοναδικός άνθρωπος που θα επισκερτεί το σπίτι είναι η θεία της Βεργινίας για να την ενημερώσει για την νεαρή μικρή μόλις 17 χρονών Λιόλια που θα βοηθά στις δουλειές του σπταιού και βέβαια ο γιατρός Μπορεί, ακόμη να θεωρούσαν υπεύθυνα τη φτώχεια και το φτωχό περιβάλλον για την εκδήλωση της ασθένειας, στο μυθιστόρημα είναι περιγραφικότατο το σπίτι και οι συνθήκες διαβίωσης του ζευγαριού: «...Κι ολόένα ανεβοκατέβαινε απ' την αυλή στην κουζίνα κι από την κουζίνα στην αυλή, για να ξεπλύνει το μπράκι του κοιφέ και τα κουταλάκια της, για να τρίψει την κασαρόλα της... κάτω από τη βρύση που δεν έπαινε να στάζει...»⁴⁷

Θα ήταν σκόπιμο να γίνει αναφορά και στον τρόπο αντιμετώπισης τη ασθένειας από τους γιατρούς της εποχής. Σύμφωνα και με τη μαρτυρία του συγγραφέα, η θεραπευτική αγωγή περιελάμβανε: «κάτα καινούργια φάρμακα: πρώτα ένα νερό κτηνικό σαν τσάι που θα γράφει απ' όζω από το μπουκάλι δακτυλίας, να παίρνει δυο κουτάλια της σούπας, ένα το πρωί κ' ένα το βράδυ, για τρεις μέρες το πολύ, κ' έπειτα από λίγες μέρες ζανά: δεύτερο εν' άλλο που θα 'χει χρώμα σκούρο κόκκινο και θα λήη κολά, να βάζει από μισό κουταλάκι ή κομμιά εικοσοριά, σάλες στο κραισί της – τρια δάχτυλα κραισί μαύρο κάθε φορά, όχι περισσότερο. Φοιά δυναμωτικό κι ολιφρό: σούπα μ' αυγό χτυπητό, λήγη μαφιζόλα με το αίμα, μυολό και σοκολάτα πλάκας όσες θέλει. Και να παίρνη πάντα τις πικρές τις σάλες και τα χόστια»⁴⁸

Τα ερωτήματα της ανοξήτησης: α) Αποτυπώνεται η φυματίωση στο λογοτέχνημα; και β) Ο αεελτισμένος έρωτας επιδρά αρνητικά στην πορεία της αρρώστιας; Η αρρώστια εισχωρεί και επηρεάζει τις ανθρώπινες σχέσεις;

ΠΡΩΤΗ ΑΓΑΠΗ–ΚΟΝΔΥΛΑΚΗΣ ΙΩΑΝΝΗΣ

1.ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Το διήγημα *Πρώτη αγάπη*, του Ιωάννη Κονδυλάκη⁴⁹ εκδόθηκε το 1919, και διηγείται την ιστορία του έρωτα ενός πεντάχρονου αγοριού, του Γιωργή, προς μια μεγαλύτερη του κοπέλα, το Βαγγελιό. Ο συγγραφέας περιγράφει με το *ιδίωμα της ανατολικής Κρήτης όπου αναφέρεται η διήγηση*, τον έρωτα του αγοριού προς την άρρωστη από φυματίωση Βαγγελιό. Ο έρωτας έρχεται αντιμετώπος με την μητρική κατακραυγή και την κοινωνική κατακραυγή στην τοπική κοινωνία του χωριού και έχει ως τραγική κατάληξη την αυτοκτονία της Βαγγελιώς.

⁴⁶ Ο.π. σελ. 164

⁴⁷ Ο.π. σελ. 9

⁴⁸ Ο.π. σελ. 21

⁴⁹ Κονδυλάκης Ιωάννης, *Πρώτη αγάπη*, Εκδόσεις Νεφέλη, Αθήνα 1988

2.ΓΕΝΙΚΟ ΜΕΡΟΣ

Ο συγγραφέας από την έναρξη του διηγήματος, παίρνοντας τη θέση του πρωταγωνιστή Γιωργή αφηγητά: «*Ήμουν δεν ήμουν πέντε χρόνων, απ' ότου ωρισμένοι τύποι γυναικών μου άρεσαν εξαιρετικά... Η αγάπη μου δεν ήτο προσωπική και δε γνώριζε αποκλειστικότητα... Όταν γίνηκε αποκλειστική και στομάτισε σένα και μόνο πρόσωπο, άλλαξε και χαρακτήρα καίσθημα.... Τη λέγανε Βογγελιό... . Ήτο ψηλόληνη και μελαχροινή ηλικίας πόνου από δεκαοχτώ, ίσως και πόνου από τα είκοσι... Σαυτήν έβλεπα περισσότερο την έκφραση της ψυχής παρά της σάρκας... στα μαύρα της μάτια έβλεπα μια αγίαν κλωσίνη, κάτι από το βλέμμα της Παναγίας... κή γλυκειά της φωνή μου εγέμιζε φρυφερότητα την καρδιά... και το χαμόγελο της ήταν το φάρμακο για κάθε μου λύπη...*»⁵⁰ Η αγάπη του Γιωργή παρομένει αναλλοίωτη μεγαλώνοντας, «*κεγλό εξακολουθούσα να την αγαπώ*» και γίνεται η αιτία πειραγμάτων από το συγγενικό και φιλικό περιβάλλον: «*Μαρέ νιος και θέλει κα αγαπητική!*»⁵¹

Η μητέρα του Γιωργή επικρίνει αυτήν την αδυναμία και σε συνδυασμό με το γεγονός ότι μένει ανύπαντρη η κοπέλα, χαρακτηρίζει την αδυναμία της κοπέλας «*πυρωμάδος*»⁵² και έτσι «*αυτά τα λόγια, αντί να φέρουν το αποτέλεσμα που ήθελε η μητέρα μου, έφεραν μάλλον το αντίποδο...*»⁵³

Όταν ο Γιωργής πηγαίνει στην πόλη για να συνεχίσει το σχολείο, εξακολουθεί να σκέφτεται το Βογγελιό, διασθάνεται μάλιστα ότι μεγαλώνοντας η συμπάθεια αυτή παίρνει διαφορετική μορφή γίνεται πιο έντονη και δεν μπορεί να την αγνοήσει. Τώρα καταλαβαίνει ότι αυτή η αγάπη έπρεπε να τον κάνει να ανησυχεί.

Η Βογγελιώ αρρωσταίνει, κατά τη διάρκεια της απουσίας του Γιωργή: «*Όλο ανήμπορη καρρωσταρά 'νε. Δεν μπορεί καλά καλά να σηκώσει το σταμνί να πάει στη βρύση...*»⁵⁴ Αρχίζει να νιώθει αδύναμη και ανήμπορη, «*αδύνατη και κατάχλωμη και τα μαύρα της μάτια, που φαινότανε μεγαλύτερα, είχαν την αγωνία πουλιού πληγωμένου*».⁵⁵

Ο Γιωργής μαθαίνει ότι: «*Το Βογγελιό είχε χακά, αρρώστεια που δε γλυτώνει άνθρωπος. Ο πυρετός την έλυωνε νύχτα μέρα, ο βήχας την έπνιγε κέβηζε κάμα από το στήθος... η αρρώστεια είνε κολλητική...*».⁵⁶ Η φυματίωση «*ήτον όνειδος*»⁵⁷

Σε ό,τι αφορά μάλιστα την εμφάνιση της φθισικής Βογγελιώς αυτές αποδίδονται με ένα τρόπο φρικιαστικό από την μητέρα του αφηγητή: «*Δεν είχε πειά πνοή, παρά για να βήγη. Και τόσο την έπνιγε καμμά φορά ο βήχας, που μελόναζε και φοβόσουν πως θα τελείωνε. Η εζάντληση και η χλομάδα της ήτο τόσο που, αν δεν έβηγε, θα την έπαιρνες για πεθωμένη. Από την αρρώστεια είχε καμπουριάσει, τα μάτια και τα μάγουλα της είχανε βουλιάζει και τη θορρούσες για γριά εζήντα χρόνων... Και το*

⁵⁰ Κονδυλάκης Ιωάννης, Πρώτη αγάπη, Εκδόσεις Νεφέλη, Αθήνα 1988, σελ. 9

⁵¹ Ο.π. σελ. 13

⁵² Ο.π. σελ. 20

⁵³ Ο.π. σελ. 27

⁵⁴ Ο.π. σελ. 34

⁵⁵ Ο.π. σελ. 39

⁵⁶ Ο.π. σελ. 70

⁵⁷ Ο.π. σελ. 71

χειρότερο ήτο πως κινύνευαν κι άλλοι από την αρρώστεια της... γιατί η αρρώστεια της ήτο κολλητική, σα φουτιά. Ο γιατρός είπε να μην τη σιμώνουνε παιδιά, και να κάμουν και τα ρούχα που φορεί και τα ρούχα που κοιμάται...»⁵⁸

Ο Γιωργής επηρεάζεται τόσο από την περιγραφή της μητέρας του και βλέπει ένα όνειρο: «Τη νύχτα εκείνη είδα στο όνειρο μου το Βαγγελιό... Μα το πρόσωπό της το αποσυρωμένο είχε του θανάτου το χρώμα. Φρίκη με κρατούσε κήθελαι να φύγω από κοντά της, αλλά δεν είχα τη δύναμη. Τα χέρια της, πούσαν σα μεμβράνες ξερές και ζαρωμένες, με κρατούσαν σα σιδερένια μάγκανα.... Έβολα τότε τα δυνατά μου να φύγω από την αγκαλιά της, αλλά η άρρωστη με έσφιξε δυνατώτερα, τόσο που λύγισε το σώμα μου προς τα πίσω.... Κόλλησε το ματωμένο της στόμα στο δικό μου. Αλλά τότε αντί να αντισταθώ, αφέθηκα και βυθίσθηκα σε μια ηδονή, που όμοιά δεν είχα αισθανθεί ως τότε... Μετά το όνειρο εκείνο, έπεσα σε μια αλλόκοτη κατάσταση... Το Βαγγελιό ζαναγύριζε στην καρδιά μου, κι όπως ήταν άρρωστη κι οσχημομένη, φρεχτή μάλιστα, κατά την εικόνα που Μου δωκαν κείδα, την οσπούσα πάλι. Αλλά και πάλι ήταν διαφορετική η οσότη μου. Αγάπη από πόνο».⁵⁹

Ο Γιωργής παρά την απαγόρευση της μητέρας του να πάει να δει τη Βαγγελιό, πηγαίνει και όταν αρρωσταίνει από πυρετό η μητέρα του είχε «το φόβο της αρρώστειας του Βαγγελιού... γιατί προ λήξης ώρας ήμουν κοντά στη χακασομένη». Έτσι καλεί το γιατρό ο οποίος ήταν πρακτικός, όπως συμβαίνει « στις εποχές της Κρήτης... Στις πόλεις οι επιστήμονες γιατροί ήσαν λιγοστοί. Κι από τους πρακτικούς οι περισσότεροι ήσαν μοιράρηδες, δηλαδή μάγοι και γιατροί μαζί. Αυτοί αντί να ζητούν τη διάγνωση της αρρώστειας στα συμπτώματα του αρρώστου, τη ζήτησαν στα μοιροχάρτια των, που 'χαν ανοικατεμένη τη θεραπευτική και τη μαγεία... Μόλις με κοίταζε μένα τον άρρωστο. Ούτε το σφυγμό μου πιασε ούτε τη γλώσσα μου κοίταζε. Ρώτησε μόνο ποιο μήνα και ποια μέρα γεννήθηκα... Η μάνα μου τούπε πως είχα ζέση μεγάλη... Άνοιξε το βιβλίο του... πεντάλφες και άλλα μαγικά σήματα... Στοιμάτησε σε ένα καβεβάτο ... και άρχισε μια άορανη ανόγνωση. Σε λίγα λεπτά έβγαλε τη διάγνωση του. Είχα βουριά «βισαρώ», δηλαδή προσβολή από πονηρά πνεύματα, αλλά κι από ανθρώπου αιρορμή και συνέργεια».⁶⁰

Ο πρακτικός γιατρός έδωσε τη θεραπεία του: «...να μαζέμουν διάφορα χόρτα, να πάρουν νερό από μια βρύση αναπολική, να τα βράσουν κι αφού αφήσουν όζω το αφέμημα «ναστρονομιστή» να μου το δώσουν το προί να το πιω νηστικός».⁶¹

Παρόλη την αραρμογή της συνταγής ο Γιωργής εξακολουθούσε να έχει πυρετό και η μητέρα του θεωρεί πως η «άρρωστη» του μετέδωσε την αρρώστια της για να εκδικηθεί την ίδια για τις κατηγορίες εναντίον της. Είναι τόσο βαθιά μάλιστα η πεποίθηση αυτή, ώστε πείθει και το Γιωργή: «Τόσα μου χαν πει για την κολλητικότητα του χακιού, ωστ' επόμενο ήτο, αμ' αρρώστησα και μάλιστα με πυρετό, να μου γεννηθεί ο φόβος ότι κόλλησα την ασθένεια που λειώνει ζωντανούς τους ανθρώπους και τους κάνει πτώματα πριν αποθάνουν».⁶²

Στη συνέχεια του διηγήματος ο Γιωργής μας αφηγείται ότι «η φθίση στο χωριό μας ήτο γνωστή μόνο με δύο ονόματα, χακιά και βουρέμ... και το χαρακτηριστικό του χακιού ότι οι φθισικοί έχουν τη μανία να μεταδίδουν στους άλλους

⁵⁸ Ο.π. σελ. 72

⁵⁹ Ο.π. σελ. 72-73

⁶⁰ Ο.π. σελ. 95

⁶¹ Ο.π. σελ. 97

⁶² Ο.π. σελ. 99

την αρρώστεια των. Δίδουν να πίνουν τσιποπίδι των ή να τρώγουν τσιπορόγια των»⁶³ Επιμένει η μητέρα πως ο Γιωργής έχει φυματίωση και ότι η Βαγγελιώ είναι υπεύθυνη για την αρρώστια και δεν διστάζει να την επισκαρτεί, να την κατηγορήσει και να την καταραστεί για το κακό που τη βρήκε. Αυτό είναι και το τελειωτικό χτύπημα για την άρρωστη. Μετά από την έντονη λογομαχία η κατάστασή της επιδεινώνεται, ώστε όλοι πιστεύουν ότι φτάνει το τέλος της. Όμως αυτό δε φτάνει ακόμη.

«Η Βαγγελιώ ήτο σε μεγάλη εξασθένηση... Μια μέρα όμως έδειξε απροσδόκητη καλλιτέρευση. Μπόρεσε να βη και να καθήσει στη αλήη».⁶⁴ Η μητέρα της βλέποντας τη, της εκμυστηρεύεται το όνειρο που είδε: «Προχθές τη νύχτα σε' δα στον ύπνο μου κεφόριες καποκόκκινα. Ήσουνε πολλά ώμορφη, σαν τσι καλλιτέρους καιρούς που 'χες την υγείά σου. Σε θύρουνα σένα ψηλό χαρόκα. Με ζόνοιγες και μουκανες νοήματα πως είς' ευχαριστημένη. Φαινόσουνε πολλά χαρούμενη. Μα το χαρόκα ψηλώνε, όλο καιμήλωνε που σε μιάκη ώρα δε σε διαντέριζα. Ήσουνε μική, μική σαν ένα πουλί. Κι αληθινά είχες φερούγες σε λήη ώρα πέταξες κα σπάνου σ αυτό εζύπνησα».⁶⁵

Η Βαγγελιώ είτε πως ήτο καλά τις επόμενες μέρες και έτσι άρχισε να βγαίνει έξω από το σπίτι και να πηγαίνει σε ένα σημείο από όπου φαινόταν το σπίτι του Γιωργή. Μια μέρα στο σημείο εκείνο συναντά ένα νέο κορίτσι που της λέει ότι ο Γιωργής «έχει χακιά».⁶⁶ Η Βαγγελιώ ψιθυρίζει: «Χακιά που τούδωκα 'γω. Κεγύ ζω ακόμη!»⁶⁷

Με αυτό η ίδια έχει πειστεί πως είναι αίτια για την κατάσταση αυτή. Οι ενοχές, οι τύψεις, την οδηγούν στο γκρεμό όπου πέφτει στο κενό.

3. ΕΙΔΙΚΟ ΜΕΡΟΣ

Στην αναδρομική μελέτη της *Πρώτης αγάπης*, θα αναζητήσουμε την παρουσία της φυματίωσης, όπως αυτή βιώνεται μέσα από τον έρωτα ενός μικρότερου άντρα προς μια μεγαλύτερη γυναίκα.

Στην *Πρώτη αγάπη* ένα πεντάχρονο αγόρι, ο Γιωργής, ερωτεύεται τη Βαγγελιώ, που έχει τη διπλάσια ηλικία από αυτόν. Εκείνη αρρωσταίνει από φυματίωση. Αναζητώντας την φυματίωση στο διήγημα βρίσκουμε αρκετά στοιχεία για αυτήν.

Η φυματίωση στο διήγημα κατονομάζεται με τα ονόματα: φθίση, χακιά, βαρέμι. Χαρακτηριστική είναι η πληροφορία που μας δίνει ο συγγραφέας κατά την αφήγηση του: «Το Βαγγελιώ είχε χακιά... η φθίση στο χωριό μας ήτο γνωστή μόνο με δυό ονόματα, χακιά και βαρέμι...».⁶⁸ Τα συμπτώματα της φυματίωσης ήταν γνωστά στη τοπική κοινωνία του χωριού, όπως φαίνεται από την περιγραφή της άρρωστης Βαγγελιώς: «Όλο ανήμπορη καρροσταρά. Ίε

⁶³ Ο.π. σελ. 99-100

⁶⁴ Ο.π. σελ. 102

⁶⁵ Ο.π. σελ. 103

⁶⁶ Ο.π. σελ. 107

⁶⁷ Ο.π. σελ. 107

⁶⁸ Ο.π. σελ. 99-100

Δεν μπορεί καλά καλά να σηκώσει το σταμνί να πεί στη βρύση... αδύνατη και κατάχλωμη ... Το Βαγγελιό είχε χιακό... Ο πυρετός την έλυσε νύχτα μέρα, ο βήχας την έπληγε κέβλοζε καιμια από το στήθος...»⁶⁹

Η εικόνα της φθισικής Βαγγελιάς αποδίδεται με ένα τρόπο φρικιαστικό από την μητέρα του αφηγητή: «Δεν είχε παιά πνοή, παρά για να βήγη. Και τόσο την έπληγε καμμά φορά ο βήχας, που μελόνιαζε και φοβόσουν πως θα τελείωνε. Η εξάντληση και η γλομάδα της ήτο τόση που, αν δεν έβηγε, θα την έποιμνες για πεθαμένη. Από την αρρώστεια είχε κοιτουρίσει, τα μάτια και τα μάγουλα της είχαν βουλιώσει και τη θαρρούσες για γριά εξήντα χρονών... ασθένεια που λειώνει ζωντανούς τους ανθρώπους και τους κάνει πτώματα πριν αποθάνουν.»⁷⁰

Οι κάτοικοι γνώριζαν το ανίατο της νόσου, καθώς και τη μεταδοτικότητα της: «Το Βαγγελιό είχε χιακό, αρρώστεια που δε γλυτώνει άνθρωπος... Τόσα μου χαν πει για την κολλητικότητα του χιακού, ωστ' επόμενο ήτο, αμ' αρρώστησα και μάλιστα με πυρετό, να μου γεννηθεί ο φόβος ότι κόλλησα την ασθένεια που λειώνει ζωντανούς τους ανθρώπους και τους κάνει πτώματα πριν αποθάνουν... Και το χειρότερο ήτο πως κανέναν και άλλο από την αρρώστεια της... γιατί η αρρώστεια της ήτο κολλητική, σα φωτιά».⁷¹ Γνώριζαν τον τρόπο μετάδοσης της νόσου: «οι φθισικοί έχουν τη μανία να μεταδίδουν στους άλλους την αρρώστεια των. Δίδουν να πίνουν τσιποπίδι των ή να τρώγουν τσιποφάγια των», καθώς επίσης τα μέτρα προφύλαξης από τη νόσο: «Ο γιαρός είπε να μην τη σιμώνουνε παιδιά, και να κάμουν και τα ρούχα που φορεί και τα ρούχα που κοιμάται...».⁷²

Από τη αφήγηση διαπιστώνουμε ότι η φυματίωση «ήτον όνειδος»⁷³ για όποιον νοσούσε από αυτήν.

Ολοκληρώνοντας, θα πρέπει να γίνει αναφορά και στον τρόπο αντιμετώπισης της ασθένειας από τους «γιατρούς» της εποχής. Σύμφωνα και με τη μαρτυρία του συγγραφέα:

«Στις πόλεις οι επιστήμονες γιατροί ήσαν ληροστοί», ενώ «... από τους πρακτικούς οι περισσότεροι ήσαν μοιρόρηδες, δηλαδή μάγοι και γιατροί μαζί. Αυτοί ανά να ζητούν τη διάγνωση της αρρώστειας στα συμπτώματα του αρρώστου, τη ζητούσαν στα μοιροχάρτια των, που 'χαν ανοικατεμένη τη θεραπευτική και τη μαγεία...»⁷⁴

Ο ασθενής εξετάζεται σύμφωνα με το συγγραφέα με τον ακόλουθο τρόπο: «Μόλις με κοίταζε μένα τον άρρωστο. Ούτε το σφυγμό μου πιασε ούτε τη γλώσσα μου κοίταζε. Ρώτησε μόνο ποιο μήνα και ποια μέρα γεννήθηκα...»⁷⁵

Η διάγνωση από τους πρακτικούς γιατρούς που επικρατούσαν γινόταν κατά την εξής ακολουθία: «Αυτοί ανά να ζητούν τη διάγνωση της αρρώστειας στα συμπτώματα του αρρώστου, τη ζητούσαν στα μοιροχάρτια των, που 'χαν ανοικατεμένη τη θεραπευτική και τη μαγεία...»⁷⁶

⁶⁹ Ο.π. σελ. 34

⁷⁰ Ο.π. σελ. 72

⁷¹ Ο.π. σελ. 70

⁷² Ο.π. σελ. 71

⁷³ Ο.π. σελ. 71

⁷⁴ Ο.π. σελ. 71

⁷⁵ Ο.π. σελ. 95

⁷⁶ Ο.π. σελ. 95

Η φαρμακευτική αγωγή που έπρεπε να εφαρμόσει ο πάσχοντας ήταν ένα ακρέμημα που έπρεπε να παρασκευαστεί με τον ακόλουθο τρόπο: «...να μολοξάνουν διάφορα χόρτα, να πάρουν νερό από μια βρύση αναπολική, να τα βράσουν κι αφού αφήσουν όξω το ακρέμημα «ναιστρονομιστή» να μου το δώσουν το πρωί να το πω νηστικός».⁷⁷

Ανοξήτωντας την ερωτική σημειολογία στο λογοτέχνημα εντοπίσαμε τη διαφορά ανάμεσα στην ερωτική διάθεση του κεντρικού ήρωα, μέσα από την εικόνα της υγιούς – άρρωστης Βαγγελιώς

«Σουτήν έβλεπα περισσότερο την έκφραση της ψυχής παρά της σάρκας... στα μαύρα της μάτια έβλεπα μια ομίαν κολωσίνη, κάτω από το βλέμμα της Παναγίας... κή γλυκαία της φωνή μου εγέμιζε φρυκρότητα την καρδιά... και το χαμόγελο της ήταν το φάρμακο για κάθε μου λύπη...»⁷⁸ Η αγάπη του Γιωργή παραμένει αναλλοίωτη μεγάλωνοντας «κελύ εξοκολουθούσα να την αγαπώ»

«Τη νύχτα εκείνη είδα στο όνειρο μου το Βαγγελιό... Μα το πρόσωπό της το αποσυρομένο είχε του θανάτου το χρώμα. Φρίκη με κρατούσε κίθελαι να φύγω από κοντά της, αλλά δεν είχα τη δύναμη. Τα χέρια της, πούσαν σα μεμβράνες ξερές και ζορωμένες με κρατούσαν σα σιδερένια μάγκανα... Έβλαβα τότε τα δυνατά μου να φύγω από την σκαλιά της, αλλά η άρρωση με έσφιξε δυνατώτερα, τόσο που λύγισε το σώμα μου προς τα πίσω... Κόλλησε το ματωμένο της στόμα στο δικό μου. Αλλά τότε αντί να αντισταθώ, αφέθηκα και βυθίστηκα σε μια ηδονή, που όμοιά δεν είχα αισθανθεί ως τότε... Μετά το όνειρο εκείνο, έπεσα σε μια αλλόκοτη κατάσταση... Το Βαγγελιό ξαναγύριζε στην καρδιά μου, κι όπως ήταν άρρωση κι οσημισμένη, φριχή μάλιστα, κατά την εικόνα που Μου δωκαν κείδα, την αγαπούσα πάλι. Αλλά και πάλι ήταν διαφορετική η αγάπη μου. Αγάπη από πόνο».⁷⁹

Ο Κονδυλάκης αποτυπώνει με εύσημο τρόπο το ερώτημα. Έχει ο έρωτας ηλικία; Ο έρωτας της Βαγγελιώς δια στόματος της μητέρας του αφηγητή, ορίζεται ως «πρωρομάδα».

Η ψυχική συντριβή της Βαγγελιώς λόγω της οδυνηρής αγάπης της, που επιδέχεται την μητρική κατακραυγή και βιάζοντας στην επιφάνεια την υποψία ότι μετέδωσε το νόσημα στον αγαπημένο της την οδηγεί στην αυτοχειρία.

Η Βαγγελιώ ψιθυρίζει: «Χακό που τούδακα, ήνο. Κεκό ζω ακόμη!»⁸⁰

Τα ερωτήματα της ανοξήτησης: α) Αποτυπώνεται η φυματίωση στο λογοτέχνημα; Και β) Είναι ο ανέλπιστος έρωτας της Βαγγελιώς για το Γιωργή, αιτία εμφάνισης της φυματίωσης;

Η ΑΣΤΡΟΦΕΓΓΙΑ-ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΣ Ι.Μ.

1.ΕΙΣΑΓΩΓΗ

⁷⁷ Ο.π. σελ. 97

⁷⁸ Κονδυλάκης Ιωάννης, Πρώτη αγάπη, Εκδόσεις Νεφέλη, Αθήνα 1988, σελ. 9

⁷⁹ Ο.π. σελ. 72-73

⁸⁰ Ο.π. σελ. 107

Το μυθιστόρημα, *Αστριφεγγιά*,⁸¹ του Ι.Μ. Παναγιωτόπουλου, γράφτηκε κατά την περίοδο της Κατοχής, 1943-1945, και εκδόθηκε για πρώτη φορά το καλοκαίρι του 1945. Στην δεύτερη έκδοση το 1971, το μυθιστόρημα αποκατά τον υπότιτλο *Η ιστορία μιας ερηβείας*.

Ο συγγραφέας ξεκινάει την ιστορία του το Νοέμβριο του 1918, με την υπογραφή της ανακοινής και τη λήξη του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου. Στην αρχή της ιστορίας ο συγγραφέας αφηγείται « την πονεμένη ψυχογραφία της γενιάς, που βγήκε από την κόλαση του πρώτου παγκοσμίου πολέμου βαθιά πληγωμένη, αλλά και με μια σφραγίδα προσδοκίας στο μέτωπο». Οι ελπίδες για ένα καλύτερο αύριο θεριεύουν στις καρδιές των Ελλήνων και ιδιαίτερα στη νεολαία, εκπρόσωποι της οποίας είναι οι βασικοί ήρωες του μυθιστορήματος.

Μια παρέα από μαθητές της τελευταίας τάξης του Γυμνασίου, κάνει όνειρα για το μέλλον και σχεδιάζει τη ζωή μετά το σχολείο. Αυτή η παρέα αποτελείται από τον Νίκο Στέργη, τον Αργύρη Χριστοφίλη, τις αδελφές Τασούλη και τα κεντρικά πρόσωπα της παρέας τον Άγγελο Γιαννούζη και τη Δάφνη Χριστοφίλη.

Στην αφήγηση ο συγγραφέας περιγράφει την πορεία από τις ζωές των πρωταγωνιστών της νεανικής αυτής παρέας και ταυτόχρονα την ερωτική ιστορία δυο φίλων που διεκδικούν την ίδια γυναίκα. Ο κεντρικός ήρωας της ιστορίας, Άγγελος, σιωπηλά ερωτευμένος με τη Δάφνη που της γεννά μόνο συμπάθεια και οίκτο, προσβάλλεται από φυματίωση και πεθαίνει.

2. ΓΕΝΙΚΟ ΜΕΡΟΣ

Περιγράφοντας ο συγγραφέας τη ζωή του κεντρικού ήρωα Άγγελου μας γνωρίζει το περιβάλλον στο οποίο ζει και εργάζεται.

Ο Άγγελος ζει στα όρια της ανέχειας με την οικογένεια του « *Καλοκαίρι του 1919... Ο Γενάρης και ο Φλεβάρης σάπθηκαν οι φοβερότεροι μήνες για τον Άγγελο. Ο πατέρας έμεινε χωρίς δουλειά, ολόκληρα χωρίς δουλειά. Χρειάστηκε να κοιμηθούν πολλές βραδιές νηστικοί... Πούλησαν δυο τρεις ανδρομίδες, που δεν ήταν πέρα ως πέρα για πέτομα, πούλησαν και τα χολκώματα – ένα κοζονάκι της μπουγάδας κι άλλα τέτοια. Ο χειμώνας ήταν βαρύς χωρίς φουφιά»⁸²*

Την οικογένεια του αποτελούν οι δυο γονείς και ο μικρός αδελφός του Μανώλης. Υπήρχαν και άλλα δύο παιδιά, τα οποία πέθαναν σε μικρή ηλικία από αρρώστιες της εποχής, το ένα παιδί από τύφο και το άλλο παιδί, η αδελφή του, από φυματίωση.

Ο χαρακτήρας του Άγγελου είναι μελαγχολικός, μοναχικός και ευαίσθητος.

Ο ίδιος όταν είναι με την παρέα των πλούσιων γυμνασιακών του φίλων νιώθει πως είναι « *μια παραφρονία η παρουσία του σε αυτά τα παιδιά, σαν τ' άκουγε κάποιος να μιλούν με τη μεγαλύτερη αστοχασιά του κόσμου για θλιβερά*

⁸¹ Παναγιωτόπουλος Ι.Μ., *Αστριφεγγιά*, Εκδ. Αστήρ, Αθήνα, 1971

⁸² Παναγιωτόπουλος Ι.Μ., *Αστροφεγγιά*, Εκδόσεις Αστήρ, Αθήνα 1971

περιστακιά, για τις κακοτυχίες των άλλων, που μήτε τις ένιωθαν, όσο και αν είχαν καλή διάθεση να το κάνουν».⁸³ Με τη μελαγχολία που είχε αισθανόταν «μια φοβερή ηδονή να μιμηκάξει τη θλίψη του»⁸⁴ Σχεδόν πονούσε που ήταν τόσο ευτυχισμένοι οι άλλοι, που μπορούσαν να βολέονται με τέτοιες μικρές ευτυχίες».⁸⁵

Τα συναισθήματα του Άγγελου είναι διακοροτικά όταν είναι με την παρέα που συγχάζει στο καφενείο «Μαύρος Γάτος», παρέα που απαρτίζεται από διανοούμενους, ποιητές, λογοτέχνες, και οραματιστές ενός καλύτερου κόσμου, «...Ο Άγγελος ένιωθε κάποιο ζολάρρωμα, χωρίς να το ξέρει και τούτο γιατί, καθώς είδε, πως δε χρειαζόταν πολύ για να γίνει φίλος με τόσους ανθρώπους, με τόσα αγόρια, με τόσα κορίτσια, σαν κοικοποιημένα τα περισσότερα και σαν αστόκληρα της ζωής, όμοια με τον παιδεμό και τον πόθο, που μήτε σπούδαζαν για τον τύπο μήτε ονειρεύονταν λεφτά και γυναίκες, μια κάποια φλόγα, όσο και να πεις αγνότερη τα περιέλαμπε... Τίποτε δεν τον ζολάρρωνε όσο αυτή η συντροφιά των νέων παιδιών, που το καθένα τους είχε κι ένα σημάδι ξεχωριστό, μια σφραγίδα στο μέτωπο»⁸⁶

Ο καλύτερος φίλος του Άγγελου είναι ο Μιχάλης Πασπάτης, πάμπωχος που ζει στην ίδια γειτονιά, επιβιώνει τρώγοντας από τα πρόσφορα της εκκλησίας και τα ελάχιστα χρήματα που αποκτά από την εργασία του ως γραφιάς Έχει όνειρο να μπει στη Σχολή Ευελπίδων, ωστόσο ξέρει ότι αυτό δεν θα γίνει ποτέ, καθώς έχει έντονο βήχα, που θα εξελιχτεί σε φυματίωση. Από την παρέα μόνο ο Άγγελος είναι κοντά του, καθώς οι υπόλοιποι φοβούνται να τον πλησιάσουν. Όταν ο Πασπάτης αρρωσταίνει από φυματίωση ο Άγγελος αισθάνεται την αδικία της ζωής να χτυπά το φίλο του. Στον Πασπάτη, ο Άγγελος εκμυστηρεύεται τα αισθήματα του για τη Δάφνη. Ο Πασπάτης προσπαθεί να τον μεταπεισεί λέγοντας του ότι η Δάφνη δεν ανήκει στο δικό τους κόσμο.

Η Δάφνη είναι ο έρωτας του Άγγελου. Η παρουσία της τον κάνει ευτυχισμένο γιατί είναι η προσωποποίηση του έρωτα καθώς όλοι την ποθούν και την αγαπούν. Η ίδια η Δάφνη για τον Άγγελο «είναι ολόκληρη ένας στεναγμός τόσο που θα ήθελες να τη φιλήσεις στο στόμα και να πεθάνεις αγνίζοντας τα σκοτεινά της μαλλιά».⁸⁷ Η Δάφνη «γυναίκα που θα μπορούσες να την αγαπήσεις. Μα έπρεπε να φτάσεις κάπου, να γίνεις κάτι». Όμως εκείνη, δεν μπορεί να δοθεί αποκλειστικά σε κανένα, η ερωτική σύνδεση της με τον Νίκο Στέργη και τον Αργύρη Πετρόπουλο αποδεικνύει στον Άγγελο ότι δεν θα τον αγαπήσει ποτέ, γιατί, «είναι από τις γυναίκες που αγαπιούνται, όχι που αγαπούν»,⁸⁸ όπως λέει για αυτή η φίλη του Άγγελου, Έρση.

Αντίθετη προσωπικότητα από τον Άγγελο είναι η Έρση ένα κορίτσι της γειτονιάς. Είναι γεμάτη με πάθος για τη ζωή και αισιόδοξη για το μέλλον. Σε αυτή ο Άγγελος θα εκμυστηρευτεί την προσπάθεια του τη σταχουργική, η οποία θα τύχει ενθάρρυνσης από την πλευρά της Έρσης και κοροϊδίας από την πλευρά της Δάφνης

Όταν η παρέα τελειώνει το γυμνάσιο, οι συναντήσεις της αραιώνουν, γιατί ο καθένας αρχίζει να παίρνει σιγά σιγά το δρόμο του. Ο Άγγελος απογοητευμένος από τη ζωή και αισιόδοξος, προσλαμβάνεται στο λογιστήριο του

⁸³ Ο.π. σελ. 56

⁸⁴ Ο.π. σελ. 73

⁸⁵ Ο.π. σελ. 96

⁸⁶ Ο.π. σελ. 94-95

⁸⁷ Ο.π. σελ. 424

⁸⁸ Ο.π. σελ. 103

εργοστασίου της οικογένειας Στέργη αποκτώντας *«μια καρτέλα σ' ένα γραφείο, ένα άθλιο μισθό κι ένα όνειρο πληρωμένο»*.⁸⁹

Συνεχίζοντας την ανάγνωση διαβάζουμε για την πολιτική κατάσταση που θα ανατρέψει τα σχέδια των περισσότερων μελών της παρέας. Ο πόλεμος στη Μικρά Ασία θα οδηγήσει τον Άγγελο στο μέτωπο του πολέμου. Εκεί, ο ήρωας παρουσιάζει τα πρώτα συμπτώματα της φυματίωσης. Ένας δυνατός και ασταμάτητος βήχας που καταλήγει σε αιμόπτυση θα τον στείλει στο νοσοκομείο, σχεδόν ετοιμοθάνατο. Όταν επιστρέφει στην Αθήνα, εξαιτίας της αρρώστιας, θα βρει τα πράγματα εντελώς αλλαγμένα. Η παρέα έχει σκορπίσει και ο Άγγελος δυσκολεύεται να προσαρμοστεί. Μοναδικός συμπαριστάτης του στις δύσκολες στιγμές που περνά είναι η αισιόδοξη φίλη του Έρση.

Κάποια στιγμή ο Άγγελος θα βρει τη δύναμη να εκφράσει στη Δάφνη όσα αισθήματα νιώθει για εκείνη. Ωστόσο εκείνη τον απορρίπτει. Τα αισθήματα του Άγγελου μεταβάλλονται. Από πηγή ευτυχίας η Δάφνη γίνεται πηγή στενοχώριας και θλίψης, πηγή φθόνου και αγανάκτησης. Η Δάφνη *«είναι τόσο σπέρη, τόσο βέβαιη για τον εαυτό της και τόσο άμεμπτη, που δε θα αρρώστιανε, βέβαια ποτέ, ασφαλισμένη μέσα στα δυνατά και όμορφα νιάτα της»*⁹⁰

Στο μεταξύ αρχίζει η εισροή προσφύγων από τη Μικρά Ασία στην Ελλάδα. Ο καιρός περνά, ο Παισιάτης πεθαίνει και ο Άγγελος τον μακαριρίζει συχνά γιατί είναι πεθαιμένος και επιθυμεί να πεθάνει και εκείνος για να είναι κοντά του.

Όταν ο Άγγελος αποκτά το πτυχίο του, η υγεία του επιδεινώνεται πάλι. Επιδεινώνεται κυρίως όταν πιάνει δουλειά ως γραφέας σε ένα συμβολαιογραφείο. Η αγωνία των γονιών του κορυφώνεται όταν αρνούνται να δεχτούν ότι θα χάσουν άλλο ένα παιδί από φυματίωση. Ο πατέρας παρακαλεί τον εργοστασιάρχη Στέργη να μεσολαβήσει για να εισαχτεί ο Άγγελος στο σανατόριο της «Σωτηρίας», καθώς ήταν αδύνατο να τους δεχτούν.

Ο έρωτας του Άγγελου για τη Δάφνη συνεχίζεται βασανιστικός. Όταν η Δάφνη επισκέπτεται τον Άγγελο στην εξοχή, εκείνος *«άπλωσε το χέρι του. Ένιωσε μέσα στην πολάμη του το χέρι της Δάφνης τρεμόμενο, δεν είχαν να πούνε τίποτα πια, κάθε λέξη περίσσευε, μόνο κοιτάχτηκαν στα μάτια βοθιά, για πρώτη φορά και στερνή φορά. Κοιτάχτηκαν έτσι, σα ναθελε ο ένας να παρει το πρόσωπο του άλλου στο θάνατο, σα ναθελε η Δάφνη να πάρει το πρόσωπο του Άγγελου στη ζωή»*.⁹¹

3.ΕΙΔΙΚΟ ΜΕΡΟΣ

Στην αναδρομική μελέτη της *Αστροφεγγιάς* μέσα από προφίλ της γενιάς του 1920 στην Ελλάδα θα αναζητηθεί η παρουσία της φυματίωσης εκείνη την εποχή. Θα αναζητηθούν οι αιτίες εμφάνισης της νόσου και η επιρροή της στην ψυχροσύνη ενός ερωτευμένου άντρα.

Αναζητώντας τη φυματίωση, από την αρχή του μυθιστορήματος γίνεται δυνατή η πρόβλεψη της εμφάνισης της στον μελαγχολικό Άγγελο, μια και το περιβάλλον στο οποίο ζει και εργάζεται είναι φτωχικό και μίζερο.

⁸⁹ Ο.π. σελ. 103

⁹⁰ Παναγιωτόπουλος Ι.Μ., *Αστροφεγγιά*, Εκδόσεις Αστήρ, Αθήνα 1971, σελ. 52

⁹¹ Ο.π. σελ. 219

«Κολοκαίρι του 1919... Ο Γενάρης και ο Φλεβάρης σάθηκαν οι φοβερότεροι μήνες για τον Άγγελο. Ο πατέρας έμεινε χωρίς δουλειά, ολότελα χωρίς δουλειά. Χρειάστηκε να κοιμηθούν πολλές βροδιές νηστικοί... Ποίλησαν δυο τρεις ανδρομίδες που δεν ήταν πέρα ως πέρα για πέταμα, ποίλησαν και τα χαλκάματα – ένα κοζονάκι της μπουγάδας και άλλα τέτοια. Ο χειμώνας ήταν βαρύς χωρίς φροιά»⁹²

Επιπλέον ο αφηγητής προσθέτει την πληροφορία ότι υπήρχε κρούσμα της νόσου στην οικογένεια.

Εκτός όμως από το μίζερο περιβάλλον ο χαρακτήρας του πρωταγωνιστή θα τον οδηγήσει στην ασθένεια. Ευαίσθητος και μοναχικός *«αισθανόταν μια φοβερή ηδονή να μηρικόζει τη θλίψη... Σχεδόν πονούσε που ήταν τόσο ευχασιμένοι οι άλλοι, που μπορούσαν να βολέονται με μικρές ταπεινές ευτυχίες»⁹³*

Το αίσθημα της ανασφάλειας κυριαρχεί στο χαρακτήρα του Άγγελου ακόμη και όταν φθονεί τη Δάφνη που απορρίπτει τον έρωτα του: *«είναι τόσο σέρεη, τόσο βέβαιη για τον εαυτό της και τόσο άμεμπτη, που δε θα αρρώσταινε, βέβαια ποτέ, ασφαλισμένη μέσα στα δυνατά και όμορφα νιάτα της»⁹⁴*

Η απελπισία, η μελαγχολία και το αίσθημα του θανάτου κυριαρχούν στο χαρακτήρα του: *«ήταν ολότελα απελπισμένος γι' αυτό τον ήσυχο και ύπουλο θάνατο που έμπαινε μέρα με τη μέρα βαθύτερα στις φλέβες του»⁹⁵*

Εξάλλου, ο ίδιος παραδέχεται από την αρχή ότι είναι *«μια παραφωνία η παρουσία του σε αυτά τα παιδιά, σαν τ' άκουγε κάποιος να μιλούν με τη μεγαλύτερη αστοχισιά του κόσμου για θλιβερά περιστατικά, για τις κακοτυχίες των άλλων, που μήτε τις ένιωθαν, όσο και αν είχαν καλή διάθεση να το κάνουν»⁹⁶*

Για τον Άγγελο η ζωή του είναι: *«μια καρτέλα σ' ένα γραφείο, ένα άθλιο μισθό και ένα όνειρο πληρωμένο»⁹⁷*

Ο συγγραφέας δεν ανοιφέρει τα σωματικά χαρακτηριστικά της φυματίωσης, όσο τα εσωτερικά χαρακτηριστικά του χαρακτήρα του κεντρικού του ήρωα, χαρακτηριστικά που επιμένουν στα συναισθήματα της απελπισίας, της ματαιότητας και της παραίτησης

Χαρακτηριστικά ο κεντρικός ήρωας λέει στη μητέρα του όταν του προτείνει να ζήσει στην επαρχία, για να γίνει καλά πως η ζωή του εκεί θα είναι: *«ένα φέρετρο για τα νιάτα, για όλες τις δίμες και τις φυγές που τον βασάνισαν τόσα χρόνια»⁹⁸* Έτσι συμβιβάζεται με την αρρώστια και επιλέγει τον θάνατο.

Ακόμη και πριν το τέλος του ο Άγγελος βασανίζεται από τον μονόπλευρο έρωτα του για τη Δάφνη και υποφέρει εξαιτίας του. Γεμάτος πόνο και θλίψη αποζητά το θάνατο κοιτώντας τη Δάφνη κατάματα σκέπτεται: *«να παρει το πρόσωπο της στο θάνατο»⁹⁹*

⁹² Ο.π. σελ.423

⁹³ Ο.π. σελ. 56

⁹⁴ Παναγιωτόπουλος Ι.Μ., Αστροφεγγιά, Εκδόσεις Αστήρ, Αθήνα 1971,σελ. 52

⁹⁵ Ο.π. σελ. 93

⁹⁶ Ο.π. σελ. 73

⁹⁷ Ο.π. σελ. 103

⁹⁸ Ο.π. σελ. 226

⁹⁹ Ο.π. σελ. 52

Τα ερωτήματα της αναζήτησης: α) Αποτυπώνεται η φυματίωση στο λογοτέχνημα; και β) είναι ο ανεκπλήρωτος και μονόπλευρος έρωτας, του Άγγελου για τη Δάφνη αιτία εμφάνισης της φυματίωσης;

Ο ΓΕΡΟΝΤΑΣ ΜΕ ΤΟΥΣ ΧΑΡΤΑΪΤΟΥΣ- ΡΙΤΣΟΣ ΓΙΑΝΝΗΣ

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

*Ο γέροντας με τους χαρταϊτούς*¹⁰⁰ είναι ένα από τα εννέα πεζογραφήματα του Γιάννη Ρίτσου, που αποτελούν έναν κύκλο και συγκεντρώνονται σε μια σειρά με τον τίτλο «*Εικονοστάσιο Ανεμόμων Αγίων*». Τα πεζογράφημα γράφτηκε το 1984 και εκδόθηκε το 1986. Στο συγκεκριμένο πεζογράφημα, ο συγγραφέας αφηγείται στιγμές της ζωής του, από την παιδική του ηλικία, την περίοδο που νοσούσε από φυματίωση και νοσηλεύόταν στο σανατόριο «Η Σωτηρία» και ολοκληρώνεται στο παρόν.

2. ΓΕΝΙΚΟ ΜΕΡΟΣ

Κατά την αναδρομική μελέτη του πεζογραφήματος *Ο γέροντας με τους χαρταϊτούς* θα αναζητηθεί η θνησιμότητα της φυματίωσης, όπως αυτή περιγράφεται από το Ρίτσο, με βάση το γεγονός ότι ο ίδιος νόσησε από φυματίωση και νοσηλεύτηκε για αρκετά χρόνια, σε διάφορα σανατόρια της χώρας μας.

Όταν ο Ίων βρίσκεται στην παιδική ηλικία αφηγείται: «*Από παπιαρικός αγαπούσα πολύ τους αρρώστους και τους πεθαμένους... Τους πεθαμένους τους αγαπούσα και μ' έφεσε να τους κλαίω...*»¹⁰¹

Στην πορεία της αφήγησης ο μικρός Ίων περιγράφει: «*Κι όταν αρρώστησε η Αλίκη του θείου Θεόδωρου, πήγαινε και καθόταν μόνη... και κανένα από τα κορίτσια και τα αγόρια δεν πήγαινε κοντά της, γιατί φοβόταν τους φθισικούς. Μονόχα εγώ πήγαινα και καθόμουν πλάι της... σαν μην ήταν άρρωστη η Αλίκη...*»¹⁰² Έτσι οι δυο παιδικοί φίλοι έπαιζαν και ο Ίων αναρωτιέται: «*ε, και τι που ήταν φθισικά; Ας κολλούσα κι εγώ...*»¹⁰³

Η Αλίκη ευχαριστεί το φίλο της κάνοντας του δώρο μια μπλε βελούδινη κασετίνα με περιεχόμενο γραμματόσημα. Όταν ανακαλύπτουν στην οικογένεια το δώρο της Αλίκης το πετούν «*...με φόρα το μπλε κουτί στα βράχια...*» και «*... ύστερα με πήρε μέσα και μου πλυνε τα χέρια με μπόλικο οινόπνευμα. Έπλυνε και τα δικά του...*»¹⁰⁴

¹⁰⁰ Ρίτσος Γιάννης, *Ο γέροντας με τους χαρταϊτούς*, Εκδόσεις Κέδρος, Αθήνα 1986

¹⁰¹ Ρίτσος Γιάννης, *Ο γέροντας με τους χαρταϊτούς*, Εκδόσεις Κέδρος, Αθήνα 1986, σελ. 71

¹⁰² Ο.π. σελ. 73

¹⁰³ Ο.π. σελ. 73

¹⁰⁴ Ο.π. σελ. 74-75

Η περιγραφή της εικόνας στο σπίτι είναι χαρακτηριστική: «Μύρισε όλο το σπίτι αρρώστια και φθινόπωρο... Και το δείπνο ήταν άρρωστο... Δεν πεινούσα καθόλου...»¹⁰⁵

Κατά την αφήγηση των αναμνήσεων του ο Ίων θυμάται: «Όταν στα δεκαεφτά μου μπήκα στη «Σωτηρία», κάθε πρωί, στον περίπατο μου, περνούσα από το Νεκροθάλαμο, έμπαινα μέσα, παραμέριζα τις πουβολένιες κουρτίνες και κοίταζα τους πεθαμένους... Να η Μερόπη, να η Βασιλικούλα, η Μανταλένα... και ο Αδάμ... όμορφο πολικόρι... όμορφος πάλι... με τα διάφανα βλέφαρα του... να σκαίζουν τ' ωχρό πρόσωπο του, σχεδόν άσπρο τώρα...»¹⁰⁶

Ο αφηγητής συνεχίζει λέγοντας: «Δεν πάλαιες. Μόχη είναι η ζωή... Μόχη με το θάνατο...». Κλαίγοντας αναφωνεί: «Δεν κλαίω από πόνο. Κλαίω που δεν πολέμησες»¹⁰⁷

Και συνεχίζοντας: «Τόσους πολλούς πεθαμένους είδα μονόχα... στο Νεκροθάλαμο της «Σωτηρίας». Μα τότε ήταν αλλιώς...»¹⁰⁸

Περιγράφοντας τη ζωή του στο σανατόριο μας αποκαλύπτει: «... καθόμουν τα' απογέματα στη βερόνια... κρυφά από το όμορφο κορίτσι μου τη Φιφή, κι έγγραφα για αρρώστους και για πεθαμένους σαν να ήταν όλοι γεροί δυνατοί...»¹⁰⁹ έγραφε λοιπόν:

«Παραμερίστε τα κρεβάτια να χορεύουμε

Σε τούτον δω το θάλαμο που τόσο έχουν πεθάνει»

Η ζωή του στο σανατόριο κυλάει με διάβασμα και χορό, «... και πρόγματα χορεύουμε στις γιορτές έτσι με τα φανελάκια και τα σάβρακα» και συνεχώς εξετάσεις, «... και οι ακτινογραφίες στα γραφεία της Διεύθυνσης... ήταν ωραίες ηχογραφίες τοπίων σε πρωινή ομίχλη...»¹¹⁰

Ο συγγραφέας ολοκληρώνει την αφήγηση του για τη διαμονή του στο σανατόριο λέγοντας: «... με το χορό... ο κόσμος πλάταινε, πλάταινε... το φως έζω στον πευκάνα, γινόταν πιο δυνατό, σχεδόν ακουστό... κάτω πουλιά μπαίνουν στο θάλαμο... χόρευαν κι αυτά... και το φως έγινε ακόμα πιο δυνατό ως μέσα στη νύχτα, και τα πουλιά γι αυτό είχαν έρθει να φέρουνε τον οίκανό: ζωή, αγάπη, ζωή, αγάπη»¹¹¹

3.ΕΙΔΙΚΟ ΜΕΡΟΣ

Με δεδομένο το γεγονός ότι ο συγγραφέας νόσησε από φυματίωση και νοσηλεύτηκε μεταξύ των άλλων και στο σανατόριο της «Σωτηρίας», στο παραπάνω διήγημα θα αναζητηθεί η επιδημιολογία και η θνησιμότητα της νόσου κατά την περίοδο που ο συγγραφέας αφηγείται.

¹⁰⁵ Ο.π. σελ. 75

¹⁰⁶ Ο.π. σελ. 69

¹⁰⁷ Ο.π. σελ. 70

¹⁰⁸ Ο.π. σελ. 70

¹⁰⁹ Ο.π. σελ. 76-77

¹¹⁰ Ο.π. σελ. 76

¹¹¹ Ο.π. σελ. 77

Αναζητώντας τη φυματίωση στη ζωή του αφηγητή βλέπουμε ότι γνώριζε για αυτή από την παιδική του ηλικία: «Κι όταν αρρώστησε η Αλίκη του θείου Θόδωρου, πήγαινε και καθόταν μόνη... και κανένα από τα κορίτσια και τα αγόρια δεν πήγαινε κοντά της, γιατί φοβόταν τους φθισικούς. Μονάχα, εγώ πήγαινα και καθόμουν πλάι της... σαν μην ήταν άρρωστη η Αλίκη...»¹¹²

Ο συγγραφέας δεν ανησυχεί για τη μεθοδικότητα της νόσου: «ε, και τι που ήταν φθισικά; Ας κολλούσα κι εγώ...»,¹¹³ σε αντίθεση με την οικογένεια του που λαμβάνοντας μέτρα προφύλαξης: «μου πλυνε τα χέρια με μπόλικο οινόπνευμα». ¹¹⁴

Η φυματίωση περιγράφεται γλαφυρά από τον συγγραφέα, σαν εποχή του χρόνου: «Μύρισε όλο το σπίτι αρρώστια και φθινόπωρο... Και το δείπνο ήταν άρρωστο...»¹¹⁵

Στο πεζογράφημα, ο Ρίτσος περιγράφει την επιδημιολογία της φυματίωσης, κατά τη διάρκεια της νοσηλείας του στο σανατόριο: «Όταν στα δεκαεφτά μου μπήκα στη «Σωτηρία», κάθε πρωί, στον περίπατο μου, περνούσα από το Νεκροθάλαμο, έμπαινα μέσα, παραμέριζα τις πουβαλένες κουρτίνες και κοίταζα τους πεθαμένους...»,¹¹⁶ «Τόσους πολλούς πεθαμένους είδα μονάχα... στο Νεκροθάλαμο της «Σωτηρίας»¹¹⁷

Από την βιογραφία του συγγραφέα γνωρίζουμε, ότι νοσηλεύτηκε ως φυματικός στο σανατόριο της «Σωτηρίας», από το 1927, μέχρι το 1930.

Η ΕΛΣΤΑΤ, στην στατιστική των αιτίων θανάτων κατά το έτος 1927 αποφάνθηκε:

Η φυματίωσις είναι διαδεδομένη εις όλον το Κράτος.. Οι εκ της νόσου τούτης θανόντες ανέρχονται εις 10.354 (άρρενες 5.643 και θήλεις 4.711) επί 100.020 θανόντων εν συνόλω. Ήτοι αναλογούσι θάνατοι εκ φυματίωσεως εν γένει 103,52 επί 1.000 θανόντων και 17,19 επί 10.000 κατοίκων. Ο αριθμός των εκ φυματίωσεως εν γένει θανάτων είναι μειζών εις τας πόλεις ή εις την ύπαιθρον χώραν· όπερ σημαίνει ότι η διάδοσις της φυματίωσεως εν γένει είναι λόγω των συνθηκών διαβιώσεως. Κατά το έτος τούτο ο αριθμός των εκ φυματίωσεως εν γένει θανάτων παρουσιάζει σημαντικήν αύξησιν εν σχέσει προς των προηγουμένων ετών»¹¹⁸

Ο συγγραφέας τονίζοντας ότι : «Μάχη είναι η ζωή... Μάχη με το θάνατο...»,¹¹⁹ δίνει το μήνυμά του, μέσα από το χορό: «...με το χορό ...ο κόσμος πλάπαινε, πλάπαινε... το φως έξω στον πευκάνα, γινόταν πιο δυνατό, σχεδόν ακουστό... κάποιουλιά μποιάναν στο θάλαμο... χόρευαν κι αυτά... και το φως έγινε ακόμα πιο δυνατό ως μέσα στη νύχτα, και τα πουλιά γι αυτό είχαν έρθει να φέρουνε τον οϊωνό: ζωή, αγάπη, ζωή, αγάπη»¹²⁰

¹¹² Ο.π. σελ. 73

¹¹³ Ο.π. σελ. 73

¹¹⁴ Ο.π. σελ. 74-75

¹¹⁵ Ο.π. σελ. 75

¹¹⁶ Ο.π. σελ. 69

¹¹⁷ Ο.π. σελ. 70

¹¹⁸ ΕΛΣΤΑΤ, Στατιστική των αιτίων θανάτου κατά το έτος 1927

¹¹⁹ Ο.π. σελ. 76

¹²⁰ Ο.π. σελ. 77

Τα ερωτήματα της ανozήτησης: α) Αποτυπώνεται η φυματίωση, η επιδημιολογία και η θνησιμότητα της στο λογοτέχνημα; και β) το βίωμα του συγγραφέα επηρέασε την άποψη του για τον έρωτα με την έννοια ζωής;

ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΣΗ-ΣΥΖΗΤΗΣΗ

Στην *Κερένια κούκλα*, ο συγγραφέας μας προετοιμάζει για την ιστορία που θα διαβάσουμε: «*Εσείς που θα διαβάσετε αυτή την ιστορία θα σκαρφαίτε πως με περισσότερη υποπαγή και ευγνωμοσύνη πρέπει να ζήσουμε τη θλίψη της ζωής που μας έδωσε η Μοίρα. Αχ!*».¹²¹

Η ιστορία διαδραματίζεται στην παλιά Αθήνα, κάποιο Μάρτιο, ανάμεσα στα δειλινά, τις ανεμώνες, τη Φεγγαβολιά, περιγράφει τα ήθη εκείνης της εποχής και τοποθετεί την ιστορία του έρωτα επί της γης μέσα από την εικόνα της αρρώστιας.

Από το πρώτο κεφάλαιο ο συγγραφέας μας εισάγει στην ατμόσφαιρα της αρρώστιας. Στο μύθο της Κερένιας κούκλας η Βεργινία είναι φυματική. Η κλονισμένη υγεία της και η υπόνοια της για τη σχέση του άντρα της την οδηγούν στο θάνατο. Η λύση του τέλους, τα υπερφυσικά στοιχεία και τα σύμβολα, που μεταχειρίζεται ο Χρηστομάνος σε όλο το βιβλίο προδίδουν την απαισιοδοξία του και την προσπάθεια του να εξαρτήσει τη ζωή και την τύχη των τριών κεντρικών προσώπων του από τις αποφάσεις μιας οδυνηρής και ανασπόμενης μοίρας, που δεν επιτρέπει την πραγμάτωση της ευτυχίας. «... ένας αέρας βαρύς και πνηγρός... γεμάτος βοσπημένο πόνο και πόθο και κρυφή φλόγα, περιζώνε αυτούς τους τρεις ανθρώπους που ζούσανε δεμένοι στις Μοίρας τις αλυσίδες».¹²²

Στην *Κερένια κούκλα*, ο θάνατος περιμένει τη Βεργινία, το Νίκο και το μωρό, την «κερένια κούκλα». Η δυστυχία παρακολουθεί κατά το Χρηστομάνο και τους αρρώστους και τους υγιείς. Στις σελίδες του μυθιστορηματος κατά την άποψη του Γρ. Ξενόπουλου, σμίγει το πραγματικό με το φανταστικό, το ρεαλιστικό με το λυρικό, το φυσικό με το υπερφυσικό.¹²³ Έτσι μεταμορφώνεται σε έμμεση υποκειμενική και λυρική εξομολόγηση της νοσηρής ευαισθησίας, της απαισιοδοξίας και της πεισθανάτιας στάσης του συγγραφέα αντίκρυ στον έρωτα και στη ζωή.¹²⁴

Στην *Πρώτη αγάπη* ο συγγραφέας χτίζει το διήγημα του με τη βοήθεια ενός έρωτα. Τον έρωτα ενός μικρού αγοριού για μια πολύ μεγαλύτερη του κοπέλα.

Στην *Πρώτη αγάπη* Τον Κονδυλάκη έχει απασχολήσει το ζήτημα αν: *Ο έρωτας έχει ηλικία...* Ο συγγραφέας επιχειρεί να δει το θέμα πιο βαθιά, ξεφεύγει από το πλαίσιο της ηθογραφίας και συγγράφει το διήγημα του.

Η κριτική της εποχής –Παλαμιάς– αποφάνθηκε ότι το έργο είναι αριστούργημα. Ο Παλαμιάς έγραψε για την *Πρώτη αγάπη*: «*ο Γιωργής, η μόνα του και το Βαγγελιό είναι Κρητικοί αρρενωποί, είναι πρόσωπα ωρισμένου χρόνου και τόπου, και ομού άνθρωποι τείνοντες να υμνωθούν υπεράνω των πραγμάτων· αλλά την ανάβασιν τούτη επιπαλχάνει εντελέστερον η παυχή φθισική κόρη, το Βαγγελιό, με την ηρωικήν αυτοκατομία της· το τέλος, το οποίον επισφραγίζουν,*

¹²¹ Χρηστομάνος Κωνσταντίνος, *Η κερένια κούκλα*, Εκδ. Νεφέλη, Αθήνα 1988, σελ.8

¹²² Χρηστομάνος Κωνσταντίνος, *Η κερένια κούκλα*, Εκδ. Νεφέλη, Αθήνα 1988,σελ.

¹²³ Ξενόπουλος Γρ., *Το νεοελληνικό μυθιστόρημα*(Εισιτήριο λόγος εις την Ακαδημία, Αθήνα 1932),Περ. Νέα Εστία, τεύχος 124, σελ.184

¹²⁴ Σαχίνης Απ., *Η αφηγηματική πεζογραφία του Χρηστομάνου*, Περ. Νέα Εστία, τευχος1290, σελ.454

*ωσάν να παρέχουν την δι' ελέου και φόβου κάθαρση, οι υμηλοί λόγοι της απλοϊκής αλλά σκληρής μητρός, οι εξομιστικοί: «Μεγάλο βάρος έχω στην ψυχή μου, μα ο Θεός θα με συγχωρέσει γιατί είμαι μάννα».*¹²⁵

Στο διήγημα η κεντρική ηρωίδα αρρωσταίνει από φυματίωση, ασθένεια και των ερωτικά απελπισμένων.

Η Βαγγελιά, όμως, πέρα από ευγενική, καλόκαρδη, μεγαλόψυχη, δίκαιη, απελπισμένη και με κατανόηση της συμπεριφοράς των άλλων απέναντί της, φτάνει στην αυτοχειρία για να τινάξει από πάνω της την ολγοήμερη, άδικη και πικρή ζωή της και να ταρματίσει το μαρτύριο της οδυνηρής αγάπης της, η οποία ούτως ή άλλως ποτέ δεν είχε ελπίδα και εκείνη το ήξερε, υπογραμμίζοντας το τραγικό, συναισθηματικό, κυρίως, αδιέξοδο, στο οποίο έχει φτάσει και το οποίο την ανυψώνει σε τραγική ηρωίδα.

Η τελευταία σκηνή πάνω στον βρόχο και το συντριμμένο σώμα, μετά, δίνουν το μέτρο της ψυχικής συντριβής και τραγικότητάς της.

Εκείνος τη λυπάται, περνά διάφορες συναισθηματικές φάσεις, άλλοτε την αποφεύγει, άλλοτε την αποζητά, άλλοτε την ξεχνά την ξαναθυμάται, άλλοτε περνά από το σπίτι της κρυφά, άλλοτε η εικόνα της άρρωστης τον απωθεί και άλλοτε τον συγκλονίζει.

Στην *Αστροφεγγιά* ο έρωτας του Άγγελου για τη Δάφνη ανεκπλήρωτος και μονόλευρος μιας προετοιμάζει για την εμφάνιση της αρρώστιας. Η δομή του χαρακτήρα του κεντρικού ήρωα, καθώς το κύριο χαρακτηριστικό της είναι η μελαγχολία και η παραιτήση, προκαλούν την ασθένεια και τον οδηγούν στο θάνατο. «*ήταν ολότελα απελπισμένος γι' αυτό τον ήσυχο και ύπουλο θάνατο που έμπαινε μέρα με τη μέρα βαθύτερα στις φλέβες του*».¹²⁶ Από την περιγραφή της ιδιαιτερότητας του χαρακτήρα του Άγγελου ο συγγραφέας στέκεται στα ψυχολογικά χαρακτηριστικά που αφορούν τη φυματίωση. Η ψυχοσύνθεση του ήρωα με τη μελαγχολική διάθεση, το αίσθημα της απελπισίας και του θανάτου, όπως αυτή δίνεται από το συγγραφέα τον οδηγεί στο θάνατο χωρίς προσπάθεια αντίδρασης. Εξάλλου, ο Άγγελος επιλέγει «*ένα φέρετρο για τα νιάτα, για όλες τις δίμες που τον βασάνισαν τόσα χρόνια*».¹²⁷

Στον *Γέροντα με τους χαρταϊτούς*, βλέπουμε ένα διαφορετικό έρωτα. Τον έρωτα του συγγραφέα για τη ζωή. Η φυματίωση και η παραμονή του ήρωα-συγγραφέα στο σανατόριο τον οδηγεί να δει πίσω από την αρρώστια και το θάνατο. Τον οδηγούν πίσω στη ζωή και στην αγάπη. Ο ήρωας του πεζογραφήματος πίστεψε ότι «*Μόγη είναι η ζωή*» και πάντα υπάρχουν οιωνοί που φέρνουν το μήνυμα: «*ζωή, αγάπη, ζωή, αγάπη*»¹²⁸

Στην *Κερένια κούκλα*, η νόσος αναφέρεται έμμεσα από τον κοινωνικό περίγυρο της γεγονιάς με τη φράση: «*Κρίμας το νέο να πάρει εκείνη τη χακάρω*»¹²⁹ Τα συμπτώματα της φυματίωσης αναφέρονται από την αρχή του λογοτεχνήματος με την εικόνα της πρωταγωνίστριας: «*Κάθε μέρα γινόταν πιο αδύνατη, πιο μωτερή στο πρόσωπο. Κάθε φορά που ήθελ' ανεβή τα λήγα πέτρινα σκαλοπάτια απ' την κουζίνα, πού ήτανε στο υπόγειο, ως την χωματένια την αυλή, σταματούσε κι ακουμπούσε και τά δυό της τά χέρια σά γόνατα, γιά νά παρει ανόσα` η μύτη της κέρωνε και τα ρουθούνια*

¹²⁵ Παλαμάς Κ., Ο Κονδυλάκης, Περ. Νέα Εστία, τευχος851, σελ.14

¹²⁶ Παναγιωτόπουλος Ι.Μ., Αστροφεγγιά, Εκδόσεις Αστήρ, Αθήνα 1971,σελ.93

¹²⁷ Παναγιωτόπουλος Ι.Μ., Αστροφεγγιά, Εκδόσεις Αστήρ, Αθήνα 1971, σελ.226

¹²⁸ Ρίτσος Γιάννης, Ο γέροντας με τους χαρταϊτούς, Εκδ. Κέδρος, Αθήνα 1986,σελ.77

¹²⁹ Χρηστομάνος Κωνσταντίνος, Η κερένια κούκλα, Εκδ. Νεφέλη, Αθήνα 1988, σελ. 18

της ανοιγοκλείνανε σαν τις φτερούγες μιας άσπρης πεταλούδας. Ήταν αλήθεια λίγο αιμηλά τα σκολοπάτια, μια τόσο λαχάνιασμα πάλι!»¹³⁰ Η Βεργνία εξασθενεί σταδιακά. Η εξασθένηση της παρουσιάζεται μυθολογικά από το Χρηστομάνο. «Μια πιο λυπητερό ήτονε να βλέπατε τη νέα γυναικούλα να κρυφοβοηγά και να σέρνεται, στρογγιζοντας στα πόδια της χωρίς να θέλη να τ' ομολογήση στον ίδιο τον εαυτό της. Γιατί αν το παραδεχόταν πως ήτον άρρωστη, ήτονε χαμένη»¹³¹ εξάλλου η Βεργνία είχε: «την κρυφή αρρώστια που έπρωγε το κρέας κάτω από το πετόι της και της έπινε το αίμα και τη νιότη της»¹³², «το άσπρο των ματιών της σταχερό, χωρίς λάμιμη κ' η κόρη ξεχρωμη, σα να 'ταν η κόρη και τ' οισπρόδι ένα πρόμα... τα χείλια της παλαισμένα... τα γούλια σαν από ζέθωρο, σβησμένο κοράλλι, που 'κανον τα δόντια να φαίνονται κακοκάρηνο», «μια της Βεργνίας το πρόσωπο κάθε μέρα γινόταν πιο άσπρο πιο διάφανο. Κάτα γούβες γολιάζες φανήκανε στα μυλήγια. Τα μάτια της από κάτω ήτονε μαύρα προς τα μενεξελί, τα βλέφαρα με πρησιμένους γύρους βυσσινιούς και το στόμα έδεχνε καρπωμένο σ' ένα τόξο», «Αισθανόταν την ίδια τρομερή αδυναμία σα να της είχανε ρουφήξει όλο το αίμα, σαν να 'χε σπάσει μέσα της η μυηγή της ζωής. Τ' αυτιά της βούίζον ολόενα σα μια θύλασσα μακρινή... Πολλές φορές έπεριτ' ένα βάρος στο στήθος της που νόμιζε ότι της έρριχναν ένα βουνό χώμα από πάνω της...»¹³³

Η θεραπευτική αγωγή περιγράφεται λεπτομερέστατα με τα φάρμακα της εποχής: « πρώτα ένα νερό κτηνικό σαν τσάι που θα γράφει απ' όξω από το μπουκάλι δοκτωίπας να παίρνει δυο κουτάλια της σουπας, ένα το πρωί κ' ένα το βράδυ, για τρεις μέρες το πολύ, κ' έπειτα από λίγες μέρες ζανά: δεύτερο εν' άλλο που θα 'χη χρώμα σκούρο κόκκινο και θα λήη κολά, να βάζει από μισό κουταλάκι ή κομματά εικοσαριά σάλλες στο κροσί της – τρια δόχτωλα κροσί μαύρο κάθε φορά, όχι περισσότερο. Φαί δυναμοτικό και ολιωρό: σουπά μ' αυγό χτυπητό, λήη μπριζόλα με το αίμα, μισό και σοκολάτα πλάκες όσες θέλει. Και να παίρνη πάντα τις πικρές τις σάλλες και τα χόπια».¹³⁴

Από τα σχόλια του κοινωνικού περιγυρου αναφέρεται και το ανιάτο της νόσου: «Όλος ο κόσμος το λέει αυτό κ' είναι κρίμας, γιατ' είναι ήσυχη γυναικούλα και φρόνημη – μόνο που δεν εχ' υγεία! Ο λόγος είναι να μην την πάθη κανείς και απέ ύστερα – βλαστήμα τα! Εμ, χάνεις τον άνθρωπο σου, εμ, βλασνίζεσαι και ζοδεύεσαι στα γιατρικά!»¹³⁵

Στην Πρώτη αγάπη ανοιζιτώντας τη φυματίωση, τη συναντάμε με το όνομα της: «η φθιση στο χωριό μας ήτο γνωστή μόνο με δυό ονόματα, χακιά και βαρέμ... ασθένεια που λαίονει ζωντανούς τους ανθρώπους και τους κάνει πτώματα πριν αποθάνουν...». Τα συμπτώματα της νόσου περιγράφονται από το συγγραφέα ως εξής: «Όλο ανήμιτορη καιρροισαρά 'νε...¹³⁶ αδύνατη και κατάγλωμη και τα μαύρα της μάτια, που φαίνότανε μεγολείτερα, είχαν την ασχονία πουλιού πληγωμένου ¹³⁷... Ο πωρετός την έλυκανε νύχτα μέρα, ο βήχας την έπνιγε κέβγαζε καίμα από το στήθος». Σε ό,τι

¹³⁰ Χρηστομάνος Κωνσταντίνος, Η κερένια κούκλα, Εκδ. Νεφέλη, Αθήνα 1988, σελ. 9

¹³¹ Χρηστομάνος Κωνσταντίνος, Η κερένια κούκλα, Εκδ. Νεφέλη, Αθήνα 1988, σελ. 10

¹³² Χρηστομάνος Κωνσταντίνος, Η κερένια κούκλα, Εκδ. Νεφέλη, Αθήνα 1988, σελ. 25

¹³³ Χρηστομάνος Κωνσταντίνος, Η κερένια κούκλα, Εκδ. Νεφέλη, Αθήνα 1988, σελ. 83

¹³⁴ Χρηστομάνος Κωνσταντίνος, Η κερένια κούκλα, Εκδ. Νεφέλη, Αθήνα 1988, σελ. 21

¹³⁵ Χρηστομάνος Κωνσταντίνος, Η κερένια κούκλα, Εκδ. Νεφέλη, Αθήνα 1988, σελ. 19

¹³⁶ Κονδυλάκης Ιωάννης, Πρώτη αγάπη, Εκδ. Νεφέλη, Αθήνα 1988, σελ. 34

¹³⁷ Κονδυλάκης Ιωάννης, Πρώτη αγάπη, Εκδ. Νεφέλη, Αθήνα 1988, σελ. 39

αφορά μάλιστα την εμφάνιση της φθισικής Βαγγελιώς αυτή αποδίδεται με ένα τρόπο φρικιαστικό από την μητέρα του αφηγητή: «Δεν είχε πειά πνοή, παρά για να βήξει. Και τόσο την έπνιγε καμιά φορά ο βήχας, που μελάνιόζε και φοβόσουν πως θα τελείωνε. Η εξάντληση και η χλομάδα της ήτο τόση που, αν δεν έβηχε, θα την έπαιρνες για πεθαμένη. Από την αρρώστια είχε καμπουριάσει, τα μάτια και τα μάγουλα της είχαν βουλιάξει και τη θαρρούσες για γριά εξήντα χρονών...».¹³⁸

Η μεταδοτικότητα της νόσου περιγράφεται πειστικά: «Και το χειρότερο ήτο πως κιντώνταν κι άλλοι από την αρρώστια της... γιατί η αρρώστια της ήτο κολλητική, σα φουλά... και το χαρακτηριστικό του χαικού ότι οι φθισικοί έχουν τη μανία να μεταδίδουν στους άλλους την αρρώστια των. Δίδουν να πίνουν παποπάδι των ή να τρώγουν παποφόρια των».¹³⁹

Οι ιατρικές οδηγίες προφύλαξης είναι σαφείς: «Ο γιατρός είπε να μην τη σιμώνουνε παιδιά, και να κάμουν και τα ρούχα που φορεί και τα ρούχα που κοιμάται...»¹⁴⁰

Στην *Αστροφεγγιά*, η πρώτη αναφορά στη φυματίωση αφορά στο οικογενειακό περιβάλλον του πρωταγωνιστή. Ο συγγραφέας μας γνωστοποιεί ότι υπήρχε θάνατος στην οικογένεια από τη νόσο. Η δεύτερη αναφορά στη νόσο γίνεται όταν ο καλύτερος φίλος του πρωταγωνιστή αρρωσταίνει από φυματίωση και πεθαίνει από αυτή. Η τρίτη αναφορά της νόσου αφορά στον ίδιο τον πρωταγωνιστή. Από την αφήγηση η φυματίωση περιγράφεται: «ήσυχος και ύπουλος θάνατος που έπαινε μέρα με τη μέρα βαθύτερα στις φλέβες του». Ο ήρωας του μυθιστορηματος αντιδιαστέλλει την κατάσταση της υγείας του με αυτή της Δάφνης λέγοντας πως εκείνη: «δε θα αρρώστανε ποτέ, ασφαλισμένη μέσα στα δυνάτα και όμορφα νιάτα της... γιατί... ήταν τόσο στέρη, τόσο βέβαιη και τόσο όμημητη»

Η σύνδεση του ήρωα με τον κοινωνικό αποκλεισμό και τον περιορισμό σε ατομακρυσμένες περιοχές και η άποψη ότι η υγιεινή ζωή σε αυτές φέρνει την ίαση, βρίσκει τον παροπάλω να αντιδρά λέγοντας ότι η ζωή στην εξοχή είναι: «ένα φέρετρο για τα νιάτα, για όλες τις δίψες και τις φουγές που τον βασάνισαν τόσα χρόνια».¹⁴¹

Στο μυθιστόρημα γίνεται αναφορά και στο σανατόριο «Η Σωτηρία» από τον πατέρα του κεντρικού ήρωα όταν αυτός χρειάζεται νοσηλεία. Αξίζει να σημειωθεί ότι αναφέρεται η δυσκολία πρόσβασης σε αυτό, λόγω της πληθώρας των ασθενών που περίμεναν «μια θέση στη Σωτηρία», μέσα από την αναζήτηση βοήθειας που αναμένει ο πατέρας του πρωταγωνιστή από τον εργοστασιάρχη Στέργη.

Στο *Γέροντα με τους χαρταϊτούς* η φυματίωση ορίζεται σαφέστατα με το όνομα της, όπως και η επιβεβλημένη απομόνωση. Ο κεντρικός ήρωας λέει: «Κι όταν αρρώστησε η Αλίκη του θεού Θόδωρου, πήγαινε και καθόταν μόνη... και κανένα από τα κορίτσια και τα αγόρια δεν πήγαινε κοντά της, γιατί φοβόταν τους φθισικούς. Μονάχα εγώ πήγαινα και καθόμουν πλάι της... σαν μην ήταν άρρωστη η Αλίκη...».¹⁴²

¹³⁸ Κονδυλάκης Ιωάννης, Πρώτη αγάπη, Εκδ. Νεφέλη, Αθήνα 1988, σελ. 72

¹³⁹ Κονδυλάκης Ιωάννης, Πρώτη αγάπη, Εκδ. Νεφέλη, Αθήνα 1988, σελ. 99-100

¹⁴⁰ Κονδυλάκης Ιωάννης, Πρώτη αγάπη, Εκδ. Νεφέλη, Αθήνα 1988, σελ. 72

¹⁴¹ Παναγιωτόπουλος Ι.Μ., Αστροφεγγιά, Εκδ. Αστήρ, Αθήνα 1971, σελ. 226

¹⁴² Ρίτσος Γιάννης, Ο γέροντας με τους χαρταϊτούς, Εκδ. Κέδρος, Αθήνα 1986, σελ. 73

Ο συγγραφέας μας αναφέρει τη μεθοδικότητα της νόσου: «ε, και τι που ήταν φθισικά; Ας κολλούσα κι εγώ...»,¹⁴³ και τα μέτρα προφύλαξης: «μου πλυνε τα χέρια με μπόλικο οινόπνευμα». ¹⁴⁴

Η φυματίωση περιγράφεται γλαφυρά από τον συγγραφέα, σαν εποχή του χρόνου: «Μύρισε όλο το σπίτι αρρώστια και φθινόπωρο... Και το δείπνο ήταν άρρωστο...»¹⁴⁵

Στο πεζογράφημα, ο Ρίτσος περιγράφει τον τοπο νοσηλείας, τις ιατρικές εξετάσεις και την επιδημιολογία της φυματίωσης: «Όταν στα δεκαεπτά μου μπήκα στη «Σωτηρία», κάθε πρωί, στον περίπατο μου, περνούσα από το Νεκροθάλαμο, έμπαινα μέσα, παραμέριζα τις πουβολένιες κουρτίνες και κοίταζα τους πεθαμένους...»,¹⁴⁶ ...και οι ακινητοποιητές θώρακος ήταν ωραίες γυρογραφίες φανταστικών τοπίων σε πρωινή ομίχλη... Τόσους πολλούς πεθαμένους είδα μονάχα... στο Νεκροθάλαμο της «Σωτηρίας»¹⁴⁷

Στα τέσσερα μυθιστορήματα το φύλο των ασθενών μοιράζεται ισόποσα ανάμεσα σε άνδρες και γυναίκες. Έχουμε δύο άνδρες και δύο γυναίκες. Όλοι τους είναι νέοι λιγότερο από 30 ετών. Αυτό δεν αποτελεί παράδοξο, μιας και η στατιστική επιστήμη την εποχή που πραγματεύονται τα μυθιστορήματα θεωρεί τη Φυματίωση ως ασθένεια των νέων. Και οι 4 νέοι ασθενείς είναι ερωτευμένοι, οι τρεις πρώτοι με αντικείμενο του πόθου και πάθους πραγματικές μορφές με ανθρωπομορφικά χαρακτηριστικά, ενώ ο τελευταίος με μία έννοια, αυτή της ζωής ή αν θέλετε με το πάθος της ίδιας τη ζωής. Η μεν Βεργινία απολαμβάνει τον έρωτα με τη συμβατική μορφή του γάμου. Θα περίμενε κάποιος να βιώνει και την ευτυχία σε αυτόν. Κάθε άλλο το σαράκι που κατατρύχει τη ζωή και την εμποδίζει να τη γευτεί, είναι ο καημός της και η διαφορά της με τον άνδρα, κοινωνικές πεποιθήσεις που έχει ενστερνιστεί και τώρα τη βασανίζουν, με τρόπο που αποθεί το πάθος. Η δε Βαγγελιώ κινείται στις παρυφές του έρωτα ως ολοκληρωτική και σωματική ένωση δύο προσώπων και δεν τον απολαμβάνει. Εντοπίζονται μόνο μία ομοιβαία έλξη που δεν περνά απαρατήρητη από την μητέρα του Γιωργή. Η Βαγγελιώ εξυμνεί από το Γιωργή όχι μόνο για την καλοκαρδία της αλλά και για την ομορφιά της. Δε θα περάσει πολύς καιρός που θα εμφανιστεί με τη φανέρωση της ασθένειας και η αλλαγή στη μορφή του έρωτα που νιώθει ο Γιωργής Έρωτας, Μα η αγάπη του μεταστρέφεται σε αγάπη από πόνο. Αυτό επιζητούσε η Βαγγελιώ; Πιστεύουμε πως όχι. Ο έρωτάς της τείνει να μείνει ανεκπλήρωτος.

Ο Άγγελος της Αστροφεγγιάς μυστικά ερωτευμένος με τη Δάφνη δε βρίσκει ανταπόκριση όταν της εκμυστηρεύεται τον έρωτά του. Η νεαρή αστή Δάφνη δεν τον αποδέχεται και ο Άγγελος μετά την άρνησή της εμφανίζει τα πρώτα συμπτώματα, αιμόπτυση, Μία ερωτική επιθυμία που κρατά έως το θάνατό του, ανολοκλήρωτος, μονόπλευρος, βασιανιστικός. Την ίδια ώρα η Δάφνη απολαμβάνει τη ζωή και την παρέα των υγιών αστών φίλων τους.

Από τη πλευρά της ψυχολογίας των ασθενών ο μόνος που έχει θετική άποψη για τη ζωή είναι ο Ίων του Ρίτσου. Οι άλλοι τρεις κινούνται στα όρια της μοιρολατρίας και της πεισιθανάτιας διάθεσης. Μία καταπιεσμένη Βεργινία από

¹⁴³ Ρίτσος Γιάννης, Ο γέροντας με τους χαρταϊτούς, Εκδ. Κέδρος, Αθήνα 1986, σελ. 73

¹⁴⁴ Ρίτσος Γιάννης, Ο γέροντας με τους χαρταϊτούς, Εκδ. Κέδρος, Αθήνα 1986, σελ. 74-75

¹⁴⁵ Ρίτσος Γιάννης, Ο γέροντας με τους χαρταϊτούς, Εκδ. Κέδρος, Αθήνα 1986, σελ. 75

¹⁴⁶ Ρίτσος Γιάννης, Ο γέροντας με τους χαρταϊτούς, Εκδ. Κέδρος, Αθήνα 1986, σελ. 69

¹⁴⁷ Ρίτσος Γιάννης, Ο γέροντας με τους χαρταϊτούς, Εκδ. Κέδρος, Αθήνα 1986, σελ. 70

τη διαφορά της ηλικίας, όπως και η Βαγγελιώ που υποφέρει εσωτερικά από την μεγάλη κοινωνική πίεση γνωρίζοντας ότι ο έρωτας της δε θα ανθίσει.

Επιβίωσε από την ασθένεια μόνο ένας ασθενής άνδρας, ενώ οι άλλοι τρεις πεθαίνουν. Ο Ίων του Ρίτσου ακολουθώντας την επίσημη θεραπευτική αγωγή στο σανατόριο της Σωτηρίας κερδίζει τη ζωή που τόσο επιθυμεί. Ακολουθώντας μέσα από το πρόγραμμα του σανατορίου τις ακτινογραφίες θώρακος στα γραφεία της Διεύθυνσης... οι οποίες ήταν... φανταστικές χρονογραφίες τοπίου στην πρωινή ομίχλη. Έτσι διαμεύει την ετοιμολογία της λέξεως «φθισικός» από τη λέξη φθινόπωρο μιας και τότε όλα φθίνουν αναλογικά με τη φύση και η ζωή. Μήπως δεν είναι αυτός που θεωρούσε τη ζωή μάχη με το θάνατο; Ο άλλος άνδρας ασθενής πεθαίνει από τη συμπτωματολογία της νόσου. Αντίθετα οι δύο γυναίκες επιλέγουν με διαφορετικό τρόπο η καθεμιά τους το θάνατο. Η μία με πρόσχημα την ευτυχία του συζύγου της προσδοκεί το θάνατο. Η άλλη απορραϊζει την αυτοκτονία η οποία φαινομενικά τουλάχιστον επέρχεται ως συνέπεια της μητρικής και κοινωνικής κατακραυγής. Να υποθέσουμε ότι οι συγγραφείς στην περίπτωση των δύο γυναικών ασθενών, ήθελαν ενδόμυχα την κάθαρση από το σκάνδαλο της ηλικιακής διαφοράς μέσω της εμφάνισης του από μηχανής θεού με τη μορφή της ασθένειας. Σε κάθε περίπτωση υπό την έννοια αυτή ο έρωτας υμνείτε διά της πώσης του μέσα από το σκάνδαλο του θανάτου. Η κρυμμένη νόσος και η αναπαράσταση της παραπέμπουν σε ένα συγκεκριμένο τελετουργικό το οποίο ενεργοποιεί αποκάλυπτα τη μνήμη του σώματος.

Η σκινοθεσία του έρωτα καθιστά δυνατή τη φαντασίωση σε σχέση με τον ήρωα και το άρρωστο σώμα του. Το σώμα τραυματισμένο αφηγείται τον έρωτα χωρίς περικοπές και αφήνεται ελεύθερο στο βλέμμα του άλλου κινήτωντας την αίσθηση της όρασης.

Το αίτημα της ερωτικής επιθυμίας σε σύγκριση με την απογοητευμένη θέαση του άρρωστου σώματος δε γίνεται το αντικείμενο του πόθου, και υποχωρεί στην ταυτότητα του άρρωστου πρωταγωνιστή. Από τα προσώπια της Βαγγελίας, της Βαγγελιώς, του Άγγελου και του Ίων οι συγγραφείς ονοματίζουν, ταυτοποιούν τον έρωτα και την επιθυμία για τον άλλο- το Νίκο, το Γιωργή, τη Δάφνη και τη ζωή αντίστοιχα, ορίζοντας αυτό που προσδιόρισε ο Πλάτωνας για τον έρωτα: *ο έρωτας είναι μανία προς το κάλλος*.¹⁴⁸

Ο έρωτας και στα τέσσερα λογοτεχνήματα αποτελεί την κινητήρια δύναμη στην παρουσίαση της νόσου.

Ανατρέχοντας στα τέσσερα λογοτεχνήματα διαπιστώνουμε για τον έρωτα: « η φύση ντροπαλή αγάδα, μια φοβισμένη ανάγκη για αγνότητα θα συμπιάζαν τον έρωτα, θα τον κρατούσαν δεμένο στα σκοτάδια... Μα η νίκη αυτής της αγνότητας δε θα 'ταν παρά μια φαινομενική νίκη, μια πύρρειος νίκη, γιατί η προσοχή του έρωτα δεν αφήνεται να φимиωθεί, δεν αφήνεται να βιαστεί, ο καταπιεσμένος έρωτας δεν θα ήταν νεκρός, θα ζούσε, μέσα από τα βόθρη του μυστικού του θα εξακολουθούσε να τείνει προς την εκπλήρωση του, θα έσπινε το μαγικό κύκλο της αγνότητας και θα ξαναπαρουσιάζονταν, έστω και κάτω από μια αλλοιωμένη και αγνώριστη μορφή... κάτω από τη μορφή της αρρώστιας».¹⁴⁹

¹⁴⁸ Πλάτων Συμπόσιον, Κείμενο, μετάφραση και ερμηνεία, Συκουτρής Ι., Αθήνα, 2000

¹⁴⁹ Μαν Τόμας, Το μαγικό βουνό, μτφ. Δικταίος Α., Ζαχαρόπουλος Σ.Ι., Αθήνα 1995,σελ.179,180

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Αναιζήτώντας τη φυματίωση και τον έρωτα ακολουθώντας τη γραφίδα των: Κων. Χρηστομάνου, Ιωάννη Κονδυλάκη, Ι.Μ. Παναγιωτόπουλου και Γιάννη Ρίτσου, σκιαγραφήσαμε τόσο την ταυτότητα του φυματικού ασθενή ως λογοτεχνικού ήρωα, όσο και τον τρόπο που οι παραπάνω λογοτέχνες ανήνευσαν την διαφορετικότητα του, τις σχέσεις του με τους άλλους, τους υγιείς από τον ασθενή ήρωα, στον 20^ο αιώνα.

Στα τέσσερα ελληνικά λογοτεχνήματα, διαπιστώθηκε:

1. Τα κείμενα που επιλέχθηκαν μιλούν άλλοτε αλληγορικά και άλλοτε με σαφήνεια, επενδύοντας τη νόσο με νοήματα, έξω από την ιατρική επιστήμη και μεταφέρουν τις διαφορετικές αισθητικές αντιλήψεις της λογοτεχνίας και του ρόλου της στην κοινωνία.
2. Η καταγιστική παρουσία της νόσου σε αυτά.
3. Στα λογοτεχνήματα που ανατρέξουμε η φυματίωση προσδιορίζεται σαφέστατα από την επιλογή των συγγραφέων να μιλήσουν για αυτή μέσα από τα κείμενα τους, την ώρα που οι ασθενείς – ήρωες τους επιλέγουν τη σιωπή. Η στάση των ηρώων να μη μιλάνε για την ασθένεια που βιώνουν ταιριάζει απόλυτα με τη διαδεδομένη εντύπωση που έχουμε για τη φυματίωση. Η φυματίωση για πολύ καιρό υπήρξε η ασθένεια για την οποία δεν μιλάς, την οποία δεν ονομάζεις. Από την επικράτηση της άποψης αυτής δημιουργήθηκε το στίγμα της φυματίωσης, το οποίο εξάρρασε τον ανθρώπινο φόβο, όχι μόνο για τη βιολογική αλλά και για την ηθική της μετάδοση.
4. Στη λογοτεχνία και στην ελληνική κοινωνία η νόσος εξαιτίας των συμπτωμάτων της συνδέθηκε με εικόνες απόθνηξης και φρίκης
5. Στο πρώτο μυθιστόρημα έχουμε την παρουσία επιστήμονα ιατρού ο οποίος εφαρμόζει τη θεραπευτική αγωγή της εποχής, στο δεύτερο μυθιστόρημα διαπιστώνουμε την ανυπαρξία του επιστήμονα γιατρού στην ύπαιθρο, αλλά τη γνώση των κατοίκων για τα μέτρα προφύλαξης, στο τρίτο λογοτεχνήμα διαπιστώνουμε την ύπαρξη συγκεκριμένου τύπου θεραπείας των ασθενών που ήταν τα σανατόρια και η διαβίωση μετά τη διάγνωση της ασθένειας στην ύπαιθρο για αποθεραπεία και στο τελευταίο προσθετικά στον τόπο θεραπείας (σανατόρια) καταγράφονται οι ακτινογραφίες θώρακα ως συχνή εξέταση των ασθενών.
6. Η φυματίωση έχει συνδεθεί με τον κοινωνικό αποκλεισμό, την απομόνωση, τον περιορισμό των ασθενών είτε στο σπίτι, είτε σε περιοχές απομακρυσμένες από την υγιή κοινότητα, είτε σε ιδρύματα. Μέσα από την αναδρομή στα λογοτεχνήματα, διαπιστώθηκε η σύνδεση της νόσου με την άποψη αυτή καθώς και η άποψη ότι ενώ υπήρχε απομικότητα της νόσου, δηλαδή ότι ο ασθενής έπασχε μόνος του, αυτή προκάλυψε τη μαζικότητα στο θάνατο.
7. Η παρουσία του έρωτα ως αναιζήτηση είναι διάχυτη σε όλα τα λογοτεχνήματα καθώς αποτελεί σημαντικό στοιχείο της πλοκής. Αξιοσημείωτο στοιχείο είναι η ισορροπία των ανδρών και των γυναικών ασθενών (2 άνδρες-2 γυναίκες), που σε κάθε περίπτωση είναι νέοι στην ηλικία.
8. Στα δύο από τα τέσσερα μυθιστορήματα η ασθένεια επηρεάζει την κοινωνική συμπεριφορά, όχι μόνο μέσω της απομόνωσης αλλά κυρίως μέσω των διαπροσωπικών σχέσεων με το αντίθετο φύλλο μιας και οι ασθενείς παύουν να

αποτελούν αντικείμενο ερωτικού πόθου βιώνοντας την βασανιστική απόρριψη. Ο δε μονόπλευρος έρωτας στο τρίτο μυθιστόρημα, επιδεινώνει τη νόσο.

9. Ο έρωτας έχει ηλικία όταν ανθεί στη νιότη του πάθους που δέχεται να αψηφά τις κοινωνικές νόρμες. Αλλά δυστυχώς για τους ερωτευμένους, μιας και ταυτίζεται αποκλειστικά με τη μορφή, έρχεται να κλείσει τον κύκλο του στα πρώτα σημάδια της αλλοίωσης προϊόντος της ασθένειας που ταπεινώνει τη μορφή και ξερπίζει το κάλλος καθώς και της συμπεριφοράς μιας και αυτή επηρεάζεται άμεσα από τον πόνο της ασθένειας. Το αποτέλεσμα δε θα μπορούσε να είναι άλλο από τη μεταμόρφωση της παρουσίας του έρωτα στο αντίθετό του, αυτό της παρουσίας του θανάτου.
10. Εξερευνώντας την ερωτική σημειολογία των λογοτεχνημάτων διαπιστώνουμε ότι ο έρωτας υμνείται δια της πώσης του ήρωα όπου ο θάνατος δεσπόζει, η φύση συμπονάει, συμπίσχει συμπαρίσταται και ο κοινωνικός περίγυρος ζει υπό το σκότος των δεισιδαιμονιών, της αμάθειας και της μικροφυλίας.
11. Στη μάχη μεταξύ έρωτα και θανάτου επιβεβαιώνεται η κρητική παροιμία «ο έρωτας και ο θάνατος ίδιο σπαθί κρατούν».
12. Εξερευνώντας την επιδημιολογία και τη στατιστική θανάτων της νόσου την διαπιστώνουμε από την χρονική τοποθέτηση που γίνεται στο τελευταίο λογοτέχνημα.

Β' ΜΕΡΟΣ

Η ΦΥΜΑΤΙΩΣΗ ΣΤΗ ΡΕΜΠΕΤΙΚΗ ΜΟΥΣΙΚΗ

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η μουσική αποτελεί το πρωταρχικό στοιχείο κάθε δημιουργίας, κάθε μύθου και κάθε λατρείας από τότε που υπάρχει ο άνθρωπος μέχρι και σήμερα. Σε κάθε μυθολογία υπάρχουν διάχυτα στοιχεία μουσικής σύνθεσης. Τόσο ο ορισμός της μουσικής, όσο και σχετικά με τη μουσική θέματα όπως η εκτέλεση, η σύνθεση και η σπουδαιότητά της διαφέρουν από πολιτισμό σε πολιτισμό και ανάλογα με το κοινωνικό πλαίσιο. Κάθε λαός-κουλτούρα-πολιτισμός όπως έρπαξε τη μυθολογία που του ταίριαζε, έτσι έρπαξε και τη μουσική του.

Η Ελληνική μυθολογία είχε συνδέσει άρρηκτα τη μουσική με τη μυθολογία και την όρισε ως τη μοναδική τέχνη που διαθέτε θεό. Έχει λοιπόν κύριο θεό, τον Απόλλωνα,¹⁵⁰ «Μουσηγέτης Φοίβος» ονομαζόταν, αλλά και πολλούς άλλους, όπως τον Ερμή που κατασκεύασε τη λύρα, τον Πάνα που κατασκεύασε τον αυλό, ενώ ακόμη έχει και δευτερεύουσες θεότητες όπως τις εννέα Μούσες, από τις οποίες πήρε το όνομα της, τις Χάριτες και την Αρμονία και φυσικά ήρωες-μουσικούς όπως τον Ορφέα, που συγκίνησε με τη μουσική του μέχρι και τον Άδη για να ξαναφέρει την Ευρυδίκη στη ζωή, αλλά καθότι ανυπόμονος ως μουσικός, την έχασε μη περιμένοντας να την αντικρύσει μέχρι να φτάσει στην επιφάνεια της γης ή τον Αρίωνα που ενώ τον ρίξανε στη θάλασσα αυτός μάγεψε με τις μελωδίες του τα δελφίνα.

Η μουσική χρονολογεί και εξελίσσει την ιστορία της παράλληλα με εκείνη της γλώσσας. Καθώς η γλώσσα χρησιμοποιείται στην έκφραση παραστάσεων και εννοιών, στην ονομασία των πραγμάτων, έτσι και η μουσική αποδεικνύεται ως απαραίτητη ανάγκη της ζωής στη διεκπεραίωση της ανθρώπινης ύπαρξης στο σύνολο των εκφάνσεών της. Τα στοιχεία της μουσικής διασώθηκαν με το λόγο που βρήκε καταφύγιο στη γραφή. Από τον Πλάτωνα και το Σωκράτη ορίζεται ότι « η μουσική έπεται τω λόγω» χωρίς να διαιρείται. Η μουσική είναι η τέχνη για την οποία γνωρίζουμε τα λιγότερα, επειδή λόγω του προφορικού χαρακτήρα της μουσικοχορευτικής παράδοσης δεν υπήρχε μουσική σημειογραφία. Σήμερα τα μουσικοχορευτικά στοιχεία επιστούν αυτοτελή και άπρωτα.

Η μουσική, βασίζεται πάνω σε μια εκ των βασικών αισθήσεων, την ακοή και συμβολίζει την πθίσευση των απεριόριστων και ανεξάντλητων ήχων που κατακλύζουν τον άνθρωπο από τη στιγμή που θα γεννηθεί μέχρι τη στιγμή που θα πεθάνει.

Η μουσική παράδοση ενός λαού είναι ένα από τα στοιχεία που συνθέτουν την πολιτισμική του ταυτότητα. Οι συνδυασμοί στη μουσική παράγουν νέους ήχους οι οποίοι με το πέρασμα των αιώνων αφήνουν τη σφραγίδα του χρόνου για να τους επιβεβαιώσει ή να τους απορρίψει. Τόσο ο ορισμός της μουσικής, όσο και σχετικά με τη μουσική θέματα όπως η εκτέλεση, η σύνθεση και η σπουδαιότητά της, διαφέρουν από πολιτισμό σε πολιτισμό και ανάλογα με το κοινωνικό πλαίσιο.

¹⁵⁰ Οι θεοί του Ολύμπου, Ιστορία Γ' Δημοτικού, , Υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων, Πολιτισμού και Αθλητισμού, σελ.11

Με ακορμή τα παρσπάνω θα ερευνηθεί η ρεμπέτικη μουσική και το ρεμπέτικο τραγούδι με θεματολογικό περιεχόμενο, την ασθένεια στη μουσική και το τραγούδι και ειδικότερα τη φυμιατώση, ερόσον η τελευταία είναι η μοναδική νόσος που τραγουδήθηκε τόσο πολύ στο ρεμπέτικο τραγούδι.

2.ΟΝΟΜΑΣΙΑ-ΠΡΟΕΛΕΥΣΗ ΤΟΥ ΡΕΜΠΕΤΙΚΟΥ

Η λέξη ρεμπέτικο τραγούδι και ρεμπέτης είναι δύσκολο να προσδιοριστεί ετυμολογικά και να οριστεί ως μουσικό είδος.

Η προέλευση της λέξης ρεμπέτικο και ρεμπέτης αποτελεί ένα ερώτημα μέχρι και σήμερα. Το λεξικό ορίζει τον ρεμπέτη α) σαν τον άνθρωπο που κάνει μια ζωή ανέμελη και μάλλον περιθωριακή, αιτηφόντας τις επίσημες ή κοινώς αναγνωρισμένες αξίες και ήθη της κοινωνίας και β) σαν τον οργανοπαίκτη και τραγουδιστή που καλλιέργησε, κυρίως στις πόλεις της Μ.Ασίας, το 19^ο και ως τις αρχές του 20^{ου} αιώνα, ένα ιδιαίτερο είδος λαϊκού αστικού τραγουδιού.¹⁵¹ Ορισμένοι μελετητές θεωρούν ότι η λέξη ρεμπέτικο προέρχεται από τους αρχαιοελληνικούς όρους «ρεμβασμός», ή «ρέμβος», «ρέμβομα», «ρέμβο».¹⁵² Ο Βυζάντιος Σκαρλάτος, καταγράφει πλήθος λέξεων με πανομοιότητα ρίζα. Ο Πάνος Σαββόπουλος καταγράφει 15 ετυμολογικές εκδοχές της λέξης.¹⁵³

Ρεμπέτικο τραγούδι, είναι το ελληνικό αστικό τραγούδι που εμφανίστηκε στα τέλη του 19^{ου} αιώνα και απέκτησε τη γνώριμη μορφή του, περίπου την τρίτη δεκαετία του 20^{ου} αιώνα. Εξελίχθηκε κυρίως στα λιμάνια ελληνικών πόλεων όπου ζούσε η εργατική τάξη (τον Πειραιά, τη Θεσσαλονίκη, το Βόλο) και στη συνέχεια πέρασε και σε άλλα αστικά κέντρα. Επίσης την ίδια εποχή αναπτύχθηκε στα Ταμπόρανα της Πάτρας μια διαφορετική μορφή αστικού λαϊκού τραγουδιού.

Η λέξη ρεμπέτικο, είναι δυσετυμολόγητη, όπως καταγράφει ο Πάνος Σαββόπουλος σε άρθρο του (15 ετυμολογικές εκδοχές) και πρωτοεμφανίζεται ανάμεσα στα 1910 και 1913 σε επικείμες δυο δίσκων γραμμοφώνου.

Ο ένας δίσκος ηχογραφήθηκε μάλλον το 1912 στην Κωνσταντινούπολη, από την δισκογραφική εταιρεία ORFEON RECORD με αριθμό 10188. Στην επικέτα του δίσκου και τίτλο στον τίτλο, μέσα σε παρένθεση, υπάρχει η ένδειξη ΡΕΜΠΕΤΙΚΟ.

Ο άλλος δίσκος ηχογραφήθηκε στην Κωνσταντινούπολη μάλλον το 1913 από την γερμανική εταιρεία FAVORITE RECORD. Κάτω από τον τίτλο υπάρχει η ένδειξη ΡΕΜΠΕΤΙΚΟ στα ελληνικά.

Ιστορικά τη λέξη ρεμπέτης τη συναντάμε στο «ρεμπελίο των Ποπολάρων», στην Ιστορία των Επτανήσων, και συγκεκριμένα στη Ζάκυνθο, από την συγγραφή του Άγγελου Σουμάκη το 1646.

Τη λέξη ρεμπέτικο τη συναντάμε εντύπως για πρώτη φορά το Μάιο του 1917 στο περιοδικό «ΣΦΠΞ» που εκδίδονταν στο Κάιρο. Χρησιμοποιήθηκε για το χαρακτηρισμό δυο ερασιτεχνικών τραγουδιών.

¹⁵¹ Λεξικό της Κοινής Νεοελληνικής, Εκδ. Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη,

¹⁵² Σαββόπουλος Π., Περί της λέξεως «ρεμπέτικο» το ανάγνωσμα, Περ. «ΟΔΟΣ ΠΑΝΟΣ», Ιαν.-Μάρτιος, 2006, σελ.9

¹⁵³ Σαββόπουλος Π., Περί της λέξεως «ρεμπέτικο» το ανάγνωσμα, Περ. «ΟΔΟΣ ΠΑΝΟΣ», Ιαν.-Μάρτιος, 2006, σελ.13-14

Η χρήση της λέξης ρεμπέτικο εμφανίζεται στη λογοτεχνία από τον Π. Πικρό στη «Μπολάντα στο φεγγάρι» το 1925, καθώς και στο κείμενο: «Ο Στρατηγός Μακρυγιάννης» του Γ. Θεοτοκά το 1941 στη «ΝΕΑ ΕΣΤΙΑ» (τόμος 30, σελ. 717). Γράφει ο Θεοτοκάς για τον Μακρυγιάννη: «...Είναι λαϊκός σαν κάποιους ρεμπέτηδες κοπεταναίους βασιλιάδες των ιστορικών δραμάτων του Σαϊζπήρου...»¹⁵⁴.

Στους στίχους η λέξη ρεμπέτης εμφανίζεται το 1935.¹

3.ΘΕΜΑΤΟΛΟΓΙΑ ΤΟΥ ΡΕΜΠΕΤΙΚΟΥ ΤΡΑΓΟΥΔΙΟΥ

Ως προς τη θεματολογία, το ρεμπέτικο τραγούδι θα μπορούσε να χωριστεί στις εξής κατηγορίες: α) στην κατηγορία των τραγουδιών που έχουν ως κεντρικό θέμα τον έρωτα, την αγάπη, β) στην κατηγορία των τραγουδιών που έχουν ως κεντρικό θέμα την φυγή, την ξενιτιά, γ) στην κατηγορία των τραγουδιών που έχουν ως θέμα την παρανομία, τα ναρκωτικά και τη φυλακή και δ) στην κατηγορία των τραγουδιών που έχουν ως κυρίαρχο ζήτημα την αρρώστια, το θάνατο και γενικότερα τους καμμούς και τις πίκρες των ανθρώπων.

Σύμφωνα με το Μάνο Χατζιδάκι τα βασικά θέματα του ρεμπέτικου είναι ο έρωτας και η φυγή.¹⁵⁵

4.Η ΦΥΜΑΤΙΩΣΗ ΣΤΟ ΡΕΜΠΕΤΙΚΟ ΤΡΑΓΟΥΔΙ

A. ΓΕΝΙΚΟ ΜΕΡΟΣ

Το ρεμπέτικο, σαν συγκεκριμένο είδος τραγουδιού, αποτελεί σημαντικό μέρος της ιστορίας του λαϊκού μας τραγουδιού, αλλά και της μουσικής μας παράδοσης. Τα ρεμπέτικα τραγούδια ως αθηντικές λαϊκές καταγραφές περιγράφουν την καθημερινότητα των ανθρώπων με αξιόπιστο τρόπο και για το λόγο αυτό αποτελούν ντοκουμέντα εποχής. Περιέχουν πληροφορίες, εικόνες, περιγραφές και κοινωνικές αναφορές. Οι δημιουργοί τους ζουν τις επιπτώσεις της ιστορίας που διηγούνται και τις μεταφέρουν στα λόγια που τραγουδούν.

Η φυματίωση δεν άφησε αδιάφορους τους ρεμπέτες. Καμιά άλλη νόσος δεν τραγουδήθηκε τόσο πολύ στο ρεμπέτικο τραγούδι, όσο η φυματίωση.¹⁵⁶

Κατά την αναδρομική μελέτη στη δισκογραφία του ρεμπέτικου τραγουδιού, εντοπίστηκαν περίπου 40 τραγούδια, που είχαν ως θεματολογικό περιεχόμενο την φυματίωση. Η περίοδος που εντοπίζονται είναι από 1925-1955.

Ο Παναγιώτης Κουνάδης, γράφει στη εφημερίδα, Η Καθημερινή, το 2002, για την φυματίωση στο ρεμπέτικο τραγούδι:

¹⁵⁴ Σαββόπουλος Π., Περί της λέξεως «ρεμπέτικο» το ανάγνωσμα, Περ. «ΟΔΟΣ ΠΑΝΟΣ», Ιαν.-Μάρτιος, 2006, σελ.17

¹⁵⁵ www.hadjidakis.gr.Εργογραφία: «Η διάλεξη του Μάνου Χατζιδάκι για το ρεμπέτικο», Θέατρο Τέχνης, Αθήνα, Ιανουάριος 1949, ημ. πρόσβασης 20/3/2015

¹⁵⁶ Κουνάδης Παν., Η φθίση στο ρεμπέτικο τραγούδι, Εφημ. Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ, Αθήνα, 24/11/2002

«Από όλες τις αρρώστιες που συνοδεύουν τη φτώχεια , η φοβερότερη, αυτή που οδήγησε στον θάνατο εκατομμύρια ανθρώπους, έδωσε θέμα σε πολλούς ανωνύμους δημιουργούς του ρεμπέτικου από το ξεκίνημα αυτού του είδους του τραγουδιού. Μιλάμε φυσικά για τη φυματίωση, τη «φθίση», που πήρε τεράστιες διαστάσεις στη φάση της αστικοποίησης, η οποία συνέπεσε με την ανάπτυξη και εξέλιξη του ρεμπέτικου.

Η πρώτη προσέγγιση της δισκογραφίας του ρεμπέτικου των 78 στροφών έδειξε ότι μεταξύ 1925 και 1955 περίπου, εντοπίστηκαν, ως πρώτη καταγραφή, γύρω στα σαράντα τραγούδια με θεματολογικό περιεχόμενο τη φυματίωση.

Τα πρώτα εμφανίστηκαν ως μανέδες, πάντα με τη μορφή 15συλλαβων δίστιχων, στη Μικρά Ασία και ιδιαίτερα στη Σμύρνη των αρχών του 20^{ου} αιώνα. Σε ένα από τα παλαιότερα τέτοια δίστιχα, που γέρνουν προς τη μεριά του ερωτικού πάθους, ο ερωτευμένος δίνει κατάρα και ευχή ταυτόχρονα στην αγαπημένη του:

Θέλω να γίνεις φθισικιά, μα όχι να πεθάνεις

Για να περνώ και να ρωτώ, πως είσαι και τι κάνεις.

Όλοι οι μεγάλοι τραγουδιστές της Μικράς Ασίας και ειδικότερα της Σμύρνης και της Πόλης, αλλά και ντόπιοι τραγουδιστές έδωσαν το παρόν στη δισκογραφία από το 1924 και μετά όταν αρχίζει η μαζική ηχογράφηση τραγουδιών στην Αθήνα.

Από το 1928 και μετά ο Αντώνης Νταλγκάς(από την Πολη), ο Δημήτρης Φραγκούλης(από τα Μέγαρα), ο Κώστας Καρίπης(από την Πολη),ο Δημήτρης Αραπάκης(από την Πολη), ο Κώστας Θωμαΐδης(από την Πολη) η Ρόζα Εσκενάζυ(από την Πολη), ο Δημήτρης Ατραϊδης(από τη Σμύρνη), ο Ευάγγελος Σωφρονίου(από τη Σμύρνη), η Μαρίκα Φραντζεσκοπούλου ή Πολίτισσα, ο Γιώργος Παπασιδέρης ή Κουλουριώτης κ.ά. καταγράφουν σε 15συλλαβα, υπό τη μορφή μανέδων και με δραματικό τρόπο, το πρόβλημα της φυματίωσης. Επισημαίνεται ότι οι μανέδες χαρακτηρίζονταν από το όνομα του μουσικού δρόμου και από το πρώτο ημιστίχο.

Ο Κώστας Καρίπης σε τρεις μανέδες έδωσε την διάσταση του τραγικού τέλους.

ΜΑΝΕΣ ΡΑΣΤ, Το φθισικό-Μάνα μου είμαι φθισικός(1929):

Μάνα μου είμαι φθισικός,

τ' αχείλι μου το κρύβει,

Το πρόσωπο μου μαρτυρεί,

πως η ζωή 'ναι λίγη.

ΡΑΣΤ ΜΑΧΟΥΡ-μανές-Όλοι με λένε φθισικό(1928):

Όλοι με λένε φθισικό, μα και εγώ το νιώνω,

Πως είναι λίγη η ζωή, το βλέπω ότι λειώνω.

ΡΑΣΤ ΜΑΧΟΥΡ-Πολλοί έχουν πόνο και πονούν

Ο Αντώνης Νταλγκάς έχει τη μεγαλύτερη συμμετοχή, με πέντε ηχογραφήσεις: «Τα βάσανα του φθισικού», του Λάμπρου Λεονταρίτη (1929), σε δυο εκτελέσεις: «Το φθισικό κορίτσι», σύνθεση του ίδιου (1931), «Ο πόνος του φθισικού» (1931), και «Ο καημός του φθισικού» (1931), με το παρακάτω δίστιχο:

Δεν έχει μεγαλύτερο καημό

σ' αυτή τη σφαίρα

Να καρτεράει ο φθισικός

την ύστερη του μέρα

Η Ρόζα Εσκενάζο μας άφησε ηχογραφήσεις με τα εξής τραγούδια: «Καδίφης» 1930, όπου αναφέρεται:

Δεν μπορώ να καταλάβω

τα δικά σου μυστικά,

Στους γιατρούς θε να με ρίζεις

να πεθάνω φθισικά.

«Το φθισικό κορίτσι», του Αγάπιου Τομπούλη(1932) και το τραγούδι «Φθισικός», στο όνομα της, όπου μεταξύ των άλλων στίχων γράφει:

Αχ, είμαι φθισικός και δε θα γειάνω,

Μανούλα μου γλυκειά για να πεθάνω.

Ο Γιώργος Παπασιδέρης φαίνεται να αφήνει τουλάχιστον τρεις μανέδες με θέμα τη φθίση:

ΣΟΥΖΙΝΑΚ ΜΑΝΕΣ- Φθίνω κι η φθίση προχωρεί(1930)

ΦΘΙΣΙΚΟΣ ΜΑΝΕΣ- Ωσάν το νεκρικό κορμί(1929)

ΡΑΣΤ ΑΡΑΒΙ ΜΑΝΕΣ, σε στίχους Κώστα Ρουμेलιώτη (ψευδώνυμο του γνωστού δημοσιογράφου και συγγραφέα Κώστα Φαλτάιτς):

Φθίση πως με κατάντησες και γιατριά δεν έχω

Σ' αυτόν τον ψεύτικο ντουσιά να ζήσω δεν αντέχω.

Ο Δημήτρης Αραπάκης ηχογράφησε τον ΡΑΣΤ ΝΕΒΑ, φθισικό μανέ, το 1928 και τον ίδιο χρόνο ο Δημήτρης Ατραϊδής τον ΦΘΙΣΙΚΟ ΜΑΝΕ- Μάνα μου είμαι φθισικός. Με τον ίδιο τίτλο ηχογράφησε ένα ΡΑΣΤ ΜΑΝΕ και ο Κώστας Θωμαΐδης το 1930, όπου το παρακάτω δίστιχο:

Μάνα μου είμαι φθισικός πια στο λέω,

Άσε με μάνα έρημο, να βήχω και να κλαίω.

Το 1930 ο Ευάγγελος Σωφρονίου δίνει και αυτός το στίγμα του με τον ΡΑΣΤ ΜΑΝΕ, «Ο φθισικός». Επίσης η Μαρίκα Φραντζεσκοπούλου ηχογραφεί εν δικό της τραγούδι με τίτλο «Ο φθισικός» το 1933 και το 1930 «Το βάσανο του φθισικού», του Λάμπρου Λεονταρίδη.

Από έναν τουλάχιστον τέτοιας θεματολογίας μανέ ηχογράφησαν ο Κώστας Ρούκουνας το 1936 (Ο Φθισικός-μανές-Μάνα μου ρίζωσε βαθειά), ο Δημήτρης Φραγκούλης το 1928 (Το γκαζέλι του φθισικού), όπου γκαζέλ είναι ένας παρεμφερής με τον μανέ όρος στα τούρκικα και ο Ζαχαρίας Κασιμάτης(από τη Σμύρνη) το 1933 (Ο Φθισικός).

Μια σειρά από μελαγχολικά τραγούδια συμπληρώνουν την καταγραφή του φαινομένου στη δεκαετία του 1930.

Το 1935 ο Ιάκωβος Μοντανάρης δίνει στον Κώστα Ρούκουνα το τραγούδι «Σαν πεθάνω», απ' όπου ξεχωρίζουμε τους παρακάτω στίχους, οι οποίοι «στολίζονται» και με βήχα και επιφωνήματα πόνου του τραγουδιστή:

Μάνα μου το στήθος μου πονεί
κι αναστενάζω

Τούτονε το χρόνο, μάνα μου δεν τονε βγάζω.

Το 1936 ο Στέλιος Χρυσίνης εμπιστεύτηκε στη φωνή της Σμυρνιας Ρίτας Αμπατζή το τραγούδι του « Μάνα μου διώξε τους γιατρούς», όπου σε έξι 15σύλλαβα δίστιχα δίνεται όλο το δράμα και το τραγικό τέλος του φθισικού. Ξεχωρίζουμε:

Μάνα μου διώξε τους γιατρούς

κι άσε με να πεθάνω,

Αφού είναι ο κόσμος ψεύτικος,

Τι θέλεις να σου κάνω.

Και σαν επέλθει το μοιραίο, απευθυνόμενος πάντα στη μάνα

Μάνα να πεις στους φίλους μου,

όσοι με αγαπούνε,

Να 'ρχονται μάνα μου γλυκειά, να σε παρηγορούνε.

Ο ελάχιστος γνωστός τραγουδιστής Αστέριος Μπάρτζος μας άφησε το 1936 ένα τραγούδι με τίτλο «Μάνα μου για πες μου-φθισικός». Ο γνωστός μας Στέλιος Κερομύτης δυο υπέροχα τραγούδια γραμμένα το 1937: «Η μόνη μου παρηγοριά», με τον ίδιο, και «Εάν δεν ήσουν φθισικιά» με τον ίδιο και την Τασία Βρυώνη. Ο Γρηγόρης Ασίκης περιγράφει και το τραγικό πρόβλημα της φθίσης στο τραγούδι του με τη «Οι τρεις ορφανές», με τη Ρίτα Αμπατζή. Τέλος ο Στράτος Παγιουμτζής σε στίχους Ν. Βασιλάκη, δίνει, το 1940, την τραγικότερη εκδοχή του πειραιώτικου ρεμπέτικου για το πρόβλημα της φυματίωσης στο τραγούδι του «Μες στις Πεντέλης τα βουνά», σε δυο εκτελέσεις, με τον ίδιο και με τον Δημήτρη Ρουμειώτη. Από τα τέσσερα 15σύλλαβα δίστιχα μεταφέρουμε το πρώτο και το τέταρτο:

Μες στις Πεντέλης τα βουνά,

στα πεύκα τριγυρίζω

Το χάρο ψάχνω για να βρω,

μα δεν τονε γνωρίζω.

[...]

Με βλέπει και χαμογελά κι αρχίζω

πια να σβήνω,

Μου λέει με δυνατή φωνή

σε παίρνω δε σ' αφήνω.

Μετά την ανακάλυψη της πενικιλίνης, αρχίζει πια να σώζεται η πλειοψηφία των ασθενών. Αυτό αποτυπώνεται και στη δισκογραφία, που μεταξύ 1946 και 1952 καταγράφει τρια μόλις τραγούδια(τόσα εντοπίσαμε στην πρώτη καταγραφή).

Το 1947 ο Γιάννης Παπαϊωάννου γράφει το γνωστό μας «Στα πεύκα και στα έλατα», με τη φωνή του Οδυσσέα Μοσχονά, όπου δίνεται και η ελπίδα της ανάρρωσης.

Το 1952 ο νεαρός τότε Βασίλης Καμάλης ή Καραπατάκης γράφει σε στίχους του Στελλάκη Περπινιάδη, το «Λειώνει το κορμί μου λειώνει», με τη φωνή του Στελλάκη Περπινιάδη, όπου πάλι περνάει η απόγνωση της αναμονής του τέλους. Ένα ακόμη ενδιαφέρον τραγούδι αυτού του είδους γράφεται τον ίδιο χρόνο από ένα Σμυρνιό βιολιστή και τραγουδιστή, τον ελάχιστα γνωστό, Χρυσούλη Αποστόλου: «Βρήκαν γιατροί το φάρμακο», όπου δίνεται η ελπίδα της σωτηρίας, και όπου μεταξύ άλλων μας λέει, με τη φωνή του Αθανασίου Ευγενικού:

Ένας λεβέντης φθισικός γράφει

στη δόλια μάνα,

Πάψε μανούλα μου να κλαις

με το δικό μου δράμα

Ο κύκλος αυτής της περιόδου κλείνει με το τραγούδι του Νίκου Βούλγαρη και Οδυσσέα Πετσάλη(1952), με τη φωνή του Πρόδρομου Τσαουσάκη, «Ο χάρος πλησιάζει». Ανάμεσα στους στίχους:

Νύχτωσε μανούλα μου, στο λέω δεν μπορώ

Το στήθος μου πονεί

Κι ο βήχας με τρομάζει

Μ' αφήνει η ζωή,

Ο χάρος πλησιάζει.

Κλείνοντας επαναφέρουμε στη γνώση το σπουδαίο τραγούδι του Γιώργου Κατσαρού, που ηχογραφήθηκε σε δυο διαφορετικές εκδοχές στίχων-πάνω στην ίδια μελωδία,- το 1934 και γύρω στο 1950, με τίτλο « Μάνα μου είμαι φθισικός». Καταγράφουμε τα τρια 15σύλλαβα δίστιχα της δεύτερης εκτέλεσης, που έχουν και το ενδιαφέρον της ξενιτειάς:

Μάνα μου είμαι φθισικός,

μάνα μου έχω φτίση,

*Φύλα τον άλλο μ' αδελφό μάνα
να μην κολλήσει.
Σ' αραχνιασμένο σπήλαιο
θα πα 'να κατοικήσω,
Ωστόσο να 'λθει η στιγμή, μάνα μου
να ξεψυχήσω.
Πολλές μανάδες κλάψανε,
ας κλάψει κι η δική μου,
Στης Αριζόνας τα βουνά
ας θάψει το κορμί μου.»*

Β.ΕΙΔΙΚΟ ΜΕΡΟΣ

Στην αναδρομική μελέτη της μουσικής, θα αναζητηθεί η παρουσία της φυματίωσης στη μουσική διαδρομή του ρεμπέτικου τραγουδιού.

Από χρονολογική καταγραφή θα αναζητηθεί μέσα από το λεξιλόγιο της ρεμπέτικης ορολογίας, ο στίχος με παραπομπή στη νόσο, στα συμπτώματα, στη μολυσματικότητα, στη φαρμακευτική αγωγή, στην ιατρική δραστηριότητα και στη θνησιμότητα της. Θα αναζητηθεί επίσης ο τόπος και ο χρόνος εξέλιξης της φυματίωσης, η στάση της ελληνικής κοινωνίας απέναντι στη νόσο, καθώς και η παρουσία του έρωτα μέσα από το βίωμα της ασθένειας, στα παραπάνω τραγούδια.

Η σειρά με την οποία θα παραταθούν τα ρεμπέτικα τραγούδια στο ειδικό μέρος, δεν θα είναι χρονολογική, σύμφωνα δηλαδή, με την ημερομηνία δισκογράφησης

Σύμφωνα με το Π. Κουνάδη, καμιά άλλη νόσος δεν τραγουδήθηκε τόσο πολύ στο ρεμπέτικο τραγούδι, όσο η φυματίωση. Η πρώτη προσέγγιση της δισκογραφίας του ρεμπέτικου των 78 στροφών έδειξε ότι μεταξύ 1925 και 1955 περίπου, εντοπίστηκαν, ως πρώτη καταγραφή, γύρω στα σαράντα τραγούδια με θεματολογικό περιεχόμενο τη φυματίωση.

Τα πρώτα εμφανίστηκαν ως μανέδες, πάντα με τη μορφή 15συλλαβων δίστιχων, στη Μικρά Ασία και ιδιαίτερα στη Σμύρνη των αρχών του 20^{ου} αιώνα. Πρόκειται για τραγουδιστικά μουσικά κομμάτια που εκτελούνται ως μονωδία, με ή και χωρίς συνοδεία μουσικών οργάνων.:

Μινόρε σμυρναϊκός μανές: Θέλω να γίνεις φθισικά (1909)

Ραστ μαχούρ αμανές: Πολλοί έχουν πόνο και πονούν (1928)

Ραστ Νεβά μανές: Φθισικός αμανές (1928)

Φθισικός αμανές: Μάνα μου είμαι φθισικός (1928)

Το γκαζέλι του φθισικού (1928)

Μανές Ραστ: Το φθισικό. Μάνα μου είμαι φθισικός (1929)

Τα βάσανα του φθισικού (1929)

Φθισικός αμανές: Ωσάν το νεκρικό κερί (1929)

Καδίφης (1930)
Σουζινάκ αμανές: Φθίνω κι η φθίση προχωρά (1930)
Ραστ Αμανές: Μάνα μου είμαι φθισικός (1930)
Ραστ Νεβιά αμανές: Ο φθισικός (1930)
Ο φθισικός (1930)
Το βάσανο του φθισικού (1930)
Το φθισικό κορίτσι (1931)
Ο πόνος του φθισικού (1931)
Ο καημός του φθισικού (1931)
Το φθισικό κορίτσι (1932)
Ραστ Αραβί μανές: Φθίση πως με κατάντησες (1933)
Ο φθισικός (1933)
Σαμπάχ μανές: Στο στήθος μου δε μου 'μεινε (1934)
Ο φθισικός αμανές: Μάνα μου ρίζωσε βαθιά (1936)
Φθισικός (1936).

Ειδικά οι στίχοι των αμανέδων έχουν περιεχόμενο συνήθως εκλεκτικά θυμωσοφικό ή επιγραμματικό, που αναφέρεται στο ερωτικό πάθος ή στην εμπειρία ζωής του γράψαντος, δηλαδή του λαού. Τα θέματα των αμανέδων έχουν περιεχόμενο όχι ιδιαίτερα ευχάριστο. Οι αμανέδες μιλάνε με τρόπο διαφορετικό για ένα γεγονός. Ποτέ δεν αναφέρονται συγκεκριμένα, π.χ. για ένα άσχημο γεγονός, ποτέ δεν το ονοματίζουν, αντίθετα το παραιρούν.

Χαρακτηριστικοί οι στίχοι του Σουζινάκ αμανέ το 1930: «*Φθίνω κι η φθίση προχωρά*»:

Φθίνω κι η φθίση προχωρά, έφθειρε το κορμί μου,

ώρα την ώρα αισθάνομαι πως χάνεται η ζωή μου

Ο Ραστ Αραβί Αμανές «*Φθίση πως με κατάντησες*» το 1933 :

Φθίση πως με κατάντησες και γιατρεία δεν έχω,

σ' αυτό τον ψεύτικο ντουινιά να ζήσω δεν αντέχω

Ο φθισικός αμανές «*Μάνα μου ρίζωσε βαθιά*» το 1936:

Μάνα μου ρίζωσε βαθιά η φθίση στο κορμί μου

Και λίγο λίγο προχωρεί στο θάνατο η ζωή μου

Η καταγραφή των ρεμπέτικων τραγουδιών περιλαμβάνει:

Μάνα μου είμαι φθισικός (1934)

Σαν πεθάνω (1935)

Μάνα μου διώξε τους γιατρούς (1936)

Μάνα μου για πες μου, Φθισικός (1936)

Η μόνη μου παρηγοριά (1937)

Εάν δεν ήσουν φθισικά (1937)

Οι τρεις ορφανές (19)

Μες στην Πεντέλη τα βουνά (1940)

Στα πεύκα και στα έλατα (1947)

Λειώνει το κορμί μου, λειώνει (1952)

Ο χάρος πλησιάζει (1952)

Βρήκαν γιατροί το φάρμακο (1952)

Από την καταγραφή των ρεμπέτικων τραγουδιών, βρίσκουμε τη φυματίωση να ορίζεται ως νόσος του έρωτα και του ανεκπλήρωτου πόθου. Ο Μάνος Χατζιδάκις ορίζει τον έρωτα στο ρεμπέτικο τραγούδι με τη φράση: «Ένας ανικανοποίητος έρωτας που ξεκινάει από την πιο κοινή στάση και φτάνει με μια προπόγνη ένταση μέχρι τα πλοπαιά χριστιανικά όρια της αγάπης».¹⁵⁷

«... αγάπησα η δύστυχη και τώρα φτάνω αίμα
τον αίτιο, τον εύχομαι να παντρευτεί να ζήσει
παιδιά να κάνει επιθυμώ, να πάνε από φθίση»

(Το φθισικό κορίτσι, 1929)

Περγραφικότετος ο μινόμε σμυρναιικός μανές του 1909:

«Θέλω να γίνεις φθισικά μα όχι να πεθάνεις

Για να περνά να σ' αρωτώ πώς είσαι και τι κάνεις»

«Εξάλλου ο νοσηρός ερωτισμός που σκορπίζεται από τους ήχους ενός μακρόσυρτου ζέμπέκακου... ξεκινάει από χίλιες διάφορες αιτίες».¹⁵⁸ Στο τραγούδι «Σαν πεθάνω», του 1934 εντοπίζουμε:

«Σαν πεθάνω βρε μανούλα

Μίλα στη γεγονοπούλα

πες την πως γι' αυτήν πεθαίνω

αχ και στον Άδη κατεβαίνω»

Το ρεμπέτικο τραγούδι κατονομάζει τη φυματίωση ως φθίση, και υιοθετεί όρους που χρησιμοποιεί ο λαός για αυτήν.

Υιοθετεί τους όρους χτικιά, μαράζι, μεράκι:

Μαράζωσα μανούλα μου ...

Μαράζωσα μανούλα μου και σαν κεράκι λιόνω..

και βότανα δεν βρίσκονται για τον δικό μου πόνο

Τέτοιο μαράζι μάνα μου που έχω αποχτήσει

¹⁵⁷ www.hadjidakis.gr. Εργογραφία: «Η διάλεξη του Μάνου Χατζιδάκι για το ρεμπέτικο τραγούδι», Αθήνα, Θέατρο Τέχνης Ιανουάριος 1949) ημ. πρόσβασης 20/3/2015

¹⁵⁸ www.hadjidakis.gr. Εργογραφία: «Η διάλεξη του Μάνου Χατζιδάκι για το ρεμπέτικο τραγούδι», Αθήνα, Θέατρο Τέχνης Ιανουάριος 1949) ημ. πρόσβασης 20/3/2015

το πήρα πια απόφαση μια μέρα θα με σβήσει

(Μαράζωσα μανούλα μου, 1931)

Λιώνει το κορμί μου λιώνει

Κι η καρδιά μου μαραζώνει

(Λιώνει το κορμί μου λιώνει, 1952)

Το αίσθημα της απελπισίας, της μοιρολατρίας, της αδικίας, της ενοχής που διακατέχει τον ναυρό σε ηλικία ασθενή, είναι πασιφανές

Ξέρω πως είμαι φθισικός, γιατί να μου το λένε;

Γιατί μου το θυμίζουνε και την καρδιά μου καίνε;

(Το παράπονο του φθισικού)

Τα νιάτα δεν τα χόρτασα,

δε θέλω να πεθάνω,

σαν τον ανθό μαράθηκα, μανούλα μου

και δεν μπορώ να γιάνω.

Βλέπω τα φύλλα απ' τα κλαδιά,

να πέφτουν μαραμένα,

κι όταν τα βλέπω σκέφτομαι, μανούλα μου,

πως μοιάζουν σαν και μένα.

(Στα πεύκα και στα έλατα Παπαϊωάννου, 1947)

Απελπισμένος βρίσκομαι, με πίκρες και μεράκι

όσον οι μέρες φεύγουνε, περνούν από σιμά μου,

όσον οι μέρες φεύγουνε, αχ! περνούν από σιμά μου,

και απελπισμένες γράφουνε με αίμα το όνομα μου.

(Το Βάσανο Του Φθισικού, 1929)

Μάνα μη λυπηθείς γι' αυτό

κλάψε να ησυχάσω

ήταν της μοίρας μου γραφτό

τα νιάτα μου να χάσω.

(Μάνα μου διώξε τους γιατρούς, 1937)

Αναζητώντας τα συμπτώματα της φυματίωσης, το βήχα, την αιμόπτυση, τη βαθμιαία απίσχληση, την καχεξία, τα βλέπουμε να αποδίδονται πολύ παλαιστάτικα.

*Μάνα μου είμαι φθισικός, πεθαίνω πια στο λέω
άσε με μάνα μ' έρημο να βήχω και να κλαίω.*

(Μάνα μου είμαι φθισικός Ραστ Μανές 1928)

*Φθίνω κι η φθίση προχωρεί έφθειρε το κορμί μου
ώρα την ώρα αισθάνομαι πως χάνεται η ζωή μου*

(Φθίνω κι η φθίση προχωρεί ,Σουζινάκ Μανές,1930)

*Μάνα μου το στήθος μου πονεί
Μάνα μου τό 'παν οι γιατροί
Μάνα μου το 'παν οι γιατροί πως έχω φθίση,
Δεν μπορεί μανούλα μου ο βήχας να μ' αφήσει.*

(Μάνα μου το στήθος μου πονεί,1935)

*Ωσάν το νεκρικό κερί,
Μαράθηκα και λιώνω*

(Φθισικός μανές)

*Μαράζωσα μανούλα μου και σαν κεράκι λιώνω.
Μανούλα βήχω και πονώ και σπαρταρώ σαν ψάρι*

(Μαράζωσα μανούλα μου,1931)

*Μάνα μου, βήχας μ' έπιασε,
αίμα βγάζει το στόμα*

(Η μόνη μου παρηγοριά,1937)

Σημασία έχει και η προσέγγιση του χώρου θεραπείας που είναι σε μεγάλο υψόμετρο μέσα στα πεύκα τα έλατα και τα ψηλά βουνά. Δεν είναι τυχαίο ότι και τα τρία προαναφερθέντα γεωγραφικά σημεία βρίσκονται όπως άλλωστε υποδηλώνεται ολοφάνερα σε ορεινούς όγκους.

*Το πήρα πια απόφαση σ' ένα βουνό να ζήσω.
Εκεί η φθίσις μ' έκανε το μνήμα μου να κτίσω*

(Νεβά μανές,1937)

*Αχ, Ασβεστοχώρι,
Θα πάω να ζήσω μοναχός σαν το πουλί
Μέσα στα πεύκα για μια πλανεύτρα
Εκεί θα μείνει το φθαρμένο μου κορμί.*

(Μάνα μου για πες μου, Φθισικός, 1936)

*Η μόνη μου παρηγοριά
τα πεύκα της Πεντέλης,
ειν' ο γιατρός που με κοιτά αμάν- αμάν,
μάνα μου μη σε μέλλει.*

(Η μόνη μου παρηγοριά, 1937)

*Στα πεύκα και στα έλατα
μου 'πανε πως θα γιάνω,
γι' αυτό πήγα στην Πάρνηθα, μανούλα μου,
τον πόνο μου να γιάνω,
για αυτό πήγα στην Πάρνηθα, μανούλα μου,
και στην κορφή απάνω.*

(Στα πεύκα και στα έλατα, 1947)

Όλα τα τραγούδια της φυματίωσης αναφέρονται στο ανιάτο της νόσου, με την μινεία που γίνεται στην ιατρική αντιμετώπιση της εποχής

*Μέρα και νύχτα οι γιατροί
μάνα μου δε μ' αφήνουν,
όλο με βασανίζουνε
κι ελπίδες δε μου δίνουν.*

*Μάνα μου διάξε τους γιατρούς
κι άσε με να πεθάνω,
αφού εν' ο κόσμος ψεύτικος
τι θέλεις να σου κάνω.*

*Μάνα μη λυπηθείς γι' αυτό
κλάμε να ησυχάσω
ήταν της μοίρας μου γραφτό
τα νιάτα μου να χάσω.*

*Πόνος στο στήθος δυνατός
το βήχα δεν αντέχω,
μάνα μου μη σου τραν' λεφτά
αφού ζωή δεν έχω.*

*Μόνο να πεις στους φίλους μου
όσοι με αγαπούνε,
να 'ρχονται μάνα μου γλυκά
να σε παρηγορούνε.*

*Δε θέλω πια να βρίσκεσαι
με μιάια βουρκομένα,
αυτά είναι μανούλα μου
της τύχης τα γραμμένα.*

(Μάνα μου διώξε τους γιατρούς, 1937)

*Όσοι πονούν και δε μπορούν το φάρμακο να βρούνε,
Η μαύρη γης είναι ο γιατρός και κει θα γιατρευτούνε.*

(Όσοι πονούν και δε μπορούν-Ουσάκ Μανές)

*Μάνα μου διώξε τους γιατρούς γιατί με τυρρανούνε,
αφού δεν είναι ικανοί τον πόνο μου να βρούνε.*

(Μάνα μου διώξε τους γιατρούς, Αραμπί σαμπάχ μανές, 1928)

Η χρονιότητα της ασθένειας και του αποτελέσματος της στον ασθενή καταγράφεται από την αναφορά στο θάνατο που έρχεται ως αποτέλεσμα της μοίρας και είναι το τέλος μιας βαιστανιστικής πορείας που βιώνει ο φθισικός με την ασθένεια:

*Μεσ της Πεντέλης τα βουνά
στα πιάκα τρηγυρίζω
τον Χάρο ψάχνω για να βρω μανούλα μου
μα δεν τον εγνωρίζω*

*Με βλέπει και χαμογελά
κι αρχίζω πια να σβήνω
μου λέει με δυνατή φωνή μανούλα μου
σε παίρνω δε σ' αφήνω.*

(Μεσ Της Πεντέλης Τα Βουνά)

*Σύρτε και φέρτε τον παπά,
να πω τα κρίματα μου,
δε θέλω άλλα φάρμακα
κι άλλους γιατρούς κοντά μου.*

*Χτύπα παπά μου θλιβερά,
χτύπα το σημαντήρι,
απόψε θα στραγγίζω πια
του πόνου το ποτήρι.*

*Χάρε με το δρεπάνι σου,
έμπα στο φτωχικό μου,
μόνο το μνήμα το βαθύ
θα γιάνει το χτικιό μου.*

(Του πόνου το ποτήρι, 1950)

Η χρονική περίοδος που αναφέρεται στα τραγούδια είναι αυτή πριν από το θάνατο του ασθενούς:

*Δεν έχει μεγαλύτερο καημό
σ' αυτή τη σφαίρα
να καρτεράει ο φθισικός
την υστερνή του μέρα*

(Αντώνης Διαμαντίδης ή Νταλγκάς-Του Φθισικού Μανές)

Από τον ρεμπέτη φθισικό καταφαίνεται η κοινωνική στάση της εποχής που επιβάλλει την απομόνωση του ασθενή:
*από μακριά οι φίλοι μου, περνάνε κι αρωτούνε,
τι κάνω και πως βρίσκομαι και με παρηγορούνε.*

(Αρρώστησα μανούλα, 1939)

Με την ανακάλυψη του φαρμάκου ένας βαθμιάς ασιτοδοξίας του φυματικού για επιβίωση φαίνεται να κυριαρχεί:
*Βρήκαν γιατροί το φάρμακο που σβήνει το μαράζι
Να πεις και στην αγύστη μου να μην αναισθενάζει.
Την καμαρούλα την κλειστή που εν' οραχιοσιμένη
Να τη στολίσεις όπως πριν και να με περιμένει.*

(Βρήκαν οι γιατροί το φάρμακο, 1951)

Η συμπαράσταση που αποζητά ο ασθενής αναμένεται και από το φιλικό του περιβάλλον κατά τη διάρκεια της ασθένειας,
την βλέπουμε στο τραγούδι

*από μοικριά, οι φίλοι μου, περνάνε κι αρωπούνε,
τι κάνω και πως βρίσκομαι και με παρηγορούνε.*

(Αρρώστησα μανούλα, 1939)

Σε ένα μόνο πρόσωπο, απευθύνεται ο άρρωστος για να εκμυστηρευτεί το πρόβλημα υγείας που έχει, από ένα μόνο πρόσωπο θα ζητήσει συμπαράσταση. Το πρόσωπο αυτό που δεν είναι άλλο από αυτό της μάνας

Μάνα μου είμαι φθισικός....

Μάνα μου ρίζωσε βαθιά η φθίση στο κορμί μου...

ποιος φθισικός, μάνα μου έγειανε να 'χω κι εγώ ελπίδα...

Μάνα μου βήχας με έπιασε, αίμα βγάζει το στόμα...

Μανούλα μου, στο λέω δεν μπορώ,

το στήθος μου πονεί κι ο βήχας με ταράζει....

Μάνα μου διώξε τους γιατρούς να μη με τυρρανούνε...

Μανούλα μου να κλαις και να πονάς...

Μάνα μου μην πικραίνεσαι τώρα αποφάσισε το

και μια φορά το μνήμα μου έλα και δρόσισε το...

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Τα ρεμπέτικα τραγούδια, ως αυθεντικές λαϊκές καταγραφές, περιγράφουν την καθημερινότητα των ανθρώπων με αξιόπιστο τρόπο, για αυτό και αποτελούν ντοκουμέντα εποχής. Περιέχουν πληροφορίες, εικόνες, περιγραφές, κοινωνικές αναφορές, αλλά, και ψυχολογικές και συναισθηματικές ατμόσφαιρες.

Οι δημιουργοί τους ζουν στο πετσί τους τις επιπτώσεις της ιστορίας που διηγούνται και τις μεταφέρουν στα λόγια που τραγουδούν

Ακούγοντας τα, μπορούμε να αναπαραστήσουμε στο μυαλό και στην καρδιά μας τους πρωταγωνιστές ανθρώπους που κλαίνε γελάνε, ερωτεύονται, μελαγχολούν, ονειρεύονται, αρρωσταίνουν και πεθαίνουν.

Από την μελέτη στα 40 ρεμπέτικα τραγούδια που μελετήσαμε, διαπιστώσαμε:

1. Καμιά άλλη νόσος δεν τραγουδήθηκε τόσο πολύ στο ρεμπέτικο τραγούδι, όσο η φυματίωση.
2. Εντοπίστηκαν, ως πρώτη καταγραφή, γύρω στα σαράντα τραγούδια με θεματολογικό περιεχόμενο τη φυματίωση.
3. Το ρεμπέτικο τραγούδι κατονομάζει τη φυματίωση ως φθίση. Ο ορισμός αυτός αναφέρεται σε 5 τουλάχιστον, ρεμπέτικα τραγούδια. Ο επαθетικός προσδιορισμός, φθισικός, αναφέρεται σε 8 ρεμπέτικα τραγούδια και το ρήμα φθείρομαι σε 4 τραγούδια.
4. Το ρεμπέτικο τραγούδι χρησιμοποιεί την παράφραση για τον ορισμό της φυματίωσης και υιοθετεί όρους που χρησιμοποιεί ο λαός για αυτήν. Υιοθετεί τους όρους χκαϊό, μαράζι, μεράκι. Ο ορος χκαϊό αναφέρεται μόνο σε ένα τραγούδι, σε αντίθεση με τις λέξεις μαράζι, μεράκι και βύσσανο που κατακλύζουν τη στιχουργία των περισσότερων ρεμπέτικων τραγουδιών.
5. Καταγράφονται τα συμπτώματα της φυματίωσης με παραστατικό τρόπο.
6. Αναφέρεται το ανάτο της νόσου
7. Γίνεται μνεία στην ιατρική αντιμετώπιση της εποχής
8. Προσεγγίζεται ο χώρος νοσηλείας των ασθενών. Εδώ έχουμε καταγραφή και ονομαστική αναφορά στα σανατόρια της Ελλάδας: σανατόριο Ασβεστοχωρίου, σανατόριο Πάρνηθας και σανατόριο Πεντέλης.
9. Καταγράφεται η θνησιμότητα της νόσου, ως αποτέλεσμα της χρονιότητας.
10. Καταγράφεται η ηλικία των θανόντων που είναι η νεανική, καθώς και το φύλο των θανόντων που είναι το αρσενικό φύλο.
11. Καταφαίνεται η κοινωνική στάση της εποχής που επιβάλλει την απομόνωση του ασθενή.
12. Ορίζεται η χρονική περίοδος της φυματίωσης που αναφέρεται στα τραγούδια και είναι αυτή πριν από το θάνατο του ασθενούς
13. Η αναφορά στη μάνα είναι πρωταρχική καθώς και η απουσία της μορφής του πατέρα.

14. Μελετώντας τα ρεμπέτικα τραγούδια που αναφέρονται στη φυματίωση, διαπιστώσαμε ότι είναι στην πλειοψηφία τους σε ρυθμό ζεϊμπέκικο που σύμφωνα με το Μ. Χατζιδάκι είναι ο πιο καθαρός και συγχρόνως ελληνικός ρυθμός.

Διαπιστώνει κανείς ότι τα ρεμπέτικα τραγούδια της φυματίωσης όταν χορεύονται, ακολουθούν το ζεϊμπέκικο ρυθμό. Ο ζεϊμπέκικος χορός προήλθε από χορευτικά 9/8 των Κυκλάδων και του Πόντου και είναι κατά τον Τσαρούχη ο χορός των χορών. Το ζεϊμπέκικο είναι μοναχικός χορός με εσωτερική ένταση και νόημα. Μόνος του έχει μείνει και ο φυματικός, μόνος ακομη και στα πλαίσια της κοινωνικής ομάδας του σανατόριου. Ο ζεϊμπέκικος είναι η σωματική έκφραση της ήττας Η απελπισία της ζωής Το ανεκπλήρωτο όνειρο.

15. Από την καταγραφή των ρεμπέτικων τραγουδιών, βρίσκουμε τη φυματίωση να ορίζεται ως νόσος του έρωτα και του ανεκπλήρωτου πόθου.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Σύμφωνα με τα δεδομένα που εξάγονται από την αποδελτίωση των χωρίων και των στίχων, στην Κερένια κούκλα του Χρηστομάνου Κ., στην Πρώτη αγωγή του Κονδυλάκη Ι., στην Αστροφεγγιά του Παναγιωτόπουλου Ι.Μ., στο Γέροντα με τους χαρταϊτούς του Ρίτσου Γ. και σε σαράντα ραμπέτικα τραγούδια, διαπιστώθηκε ότι η φυματίωση και ο έρωτας κυρίως με την αλλαγή στη μορφή του συναισθήματος μέσα από το βίωμα της ασθένειας, αποτελούν τη βασική θεματική πηγή.

Έτσι με βάση τα παραπάνω είχαμε πληροφορίες, εικόνες, περιγραφές που μας έδωσαν μια πλήρη εικόνα της διάστασης της φυματίωσης στη νοσογραφία της λογοτεχνίας και της μουσικής.

Εξάλλου, όπως είπε ο Κωστής Παλαμιάς: «*Τα ωραία βιβλία παρελαύνουν προ των οφθαλμών ημών, τα πλείστα, ως τα ωραία τοπία προ των οποίων διερχόμενα ταξιδεύοντες*», και οι αρχαίοι πρόγονοι μας, ότι «*το αποδεμείν (πάντα με την έννοια του ταξιδιού), εστὶ ἀρίστη παιδεία!*»

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. ΚΕΕΛΠΙΝΟ, Η επιδημιολογική εικόνα της φυματίωσης στον κόσμο, 24/3/2014
2. Χρηστομάνος Κ., Η κερένια κούκλα, Εκδ. Ναρέλη, Αθήνα, 1988
3. Κονδυλάκης Ι., Πρώτη αγάπη, Εκδ. Ναρέλη, Αθήνα, 1988
4. Παναγιωτόπουλος Ι.Μ., Αστροφεγγιά, Εκδ. Αστήρ, Αθήνα, 1971
5. Ρίτσος Γ., Ο γέροντας με τους χαρταϊτούς, Εκδ. Κέδρος, Αθήνα, 1986
6. Σολωμός Δ., Η γυναίκα της Ζάκυθος, Εκδ. Μεταίχμιο, Αθήνα, 2008
7. Ξενόπουλος Γ.ρ., Το νεοελληνικό μυθιστόρημα (Εισατήριος λόγος εις την Ακαδημία, Αθήνα 1932), Περ. Νέα Εστία, τεύχος 124
8. Σαχίνης Απ., Η αφηγηματική παζογραφία του Χρηστομάνου, Περ. Νέα Εστία, τεύχος 1290
9. Παλαμιάς Κ., Ο Κονδυλάκης, Περ. Νέα Εστία, τεύχος 851
10. Υπουργείο Εθνικής Οικονομίας, Γενική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος, Στατιστική των αιτιών θανάτου κατά το έτος 1920
11. Υπουργείο Εθνικής Οικονομίας, Γενική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος, Στατιστική των αιτιών θανάτου κατά το έτος 1927
12. Κουνιάδης Π., Η φθίση στο ρεμπέτικο τραγούδι, Εφ. Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ, Αθήνα, 24/11/2002
13. Σαββόπουλος Π., Περί της λέξεως «ρεμπέτικο» το ανάγνωσμα ... , Περιοδικό «ΟΔΟΣ ΠΑΝΟΣ», τεύχος 131, Ιανουάριος-Μάρτιος 2006
14. Η ΔΙΑΛΕΞΗ ΤΟΥ ΜΑΝΟΥ ΧΑΤΖΗΔΑΚΙ ΓΙΑ ΤΟ ΡΕΜΠΕΤΙΚΟ», Θέατρο Τέχνης, Αθήνα, Ιανουάριος 1949, ημ. πρόσβασης 20/3/2015 στο www.hadjidakis.gr.
15. Οι θεοί του Ολύμπου, Ιστορία Γ' Δημοτικού, Υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων Πολιτισμού και Αθλητισμού, Καρόλιαιο 2, σελ. 11
16. Λεξικό της Κοινής Νεοελληνικής, Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη, 2007
17. Πλάτων, Συμπόσιον, Καμ. , μτφ και ερμηνεία Συκουρής Ι., Αθήνα, 2000
18. Μαν Τόμας, Το μαγικό βουνό, μτφ Δικταίος Α., Εκδ. Ζαχαρόπουλος, Αθήνα, 1995
19. Μανιάτης Δ., Η εκπεράτων δισκογραφία γραμμοφώνου, Εκδ. Υπ. Πολιτισμού, Αθήνα, 2006
20. WHO, Global tuberculosis report 2014, WHO/HTM/TB/2014,08

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

1. ΜΑΝΑ ΜΟΥ ΕΙΜΑΙ ΦΘΙΣΙΚΟΣ

Σύνθεση: Γιώργος Θεολογίτης – Κατσαρός

Στίχοι: : Γιώργος Θεολογίτης – Κατσαρός

Ερμηνεία: Γιώργος Θεολογίτης – Κατσαρός

Έτος ηχογράφησης: 1934 και 1950

*Μάνα μου είμαι φθισικός, μάνα μου έχω φθίση
φύλλα τον άλλο μου αδερφό, μάνα να μην κολλήσει.*

*Μάνα μου διώξε τους γιατρούς να μη με τυρρανούνε,
αφού δεν είναι ικανοί τον πόνο μου να βρούνε.*

*Σ' αραχνιασμένο σπήλαιο θα πάω να κατοικήσω,
ωσότου να 'λθει η στιγμή μάνα, να ξεψυχήσω.*

*Πολλές μανάδες κλάψανε, ας κλάψει κι η δική μου
στης Αριζόνας τα βουνά ας θάψει το κορμί μου.*

2. ΣΑΝ ΠΕΘΑΝΩ

Σύνθεση: Μοντανάρης Ιάκωβος ή Γιακουμής

Στίχοι: Μοντανάρης Ιάκωβος ή Γιακουμής

Ερμηνεία: Ρούκουνας Κώστας ή Σαμιώτης ή Σαμιωτάκης ή Σαμιωτάκι

Τόπος – Έτος: Αθήνα- 1934

Χορός- Ρυθμός: Ζεϊμπέκικος

Μάνα μου το στήθος μου πονεί (ώχου μάνα μου)

Μάνα μου το στήθος πονεί.

*Μάνα μου το στήθος μου πονεί κι αναστενάζω,
τούτونه το χρόνο μάνα μου δεν τον εβγάζω.*

Σαν πεθάνω βρε μανούλα

μίλα στη γειτονοπούλα.

πες της πως για αυτήν πεθαίνω

αχ και στον Άδη κατεβαίνω.

να με πλύνει να μ' αλλάξει
αχ! Το κεράκι να μ' ανάψει
να με κλάψει να με κλάψει,
αχ! το κορμάκι μου να θάψει

Μάνα μου το 'παν οι γιατροί.
Μάνα μου το 'παν οι γιατροί.
Μάνα μου το 'παν οι γιατροί πως έχω φθίση,
δεν μπορεί μανούλα μου ο βήχας να μ' αφήσει.

3. ΜΑΝΑ ΜΟΥ ΔΙΩΞΕ ΤΟΥΣ ΓΙΑΤΡΟΥΣ

Σύνθεση: Χρυσίνης Στέλιος

Στίχοι: Χρυσίνης Στέλιος

Ερμηνεία: Αμπατζή Ρίτα

Τοπος-Ετος: 1936

Χορός- Ρυθμός: Ζεϊμπέκικος

Μέρα και νύχτα οι γιατροί
μάνα μου δε μ' αφήνουν,
όλο με βασανίζουνε
κα ελπίδες δε μου δίνουν.

Μάνα μου διάξε τους γιατρούς
κα όσε με να πεθάνω,
αφού εν' ο κόσμος ψεύτικος
τι θέλεις να σου κάνω.

Μάνα μη λυπηθείς γι' αυτό
κλάψε να ησυχάσω
ήταν της μοίρας μου γραφτό
τα νιάτα μου να χάσω.

Πόνος στο στήθος δυνατός
το βήχα δεν αντέχω,
μάνα μου μη σου τραν' λεφτά

αφού ζωή δεν έχω.

*Μόνο να πεις στους φίλους μου
όσοι με αγαπούνε,
να 'ρχονται μάνα μου γλυκά
να σε παρηγορούνε.*

*Δε θέλω πια να βρίσκεσαι
με μιάτια βουρκομένα,
αυτά είναι μανούλα μου
της τύχης τα γραμμένα.*

4. ΜΑΝΑ ΜΟΥ ΓΙΑ ΠΕΣ ΜΟΥ, ΦΘΙΣΙΚΟΣ

Σύνθεση : Αστέριος Μπάρτσος

Στίχοι : Αστέριος Μπάρτσος

Έτος ηχογράφησης: 1936

*Μάνα μου για πες μου τι έχω γίνει,
μάνα μου για πες μου πως πονώ
με έφαγε το ντέρτι δε μ' αφήνει
χρόνια υποφέρω και πονώ.*

*Αχ Ασβεστοχώρι,
θα πάω να ζήσω μοναχός σαν το πουλί,
μέσα στα πεύκα για μια πλανεύτρα,
εκεί θα μείνει το φθαρμένο μου κορμί.*

*Μου παν οι γιατροί πως δεν θα γειάνω,
μου πανε πως είμαι φθισικός,
μάνα μου το ξεύρω θα πεθάνω
μ' έφαγε το ντέρτι και ο καημός.*

*Αχ ένα τζιτζίκι
ψηλά στα όρνια να πετάει στον ουρανό
να 'ρθεις να κλάψεις και να με θάψεις*

στο πονεμένο μου κορμάκι ψυχικό.

5.Η ΜΟΝΗ ΜΟΥ ΠΑΡΗΓΟΡΙΑ

Σύνθεση: Στέλιος Κηρομύτης

Στίχοι: Στέλιος Κηρομύτης

Ερμηνεία: Στέλιος Κηρομύτης

Έτος ηχογράφησης: 1937

*Η μόνη μου παρηγοριά
τα πεύκα της Πεντέλης
ειν' ο γιατρός που με κοιτά,
μάνα μου μη σε μέλλει*

*Μάνα μου, βήχας μ' έπιασε,
αίμα βγάζει το στόμα,
πότε, θεέ, το σώμα μου,
θ' αναπαυτεί στο χώμα*

*Γιατί γινάτι το 'βαλες
φθίση να με πεθάνεις,
τη δύστυχη μανούλα μου
σκύλα, να την πικράνεις*

*Μάνα μου, μην πικραίνεσαι,
τόρα αποφάσισε το
και μια φορά το μνήμα μου,
έλα και δρόσισε το.*

6.ΕΑΝ ΔΕΝ ΗΣΟΥΝ ΦΘΙΣΙΚΙΑ

Σύνθεση: Στέλιος Κηρομύτης

Στίχοι: Στέλιος Κηρομύτης

Ερμηνεία: Στέλιος Κηρομύτης

Έτος ηχογράφησης: 1937

*Εάν δεν ήσουν φθισικά αμάν αμάν μικρή ξανθομαλλούσα
εγώ δεν θα μουν δυστυχής και ευτυχής θα ζούσα*

*Μην κλαις αγάπη μου χρυσή αμάν αμάν τι θέλεις να σου κάνω
ήταν της τύχης μου γραπτό αμάν αμάν για σένα να πεθάνω*

*Για δεξ πως εκατήνησα αμάν αμάν στους δρόμους να γυρίζω
να σκέφτομαι καθημένος αμάν αμάν και πάντα να διακρίζω*

*Μια χάρη μόνο σου ζητώ αμάν αμάν μετά το θάνατο μου
να έρχεσαι καμιά φορά αμάν αμάν στον τόφο το δικό μου.*

7.ΟΙ ΤΡΕΙΣ ΟΡΦΑΝΕΣ

Σύνθεση: Ασίκης Γρηγόρης

Στίχοι: Ασίκης Γρηγόρης

Ερμηνεία: Αμποτζή Ρίτα

Έτος ηχογράφησης: 1937

*Τρεις ορφανές εμείναμε
με πόνο στην καρδιά μας
που είσαι μονούλα μας
να ιδείς τα βάσανα μας*

*Εμέ τη μεγαλύτερη
μ' είχες αρραβονιάσει
όκου τη μαύρη τύχη μου
κι αυτών τον έχω χάσει.*

*Κι οι τρεις κλαίμε τη μοίρα μας
κι όσο να μας πληγώσει
κανένας δεν ευρέθηκε
ελπίδα να μας δώσει.*

*Η άλλη αδελφούλα μου
ήτανε ν' αγαπήσει*

*μ' αυτός την αποφεύγει πα
γιαί έχει πόθει φθίση.*

*Η τρίτη η μικρότερη
που βρίσκεται δεν ξέρω
όλα τα μέρη γύρσα
δεν μπορώ να την εύρω.*

*Έτσι κι οι τρεις σκοπίσαμε
σαν έρημα πουλάκια
δίχως μπαμπά κι εσένανε
και κλάμε στα σοκάκια.*

8.ΜΕΣ ΣΤΗΣ ΠΕΝΤΕΛΗΣ ΤΑ ΒΟΥΝΑ

Μουσική: Στράτος Παγιουμτζής, Ταμπέλης
Στίχοι: Χαράλαμπος Βασιλειάδης, Τσάντας
Ερμηνεία: Στράτος Παγιουμτζής, Ταμπέλης
Έτος ηχογράφησης: 1940

*Μες στις Πεντέλης τα βουνά
στα πέγκα τριγυρίζω
τον χάρο ψάχνω για να βρω μανούλα μου
μα δεν τον εγνωρίζω*

*Ένα γλυκό ξημέρωμα
το χάρο ανταμώνω
μες στις Πεντέλης τα βουνά μανούλα μου
και του μιλώ με πόνο*

*Χάρε του λέω άσε με
ακόμα για να ζήσω
έχω γυναίκα και παιδιά μανούλα μου
πες μου πού θα τ' αφήσω*

Με βλέπει και χαμογελά

*κι αρχίζω πια να σβήνω
μου λέει με δυνατή φωνή μανούλα μου
σε παίρνω δε σ' αφήνω.*

9.ΣΤΑ ΠΕΥΚΑ ΚΑΙ ΣΤΑ ΕΛΑΤΑ

Μουσική: Παπαϊωάννου Γιάννης
Στίχοι: Βασιλειάδης Χαράλαμπος
Ερμηνεία: Μοσχονάς Οδυσσέας
Έτος ηχογράφησης:1947

*Τα νιάτα δεν τα χόρτασα,
δε θέλω να πεθάνω,
σαν τον ανθό μαράθηκα, μανούλα μου
και δεν μπορώ να γιάνω.*

*Βλέπω τα φύλλα στα κλαδιά,
να πέφτουν μαραμένα,
κι όταν τα βλέπω σκέφτομαι, μανούλα μου,
πως μοιάζουν σαν και μένα.*

*Στα πεύκα και στα έλατα
μου 'πανε πως θα γιάνω,
γι' αυτό πήγα στην Πάρνηθα, μανούλα μου,
τον πόνο μου να γιάνω,
για αυτό πήγα στην Πάρνηθα, μανούλα μου,
και στην κορφή απάνω.*

10.ΛΕΙΩΝΕΙ ΤΟ ΚΟΡΜΙ ΜΟΥ, ΛΕΙΩΝΕΙ

Σύνθεση: Βασίλης Καψάλης ή Καραπατάκης
Στίχοι: Στελλάκης Περπινιάδης
Ερμηνεία: Στελλάκης Περπινιάδης
Έτος ηχογράφησης:1952

*Λιώνει η καρδιά σαν το κερί και το κορμί στραγγίζει.
Κι όσοι γιατροί με βλέπουνε κανένας δε μ' αγγίζει.*

*Λιώνει το κορμί μου, λιώνει
κι η καρδιά μου μαραζώνει.*

*Φοβούνται μην κολλήσουνε με το δικό μου πάθος.
Μου λεν πως θα 'βρω γιατρεία στου τάφου μου το βάθος.*

*Μνήμα μου, βαθύ μου μνήμα
πάρε με κι ας είμαι κρίμα.*

*Αυτή είναι η άχαρη ζωή που χρόνια την περνάω.
Θέλω του χάρου γιατρικό να πάψω να πονάω.
Χρόνια τώρα τυραννιέμαι
και πικρά παραπονιέμαι.*

11.Ο ΧΑΡΟΣ ΠΛΗΣΙΑΖΕΙ

Μουσική: Πετσαλής Οδυσσέας
Ερμηνεία: Τσαουσάκης Πρόδρομος
Έτος ηχογράφησης:1952

*Νύχτωσε, μανούλα μου στο λέω δεν μπορώ.
Το στήθος μου πονεί κι ο βήχας με ταράζει,
μ' αφήνει η ζωή κι ο χάρος πλησιάζει.*

*Άπονα με χτύπησε η μοίρα η σκληρή,
ν' αφήσω το ντουσιά στα πιο καλά μου χρόνια
και τη γλυκιά μανούλα μου δίχως παρηγοριά.*

*Πάψε μανούλα μου να κλαις και να πονάς.
Δεν έχει γιατρεία όταν θα σε χτυπήσει,
θα σβήσω όταν φυσήξει ο πρώτος ο βοριάς.*

12.ΒΡΗΚΑΝ ΓΙΑΤΡΟΙ ΤΟ ΦΑΡΜΑΚΟ

Σύνθεση: Χρυσούλης Απόστολος
Στίχοι: Χρυσούλης Απόστολος

Ερμηνεία: Ευγενικός Θανάσης

Έτος ηχογράφησης: 1952

*Ένας λεβέντης ήσυχος γράφει στη δόλια μάνα
Πάμε μανούλα μου να κλάις με το δικό μου δράμα.*

*Μόνα μου μην κλάις θα ζήσω
Και στο σπίτι θα γυρίσω.*

*Βρήκαν γιατροί το φάρμακο που σβήνει το μαρόζι
Να πεις και στην αγάπη μου να μην αναισθησιάζει.*

*Την καμαρούλα την κλειστή που εν' αραχνοισμένη
Να τη στολίσεις όπως πριν και να με περιμένει
κι άλλες μανάδες κλάψανε, δεν είσαι μοναχή σου*

ΑΜΑΝΕΛΕΣ

1. ΔΕΝ ΕΧΕΙ ΜΕΓΑΛΥΤΕΡΟ

*Δεν έχει μεγαλύτερο καημό σ' αυτή τη σφαίρα,
να καρτεράει ο φθισικός την υστερνή του μέρα.*

- Ο ΚΑΗΜΟΣ ΤΟΥ ΦΘΙΣΙΚΟΥ-Αντ. Νταλγκάς : HMV AO-2016/OW-89/1931
- Ο ΚΑΗΜΟΣ ΤΟΥ ΦΘΙΣΙΚΟΥ-Αντ. Νταλγκάς : Orthophonic S-629
- Ο ΚΑΗΜΟΣ ΤΟΥ ΦΘΙΣΙΚΟΥ-Αντ. Νταλγκάς : RCA Victor 38-3030

2. ΘΕΛΩ ΝΑ ΓΙΝΕΙΣ ΦΘΙΣΙΚΙΑ

*Θέλω να γίνεις φθισικιά, μα όχι να πεθάνεις,
για να περνώ να σ' αρωτώ πώς είσαι και τι κάνεις.*

- ΣΜΥΡΝΕΪΚΟ ΜΙΝΟΡΕ-Ζουναράς: The Gramophone Co 6-12464/12574B/1909
- ΣΜΥΡΝΕΪΚΟ ΜΙΝΟΡΕ- Π. Ζουναράκης: Victor 63529/12574B/1909(1)

3. ΜΑΝΑ ΜΟΥ, ΔΙΩΞΕ ΤΟΥΣ ΓΙΑΤΡΟΥΣ

*Μάνα μου, διώξε τους γιατρούς, γιατί με τυραννούνε,(1)
αφού δεν είναι ικανοί τον πόνο μου να βρούνε.*

- ΑΡΑΜΠΙ ΣΑΜΠΙΑΧ ΜΑΝΕΣ-Αντ. Νταλγκάς : Pathe X-80065/70044/1928
- ΒΕΡΕΜΛΗ ΣΑΜΠΙΑΧ ΜΑΝΕΣ-Αντ. Νταλγκάς : Columbia 18063/20566/1929

4. ΜΑΝΑ ΜΟΥ, ΕΙΜΑΙ ΦΘΙΣΙΚΟΣ

Μάνα μου, είμαι φθισικός, πεθαίνω πια στο λέω.

Άσε με, μάνα μ', έρημο να βήχω και να κλαίω.

- ΡΑΣΤ ΜΑΝΕΣ-Κ. Θωμαΐδης : Odeon GA-1273/Go-691/1928

5. ΜΑΝΑ ΜΟΥ, ΕΙΜΑΙ ΦΘΙΣΙΚΟΣ

Μάνα μου, είμαι φθισικός, τ' αχείλι μου το κρύβει,

το πρόσωπό μου μαρτυρεί πως η ζωή 'ναι λίγη.

- ΡΑΣΤ ΜΑΝΕΣ, ΤΟ ΦΘΙΣΙΚΟ-Κώστας Καρίπης : Polydor V-50256/5442AR/1928
- ΡΑΣΤ ΝΕΒΑ ΜΑΝΕΣ-Δημ. Αραπάκης : Columbia 8256/20317/1928
- ΦΘΙΣΙΚΟΣ ΜΑΝΕΣ-Δημ. Ατραΐδης : Columbia 8264/20321/1928
- ΡΑΣΤ ΝΕΒΑ ΜΑΝΕΣ-Αντ. Νταλγκάς : HMV AO-222/BF-1712/1928

6. ΜΑΝΑ ΜΟΥ, ΡΙΖΩΣΕ ΒΑΘΙΑ

Μάνα μου, ρίζωσε βαθιά η φθίση στο κορμί μου

και λίγο-λίγο προχωρεί στο θάνατο η ζωή μου.

- Ο ΦΘΙΣΙΚΟΣ, ΜΑΝΕΣ-Κώστας Ρούκουνας : Odeon GA-1944/Go-2466/1936

7. ΜΗ ΜΕ ΠΑΙΔΕΥΕΤΕ, ΓΙΑΤΡΟΙ

Μη με παιδεύετε, γιατροί, δεν έχω πλέον αίμα,

τραβάτε τα νυστέρια σας να τρέξει μαύρο αίμα.

- ΧΟΥΖΑΜ ΜΑΝΕΣ-Γ. Παπασιδέρης : Columbia DG-289/WG-447/1932

8. Ο ΧΑΡΟΣ ΕΙΝΑΙ Ο ΓΙΑΤΡΟΣ

Ο Χάρος είναι ο γιατρός για το δικό μου πάθος.

Η μόνη μου παρηγοριά είν' ο σκληρός ο τάφος.

- ΝΤΟΥΚΙΑΧ ΜΑΝΕΣ-Ρόζα Εσκενάζυ : Columbia DG-220/WG-359/1931

9. ΟΛΟΙ ΜΕ ΛΕΝΕ ΦΘΙΣΙΚΟ

Όλοι με λένε φθισικό, μα και εγώ το νιώνω,

πως είναι λίγη η ζωή, το βλέπω ότι λειώνω.

- ΡΑΣΤ ΜΑΧΟΥΡ ΜΑΝΕΣ-Κώστας Καρίπης : Odeon GA-1268/Go-598/1928

10. ΟΣΟΙ ΠΟΝΟΥΝ ΚΑΙ ΔΕ ΜΠΟΡΟΥΝ

Όσοι πονούν και δε μπορούν το φάρμακο να βρούνε,

η μαύρη γης είν' ο γιατρός και 'κεί θα γιατρευτούνε.

- ΟΥΣΑΚ ΜΑΝΕΣ-Κώστας Ρούκουνας : Odeon GA-1619/Go-1798/1932

11. ΠΑΣΧΩ ΝΑ ΓΕΙΑΝ' Ο ΠΟΝΟΣ ΜΟΥ

Πάσχω να γειαν' ο πόνος μου, μ' αυτός χειροτερεύει

και λίγο-λίγο φθείρο(υ)μαι σα βρύση που στε(ι)ρεύει.

- ΤΑΜΠΑΧΑΝΙΩΤΙΚΟΣ ΜΑΝΕΣ-Ι. Φωκίου : Pathe X-80203/1931
- ΡΑΣΤ ΜΑΝΕΣ-Αντ. Νταλγκάς : HMV AO-238/BF-1715/1928
- ΜΑΝΕΣ ΡΑΣΤ-Αντ. Νταλγκάς : Victor V-8010

12.ΠΕΘΑΙΝΩ ΜΕ ΠΑΡΑΠΟΝΟ

Πεθαίνω με παράπονο, γιατί δε νιώθω πόνο.

Και όμως είμαι φθισικός και κάθε μέρα λειώνω.

- ΡΑΣΤ ΜΑΝΕΣ-Γ. Παπασιδέρης : Parlophon B-21571/101075/1929

13.ΠΛΗΘΥΝΑΝΕ ΤΑ ΒΑΣΑΝΑ

Πληθύνανε τα βάσανα που έχω στο κορμί μου.

Βγαίνουν αγιάτρευτες πληγές και σβήνει η ζωή μου.

- ΣΑΜΠΙΑΧ ΜΑΝΕΣ-Στελλάκης Περπινιάδης : Columbia DG-6112/CG-1210/1934

14.ΠΙΝΟΗ ΠΛΕΟΝ ΔΕ Μ' ΑΦΗΣΕΣ

Πνοή πλέον δε μ' άφησες και στήθος για ν' αντέξω,

γιατί εσύ με τυραννείς, δίχως εγώ να φταιζώ.

- ΤΑΜΠΑΧΑΝΙΩΤΙΚΟΣ ΜΑΝΕΣ-Κώστας Νούρος : Columbia 8400/20604/1929
- ΣΜΥΡΝΕΪΚΟ ΜΙΝΟΡΕ-Κώστας Νούρος : Pathe X-80187/70235/1930

15.ΠΟΙΟΣ ΦΘΙΣΙΚΟΣ, ΜΑΝΑ ΜΟΥ

Ποιος φθισικός, μάνα μ', έγειανε να' χω κι εγώ ελπίδα;

Όλο τον κόσμο γύρισα και σωτηρία δεν είδα.

- ΤΟ ΓΚΑΖΕΛΙ ΤΟΥ ΦΘΙΣΙΚΟΥ-Δ. Φραγκούλης : HMV AO-217/BF-832/1927

16.ΠΟΛΛΑ ΕΙΝΑΙ ΤΑ ΒΑΣΑΝΑ

Πολλά είναι τα βάσανα, κόσμε, που μου 'χεις δώσει.

Λιγότεψέ μου μερικά, πριν το κορμί μου λειώσει.

- ΠΕΙΡΑΙΩΤΙΚΟΣ ΜΑΝΕΣ-Κώστας Νούρος : Columbia 8399/20602/1929

17.ΠΟΛΛΕΣ ΠΛΗΓΕΣ ΑΓΙΑΤΡΕΥΤΕΣ

Πολλές πληγές αγιάτρευτες φθείρουνε το κορμί μου,

μα μια πληγή μες την καρδιά μου σβήνει την πνοή μου.

- ΠΕΙΡΑΙΩΤΙΚΟΣ ΜΑΝΕΣ-Δημ. Περδικόπουλος : Columbia DG-6160/CG-1304/1935

18.ΣΤΟ ΣΤΗΘΟΣ ΜΟΥ ΔΕΝ ΜΟΥ 'ΜΕΙΝΕ

Στο στήθος μου δεν μου 'μεινε πνοή ν' ανεστενάξω,

και φθισικός κατήνησα ώσπου να σ' απολαύσω.

- ΣΑΜΠΙΑΧ ΜΑΝΕΣ-Χαρ. Παναγής : Parlophone B-21786/101557/1934

19.ΤΑ ΠΑΘΗ ΜΟΥ ΘΑ ΓΙΑΤΡΕΥΤΟΥΝ

Τα πάθη μου θα γιατρευτούν στην υστερνή πνοή μου

και τότε θα αναπαυτεί για πάντα το κορμί μου.

- ΣΑΜΠΙΑΧ ΜΑΝΕΣ-Κώστας Ρούκουνας : HMV AO-2128/OT-1562/1934
- ΣΑΜΠΙΑΧ ΜΑΝΕΣ-Κώστας Ρούκουνας : Orthophonic S-316
- ΣΑΜΠΙΑΧ ΜΑΝΕΣ-Κώστας Ρούκουνας : RCA Victor 26-8040

20.ΤΟ ΠΗΡΑ ΠΙΑ ΑΠΟΦΑΣΗ

Το πήρα πια απόφαση σ' ένα βουνό να ζήσω.

Εκεί η φθίσις μ' έκανε το μνήμα μου να κτίσω.

- ΝΕΒΑ ΜΑΝΕΣ-Ελβίρα Κάκη : Odeon GA-7045/Go-2752/1937

21.ΦΘΙΝΩ ΚΙ Η ΦΘΙΣΗ ΠΡΟΧΩΡΕΙ

Φθίνω(1) κι η φθίση προχωρεί, μου έφθειρε το κορμί μου,

ώρα την ώρα αισθάνομαι πως χάνεται η ζωή μου.

- ΣΟΥΖΙΝΑΚ ΜΑΝΕΣ-Γ. Παπασιδέρης : Odeon GA-1438/Go-1511/1930

22.ΦΘΙΣΗ ΠΩΣ ΜΕ ΚΑΤΗΝΤΗΣΕΣ

Φθίση, πώς με κατήντησες και γιατριά δεν έχω;

Σ' αυτό τον ψεύτικο ντουινιά να ζήσω δεν αντέχω.

- ΡΑΣΤ ΑΡΑΜΠΙ ΜΑΝΕΣ-Γ. Παπασιδέρης : Columbia DG-477/WG-740/1933

23.ΦΩΤΙΑ ΘΑ ΒΑΛΩ ΜΟΝΟΣ ΜΟΥ

Φωτιά θα βάλω μόνος μου να κάψω το κορμί μου,

γιατί δεν βρίσκεται γιατρός να γειάνει την πληγή μου.

- ΡΑΣΤ ΜΑΧΟΥΡ ΜΑΝΕΣ-Δημ. Ατραϊδης : HMV AO-2283/OGA-141/1934